

OKO IZBORA 18

18

OKO IZBORA

Predsednički i parlamentarni izbori maj 2012

OKO IZBORA

Predsednički i parlamentarni izbori maj 2012

18

OKO IZBORA

Predsednički i parlamentarni izbori maj 2012

18

Izdavač:

Centar za slobodne izbore i demokratiju i Nacionalni
demokratski Institut za međunarodne odnose (NDI)

Urednik:

dr. Đorđe Vuković

Prelom i oblikovanje:

„Koncepta“, Beograd

Štampa:

„Grafolik“, Beograd

CIP -

Centar za slobodne izbore i demokratiju (CeSID)
Belimarkovićeva 9, 11000 Beograd
Telefon: 011/2851-825; 011/2582-886
e - mail: cesid@cesid.rs
www.cesid.org

FOREWARD

September, 2012

Over the last year the Republic of Serbia has taken vital steps on the road to making its electoral system more representative. The National Assembly (NA) passed several new election laws that that were in place for the May, 2012 Parliamentary, Presidential and Local elections.

These new laws, including the laws on *Financing Political Activities and the Voter Register* as well as amendments to the *Laws on Parliamentary and Local Elections*, adjusted the closed list system in two significant ways:

First, Members of Parliament (MPs) “own” their mandate and cannot be removed from office arbitrarily by the party. Second, the parties are required to honor the order in which candidates appear on the list when selecting MPs. These are important steps but more needs to be done to make the electoral system more representative and fair to the citizens of Serbia.

The National Democratic Institute (NDI) is proud to have participated in the national dialogue that led to these changes. Since 2010 the Institute co-organized several conferences and issue round tables on reform of electoral legislation which involved citizens, civil society organizations, political parties, international observers and academics.

Out of these public forums NDI published a report in March, 2011 - *Recommendations for Amending Electoral Legislation in Serbia* - which includes suggestions from participants that could make the system more equitable.

To further promote a more open discussion of electoral reform NDI also launched www.izbornareforma.rs, a website that serves as a resource and a public forum for citizens to share their opinions and ideas on electoral reform.

This year NDI and its local partner, the Center for Free Elections and Democracy (CeSID), conducted thirty-two in-depth interviews with political party representatives, convened four issue debates and two media briefings focused on electoral reform.

To encourage a public discussion of the issues on a larger scale NDI and CeSID also organized four nationally televised candidate debates, „*Rec na Rec*“, on Radio Television Serbia (RTS) in advance of the Parliamentary, Presidential and Local elections in May.

To promote the principles of proportionality and geographical fairness in representation that have emerged as the core beliefs of a large majority of participants, CeSID launched a web-based public service campaign called www.mojcovek.rs.

This report, *Election Results 2012*, is published jointly by NDI and CeSID and provides a review of election procedures, how changes in the electoral law affected the elections, as well as an analysis of the election results. Its purpose is to help inform citizens and to increase awareness of electoral procedures and laws.

NDI intends this report to be an instrument for citizens, civil society organizations, political parties and other interested parties to strengthen democracy development in Serbia.

Thank you.

Thomas Kelly
Resident Senior Director
National Democratic Institute - Serbia
Topolska 22
11000 Belgrade
Republic of Serbia

Majski izbori u Republici Srbiji (održani 6 i 20. maja 2012. godine) protekli su u bitno drugačijim okolnostima nego oni koji su održani četiri godine ranije. Izbori su, zbog istovremenog održavanja predsedničkih, parlamentarnih, pokrajinskih i lokalnih izbora, dobili predznak „opštili“ izbora. Protekli su u atmosferi velike ekonomske i finansijske krize, visoke stope nezaposlenosti, krize i recesije. U odnosu na 2008. godinu izmenjen je i tematski okvir izbora, jer su u prvom planu bile socijalne i ekonomske teme, poboljšanje životnog standarda i borba protiv siromaštva. Podela na „proevropski“ i „antievropski“ blok, koja je bila *zaštini znak* gotovo svih prethodnih kampanja, više nije činila ključnu liniju podela između izbornih učesnika, niti se tema EU integracija mogla da nametne kao dominantna u javnom diskursu. Izborne ponude su bile, međutim, uopštene, lišene konkretnih rešenja i(ili) predloga. Na kraju, majski izbori su protekli u atmosferi visokih tenzija, pošto je ulog bio veliki: istovremeno su održani izbori na više nivoa, prethodna vlada je „izdržala“ pun mandat, dok je SNS, kao najjača opoziciona stranka (nastala u međuzbornom periodu podelom nekada jedinstvene SRS), imala veoma intenzivnu kampanju, sa očekivanjem da valorizuje visoke rejtinge uoči glasanja.

Publikacija „Oko izbora 18“, koja se nalazi pred Vama, nastavak je dugogodišnje izdavačke delatnosti Centra za slobodne izbore i demokratiju (CeSID), koja ima za cilj da stručnoj javnosti i građanima, ponudi detaljan osvrt i analizu na sve relevantne aspekte izbornog procesa: izborne rezultate, reperkusije izbornog sistema na rezultate izbora, rad izborne administracije, ulogu medija u izbornom procesu, finansiranje političkih stranaka. Ovoga puta, publikacija nastaje kao rezultat zajedničkog rada Centra za slobodne izbore i demokratiju (CeSID) i Nacionalnog demokratskog instituta za međunarodne odnose (NDI), uz čiju podršku su i sprovedene brojne aktivnosti CeSID-a tokom predizborne kampanje.

Namera izdavača bila je, da se publikacija ne štampa neposredno nakon završetka izbora, već da se sačekta formiranje nove Vlade, kako bi tekstovi dobili dodatni kvalitet. To se pokazalo kao ispravna odluka, imajući u vidu da se politička scena značajno prekomponovala u poređenju sa periodom nakon izbora 2008. godine. Nekada vodeća stranka DS ostala je u opoziciji, a Vladu je formirao SNS, sa nekada koalicionim partnerima demokrata u prethodnoj Vladi: G17 plus (ovoga puta kao lista Ujedinjeni regioni Srbije) i koalicijom okupljenom oko SPS. Vladu su podržali i Rasim Ljajić (bio na zajedničkoj listi oko DS) i Sulejman Ugljanin. Novi premijer postaje Ivica Dačić, dok u drugom krugu predsedničkih izbora Tomislav Nikolić pobeđuju Borisa Tadića.

U ovoj publikaciji predstavljamo analize, podatke i zapažanja, do kojih su došli eksperti i saradnici CeSID-a i NDI, prateći parlamentarne (održani deveti put u istoriji višestranača u Srbiji) i predsedničke izbore (ukupno deseti izborni ciklus za predsednika republike) 6 i 20. maja u Republici Srbiji.

U prvom tekstu, Prof. Dr. Milan Jovanović analizira rezultate i posledice rezultata predsedničkih izbora u Republici Srbiji, njihove aktere i kampanje.

Drugu tematsku celinu, čini analiza Prof. Dr. Zorana Stojiljkovića o rezultatima parlamentarnih izbora, njihovim akterima i izbornim platformama, kontekstuirana kroz prizmu izbornih koalicija u Srbiji i pregovora o formiranju nove Vlade.

Saradnica CeSID-a, Violeta Sretenović predstavlja brojne aktivnosti koje je CeSID realizovao pre raspisivanja izbora, tokom kampanje i na izborni dan. Pre raspisivanja izbora, CeSID je realizovao projekte sa ciljem adekvatne primene Zakona o finansiranju političkih aktivnosti i intenzivno je, uz podršku NDI, radio na reformi izbornog zakonodavstva; tokom kampanje, CeSID je patio rad Republičke izborne komisije (RIK), organizovao GOTV kampanje i TV debate Reč na reč (emitovane na RTS1). Tokom izbornog dana, više od 1.000 CeSID-ovih posmatrača posmatralo je izborni proces. Uz veliki angažman svih saradnika CeSID-a, realizovano je parcijalno prebrojavanje glasanja metodom reprezentativnog uzorka (PPVT).

Šta su ključna obeležja izborne komunikacije u kampanji za majske izbore 2012 i kako su mediji izveštavali o izbornim učesnicima, možete pročitati u tekstu Bojana Klačara: „Izbori 2012 - personalizacija izbornih kampanja“.

Jelena Žegarac i Ivo Čolović bave se izbornim opredeljenjem birača u kontekstu socio-demografskih profila, sa posebnim naglaskom na komparativnoj analizi socio-demografskih odlika birača dve najveće stranke: DS i SNS.

Birački spiskovi na majskim izborima i pitanja koja su se u vezi sa tim pojavljivala u javnosti, a sve u kontekstu stupanja na snagu novog Zakona o jedinstvenom biračkom spisku, tema su teksta Dr. Đorđa Vukovića.

Publikacija se završava tekstem Zorice Vojinović o uticaju izbornih sistema na partijski sistem – uz uporednu analiza sistema i njihovih primena na Republiku Srbiju.

Ovom prilikom zahvaljujemo brojnim saradnicima koji su uzeli učešća u aktivnostima Centra za slobodne izbore i demokratiju i svojim nesebičnim angažmanom, duboko verujemo, doprineli razvoju institucije izbora i demokratske političke kulture u nas.

Nadamo se da će publikacija „Oko izbora 18“ biti od koristi svim akterima u javnom životu Srbije, posebno stručnoj javnosti - od državnih institucija, preko političkih stranaka i medija, do organizacija civilnog društva. Verujemo da će ova publikacija biti jedan od važnih koraka u podizanju svesti građana o značaju fer i slobodnih izbora i stvaranju preduoslova za sveukupno unapređenje izbornog procesa u Srbiji.

U Beogradu, septembra 2012. godine

*Bojan Klačar
Centar za slobodne izbore i demokratiju (CeSID)*

SADRŽAJ:

- 11 Autor Prof. dr. Milan Jovanović: Predsednički izbori u Srbiji 6. i 20. maja 2012. godine
 - 27 Autor Prof. dr. Zoran Stojiljković: Đurdevdanski izbori 2012. godine - Koalicione igre i igrice oko vlasti
 - 47 Autorka Violeta Sretenović: Rad CeSID-a tokom opštih izbora 2012. godine
 - 63 Autor Bojan Klačar: Izbori 2012 - personalizacija izbornih kampanja
 - 79 Autori Jelena Žegarac i Ivo Čolović: Izorno opredeljenje birača u kontekstu sociodemografskog profila
 - 91 Autor dr. Đorđe Vuković: Birački spiskovi na majskim izborima 2012. godine
 - 101 Autorka Zorica Vojinović: Uticaj izbornih sistema na partijski sistem – uporedna analiza sistema i primena na Republiku Srbiju
-

Uvod

Ovo je bio deseti izborni ciklus za predsednika Republike Srbije. Na njemu je izabran četvrti šef države od rekonstituisanja višestranačja 1990. godine. Za 22 godine građani su, zajedno sa ovim izborima, 16 puta izlazili na biračka mesta da biraju ovu granu izvršne vlasti. U posmatranom periodu to su treći po redu prevremeni izbori za predsednika Republike. Prvi su održani 1992. godine kada je Slobodan Milošević na zahtev opozicije skratio mandat za tri godine. Drugi su bili 2008. godine kada je Borisu Tadiću mandat skraćen za godinu dana radi raspisivanja opštih izbora posle usvajanja novog Ustava 2006. godine. Ovaj put Boris Tadić je svojom voljom, nepunu godinu ranije skratio mandat, računajući na to da će istovremeno održavanje lokalnih, parlamentarnih i predsedničkih izbora, raspisanih za 6. maj, na dan stranačke slave, Đurdevdan, uz glasove birača, nebesku podršku stranačkog zaštitnika i njegovo aktivno učešće u kampanji kao predsednika stranke i dojučerašnjeg šefa države, poboljšati izborni rejting Demokratske stranke.

To je učinjeno bez konsultacija sa ostalim političkim strankama i koalicionim partnerima, praktično poslednjeg dana zakonskog roka za raspisivanje predsedničkih izbora čiji bi se prvi krug poklopio sa lokalnim i parlamentarnim izborima, što je opravdano marketinškim razlozima, a što je naišlo na kritiku političke i stručne javnosti¹. U pisanoj izjavi za medije i Narodnu skupštinu B. Tadić je obrazložio da je skratio mandat „uvažavajući volju“ javnosti, a koja je bila da se u cilju racionalnosti izbori održe istovremeno. Međutim, normativno posmatrano prevremeni izbori mogli su biti raspisani samo ostavkom aktuelnog predsednika. Marketinški tim koji je sve vreme kampanje brinuo više o imidžu nego o rezultatima smislio je umesto ostavke „skraćivanje mandata“, a kontrolisani režimski mediji, uz sporadične izuzetke, revnosno su to plasirali javnosti. Rivali i stručna javnost nisu mogli biti obmanjeni. Prvi su optuživali B. Tadića da dokazuje da nije predsednik svih građana i da više vodi računa o stranačkim nego o nacionalnim interesima. Drugi su upozoravali na to da se tim činom ugrožavaju političke institucije i ne poštuje logika trajanja mandata šefa države koji je duži od parlamentarnog upravo da bi čuvao stabilnost sistema. Huk izborne kampanje naglasao je polemike o prevremenim predsedničkim izborima, a rezultati izbora su kalkulacije pretvorile u izborni poraz.

1. Politički okvir

Politička scena za izbornu utakmicu pripremana je četiri godine. Taj interval ispunjen je brojnim događajima koji su in/direktno oblikovali ponašanje birača i stranaka. Neki od njih su u javnosti imali sudbinu „zvezde padalice“. Drugi su imali karakter dugotrajnih procesa koji snažnije i trajnije utiču na raspored političkih snaga i formiranje izborne odluke. Vladajuća većina iscrpela je čitav četvorogodišnji mandat i nije se mogla žaliti na kratko vreme za ostvarivanje programa. Opozicija je imala isto toliko vremena da predstavi alternative i ukaže na propuste vlasti. Da bi se u najmarkantnijim crtama pokazala složenost prilika u kojima će akteri ući u izbornu arenu moramo se vratiti četiri godine unazad, na početak mandata.

Posle predsedničkih izbora 2008. godine dolazi do tektonskih pomeranja u poziciji stranaka koji će rezultirati brzim padom druge Vlade premijera Vojislava Koštunice, lidera Demokratske stranke Srbije. „Zemljotres“ je počeo posle parlamentarnih izbora održanih 11. maja 2008. godine spektakularnim obrtom. Koalicija Socijalističke partije Srbije, Jedinjene Srbije i Partije ujedinjenih penzionera Srbije, uz veliko lobiranje demokrata i moderatorstvo spoljnih faktora, prekida razgovore sa do tada „strateškim partnerima“ Demokratskom strankom Srbije

¹ Odluka o raspisivanju izbora za predsednika Republike, dostupno preko: <http://www.rik.rs> [20.6.2012.].

u Srpskom radikalnom strankom, i ulazi u vladu Demokratske stranke. Osvedočeni stranački rivali čiji su sukobi ispisali noviju političku istoriju, SPS i DS, našli su se 7. jula u Vladi premijera Mirka Cvetkovića. Prvi put DS je kontrolisala obe poluge izvršne vlasti i zakonodavnu većinu. SPS se posle osmogodišnje apstinencije ponovo vratila na vlast i dobila šansu da zaustavi trend ospavanja birača koji je pretio da je gurne ispod izbornog praga. Posebna „Deklaracija o političkom pomirenju i zajedničkoj odgovornosti za ostvarivanje vizije Srbije kao demokratske, slobodne, celovite, ekonomski i kulturno razvijene i socijalno pravedne zemlje“² koju su potpisali SPS i DS, odnosno lideri Boris Tadić i Ivica Dačić, trebalo je da utvrdi partnerstvo i nagovesti dugoročniji stranački savez, ali i da objasni biračkom telu obe stranke i javnosti da je obrt programski, politički racionalan, za dobrobit građana i da se dešava uz podršku Evropske unije i SAD. Rezultat je široka koaliciona vlada kojoj su mnogi prognozirali kratak vek. Njeni proklamovani ciljevi su opredeljenje za evropsku budućnost Srbije, neprihvatanje nezavisnosti AP Kosova i Metohije, neophodnost jačanja ekonomije, jačanje socijalne odgovornosti Vlade, pooštavanje borbe protiv kriminala i korupcije i poštovanje međunarodnog prava. Vlada je ciljeve iz ekonomske sfere nameravala ostvariti dinamičnim rastom privredne aktivnosti (rastom BDP od oko 7% godišnje), rastom zaposlenosti (sa najmanje 200 000 novih radnih mesta u naredne četiri godine i smanjivanjem stope nezaposlenosti sa 18,1% na 11,9%), povećanjem standarda građana Srbije i ravnomernim regionalnim razvojem³. «Smirivanje tla» trajaće do novog izbornog ciklusa i ostaviće traga u privredi i ekonomiji, konstelaciji stranačkog sistema, međunarodnoj poziciji zemlje i njenoj spoljnoj politici.

Potpisivanjem ugovora o saradnji sa korporacijom Fijata, još tokom kampanje Vlada je nagoveštavala da će raditi na otvaranju radnih mesta tako što će privlačiti strane investitore. Briga o statusu radnika nagoveštena je i potpisivanjem Aneksa Opšteg kolektivnog ugovora, već početkom novembra u prvoj godini mandata, kojim je bila predviđena obaveza poslodavaca da isplaćuju naknadu za topli obrok u iznosu 15% i regres za godišnji odmor u visini 75% prosečne plate. Zbog ekonomske krize primena tog sporazuma je odložena, a sindikati su zapretili štrajkovima. Nakon toga Socijalno-ekonomski savet poslodavaca i zaposlenih, kao tripartitni organ vlade, gurnut je na marginu, a socijalni dijalog je zamro. Vlada je počela jednostrano da primenjuje Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju Srbije Evropskoj uniji i Prelazni trgovinski sporazum tokom 2009. godine. Privreda iscrpljena ratovima, sankcijama i neuspješnim privatizacijama nije bila spremna za takav stepen liberalizacije. Vlada nije bila svesna razmera svetske ekonomske krize, pa je stvarnost brzo demantovala ministre koji su izjavljivali da u tome vide našu privrednu šansu. Od obećanih 1 000 evra po stanovniku od privatizacije veliki državnih sistema, gardani su dobili akcije NIS-a koje su na berzi vredele 163 dinara po akciji. Sve vreme mandata Vlada se borila sa obuzdavanjem inflacije i kursa dinara. Niske stope privrednog rasta, rast nezaposlenosti i postepen rast potrošnje i zaduženosti sprečavali su da se inflacija drži u zadatim okvirima i da kurs domaće valute nema veće oscilacije. Pokušaj da teret krize prabaci na bogatije i dodatno oporezuje ofšor (off-shore) kompanije koje posluju u Srbiji završio se parcijalnom poreskom reformom bez efekta. U javnosti je jedino upamćeno da je najveći trgovinski lanac «Delta Maxi» prodat belgijskoj kompaniji Delez i da je pored plaćen u Srbiji. Iako je Vlada isticala da je privela kraju autoput, mada uz stalno pomeranje roka, most na Adi u Beogradu, prvi posle 30 godina, da je podsticala gradnju subvencionisanih stanova,

² Deklaracija o političkom pomirenju i zajedničkoj odgovornosti za ostvarivanje vizije Srbije kao demokratske, slobodne, celovite, ekonomski i kulturno razvijene i socijalno pravedne zemlje, dostupno preko: <http://www.ds.org.rs/dokumenti> [19.6.2012.].

³ Ekspozé mandatarata za sastav Vlade Mirka Cvetkovića 7.6.2008. Dostupno na: <http://www.srbija.gov.rs> [20.6.2012.].

kao i to da je održala privredni ambijent u uslovima globalne ekonomske krize na višem nivou nego zemlje u regionu, ekonomski parametri su je u tome demantovali. Nije ostvareno obećanje o otvaranju novih 200 000 radnih mesta, naprotiv stopa nezaposlenosti skočila je sa 13,3% (april 2008. godine) na 23,7% (novembar 2011. godine) sa tendencijom rasta. Bruto domaći proizvod sa stopom 3,8 u 2008. godini pao je na prognoziranih 1,5 u 2012. godini. Prosečna plata od 32 746 dinara u 2008. godini porasla je na 39 053 za prva tri meseca 2012. godine, a prosečna penzija od 19 386 na 23 690. Pri tome je stopa inflacije npr. u 2011. godini dostizala i 14,7%, a indeks industrijske proizvodnje je u padu⁴. Javni dug je pred kraj 2011. godine dostigao 45% bruto domaćeg proizvoda i krajem novembra 2011. godine iznosio je 14,48 milijardi evra. Na kraju, toliko hvaljeni posao sa Fijatom nije još u zamahu i ne ostvaruje one efekte koji su najavljeni. Mnoge privatizacije su poništene. Tako je, na primer, vlasnik Sartida praktično vratio zelezaru državi koja sada traži novog kupca uz svakodnevné gubitke u proizvodnji. Slika privrede je sumorna i daleko od one obećane i prognozirane na početku mandata.

Previranja u Srpskoj radikalnoj stranci izazvana autoritarnim upravljanjem formalnog predsednika Vojislava Šešelja iz pritvora u Haškom tribunalu rezultirala su rascepom. Prvo je potpredsednica Maja Gojković, u martu 2008. pred izbore, napustila radikale i u oktobru osnovala Narodnu partiju. Zatim je Tomislav Nikolić, zamenik predsednika SRS, 6. septembra 2008. podneo ostavku na sve stranačke funkcije, da bi šest dana kasnije bio isključen iz SRS. Kidajuć kumovske veze sa V. Šešeljem i političke sa strankom čiji je osnivač bio i koju je uspeo da pozicionira kao najjaču po izbornoj snazi, T. Nikolić osniva poslaničku grupu kojoj odmah pristupa 21 poslanik radikala. U procesu unutarstranačkih borbi za prevlast mesec dana kasnije, osnovana je Srpska napredna stranka. Neslaganja oko politike vezane za evropsku integraciju formalni je uzrok rascepa. Normativno posmatrano SRS je mogao aktivirati blanko ostavke stranačkih disidentata i tako ih sprečiti da za političko delovanje koriste parlamentarnu govornicu. Međutim, ostavke su bile kod T. Nikolića koji je izjavio da ih je «zagubio». Parlamentarna većina nije htela da udovolji zahtevu SRS da se odmetnutim poslanicima oduzmu mandati čime je direktno podržala rascep radikala i stala na stranu otepljene frakcije. Tako je sporna odredba Ustava RS iz 2006. godine (član 102, stav 2), po kojoj je disciplinovanje poslanika bilo dozvoljeno i ugrožavanjem slobodnog mandata da bi se sprečila praksa «stranačkih preletača» i trgovanje mandatima, pala na prvom ispitu. Srušili su je njeni inspiratori i pisci i potvrdili opravdanost brojnih stručnih kritika. Sukob SRS i otepljene grupe koja je meteorski preuzela funkcionere, članstvo i pozicije u biračkom telu bacio je u zasenak sve ostale relacije u stranačkom sistemu. To je nagoveštilo detronizaciju radikala kao najснаžnije opozicione stranke i formiranje nove stranke koja je zadržala kadrovske i liderske kontinuitet, ali koja je brzo morala graditi novi programski, ideološki i politički identitet. Formatizovanje SNS kao «nove stranke» izvedeno je vešto i mnogo bezbolnije od predviđanja. Programski zaokret je izveden ublažavanjem retorike, zatim napuštanjem tvrdih programskih stavova po kojima su radikali svrstavani u ultranacionalistički orijensanu stranku, zatim pozicioniranjem stava o ključnim dilemama na političkom centru tamo gde je tendirala većina građana i birača. Radikalsko naprednjački sukob radikalizirao je položaj vladajuće većine, ali na kratko. SNS je željom da legitimizuje svoj status vršila pritisak na raspisivanje prevremenih izbora i taj zahtev će biti sve čvršći.

Mandatni period Vlade na međunarodnom planu bio je obeležen problemom statusa Kosova i Metohije i nastojanjima da se stekne status kandidata za članstvo u EU i dobije datum za otpočinjanje pregovora. Skupština Kosova je 17. februara 2008. godine akklamacijom usvojila deklaraciju o nezavisnosti, dok je osujećen pokušaj Srbije da pred međunarodnim sudom u Hagu taj akt proglasi nelegalnim sa stanovišta međunarodnog prava. Istovremeno Srbija je prihvatila

⁴ Statistički prilog: stanovništvo, makroekonomska, privredna i finansijska kretanja, (2012.) Pregled, 1 : 126-129.

misiju EU na Kosovu i Metohiji i tako smanjila ulogu OUN u rešavanju ovog problema. Pod imperativom ubrzanja «evropskog puta» otpočet je dijalog oko rešavanja tehničkih pitanja, koji je završen sa brojnim kompromisima koje sve strane različito tumače. Srbija je hapšenjem i isporučivanjem Radovana Karadžića i Ratka Mladića završila obaveze prema Haškom tribunalu, ali je tek na kraju mandata ove Vlade, 1. marta 2012, dobila status države sa kojom će se razgovarati o članstvu⁵. Proklamovana spoljnopolitička pozicija sa četiri „stuba“, EU, SAD, Rusija i Kina, kritikovana i osporavana, oslanjala se prvenstveno na prva dva „stuba“. Saradnja u regionu je unapređena. Posebno se tu ističu odnosi sa Hrvatskom, ali bez dovoljno agilnosti pri rešavanju imovinskih i statusnih problema brojnih izbeglica i brige za položaj srpske nacionalne manjine u zemljama bivše Jugoslavije.

Funkcionisanje i stanje političkih institucija u posmatranom periodu pokazuje usporavanje i devijacije u procesu konsolidovanja demokratije. Narodna skupština je pokazala zavidan stepen funkcionalnosti mereno brojem usvojenih zakona, pa je zato dobila najbolju ocenu od strane odbora za monitoring EU. Zakonodavni dinamizam u stvari pokazuje skladno funkcionisanje parlamentarne većine i dominaciju egzekutive nad zakonodavnim telom. Osim toga „efikasnost“ srpskog parlamenta podstaknuta je i proceduralnim izmenama poslovnika kojim je ubrzan proces odlučivanja, a mogućnost korišćenja procedure za opstrukciju svedena je na minimum. Izostajanje studioznijeg angažovanja poslanika u procesu debatovanja o zakonskim projektima, sporadično organizovanje javnog slušanja u zakonodavnom procesu, nekorišćenje značajnih ideja i primedbi civilnog sektora i posebno praćenje sprovođenja zakona slabosti su koje su bacale senku na rad Narodne skupštine. Izvršna vlast oličena u predsedniku Republike i Vladi pokazale su sve osobenosti mešovitog modela. Funkcionisanje izvršne vlasti potvrdilo je dominaciju šefa države nad vladom i parlamentarnom većinom. Zadržavajući poziciju predsednika DS, B. Tadić je kao predsednik Republike direktno upravljao radom parlamentarne većine i Vlade. Izjavama i aktima - direktnim učesćem u sklapanju ugovora, uplitanjem u odlučivanje Vlade i pojedinih ministarstava, on je preuzeo ulogu aktivnog dela egzekutive koja ustavno pripada Vladi. Sa politički inferiornim premijerom B. Tadić postao je centralna figura političkog sistema koji je povremeno funkcionisao po predsedničkom modelu. Koaliciona vlada sa strogo stranački izdijeljenim resorima pojačavala je potrebu arbitiranja sa strane i to je dodatno jačalo poziciju predsednika Republike. Odnos prema trećoj grani vlasti, sudskoj, potpuno je doveo u pitanje ustavno načelo podele vlasti i nezavisnost sudstva. Proces zadiranja u nezavisnost sudske vlasti započet je donošenjem Ustava RS 2006. godine, a kulminirao završetkom reforme 2009. godine. Praćena otporom i osporavanjima akademskih i stručnih krugova, ali i institucija EU, proces reforme pravosuđa pretvorio se, s jedne strane u lastraciju, a s druge u nominaciju stranački podobnih sudija i tužilaca, obe sprovedene po ideološkim kriterijumima. Istovremeno promena organizacije sudstva otvorila je brojne probleme u funkcionisanju sudova. Umesto da dobijemo sudstvo ojačane nezavisnosti, dobro organizovano i efikasno, dobili smo stranački zavisno pravosuđe, dezorganizovano i sporo. Stalno pozivanje idejnih tvoraca i izvođača pravosudne reforme na poštovanje principa EU demantovano je od strane najkompetentnijih institucija zaduženih za problematiku pravosuđa. Očigledno je da će pravosudna reforma morati na detaljnu rekonceptualizaciju i remont. Takvo stanje institucija umanjilo je mogućnost sistema da efikasnije suzbije korupciju i razne vidove organizovanog kriminala i pored evidentnih uspeha policije i tužilaštva u obračunu sa brojnim kriminalnim klanovima, za šta su dobijena priznanja uticajnih država i međunarodnih institucija. U krajnjoj liniji to je doprinelo odbijanju tzv. Šengenskog viznog režima za putovanje naših građana u zemlje EU. Usporavanje konsolidovanja institucija praćeno je i problemima u radu nezavisnih tela za zaštitu ljudskih prava, kao što su

⁵ Van Rompej: „Srbija postala kandidat za EU“, dostupno na: <http://www.blic.rs> [17.6.2012.].

Poverenik za informacije, Zaštitnik građana, Poverenik za rodnu ravnopravnost, i sl. Tome treba dodati loše ocene o slobodi medija. Opšta ocena je da su mediji pod političkom kontrolom, ne instrumenta političke, već ekonomske represije, ali i to da su pod direktnim utplivom i pritiskom sa najvišeg mesta - kabineta predsednika Republike. O tome svedoče polemike urednika, novinara i savetnika.

Ekonomska kriza usporila je namere Vlade da sprovede reforme u obrazovnom i zdravstvenom sistemu kao i reorganizaciju upravljanja javnim preduzećima. Reforme u oblasti bezbednosti, ukidanje obaveze služenja vojnog roka, profesionalizacija i reorganizacija vojske, učešće u misijama UN, i sl. ostale su u senci teške socijalne situacije i afeta.

U takvom ambijentu vladajuća većina odlučila se da iscrpi čitav mandat i raspiše izbore kada realizuje dva osnovna obećanja data građanima na prethodnim izborima: dobijanje statusa kandidata za članstvo u EU i završetak projekta Fijat koji je trebalo da predstavlja zamah u pokušaju reindustrijalizacije države i intenzivnijeg ulaganja stranog kapitala u našu privredu.

2. Normativni okvir

U ovom izbornom ciklusu nije bilo nikakvih normativnih promena zakona koji regulišu izbor predsednika Republike. Međutim, tokom čitavog mandatnog perioda pokrenut je niz promena tangentialnih područja koja uređuju materiju izbornog sistema u širem smislu, a koji se stepeno oblikovao u celovitu izbornu reformu. Te promene posredno su delom uticale i na proces biranja predsednika Srbije.

Promenama je prethodila detaljna analiza svih slabosti izbornog sistema. U tom katalogu jasno su kao najvažniji problemi navedeni depersonalizovanost poslanika, narušavanje principa neposrednosti izbora pravom stranaka da raspodeljuju mandate mimo redosleda na listi, zatvorena blokirana lista, fragmentacija stranačkog parlamentarnog sistema, i metropolizacija reprezentacije. Ova poslednja slabost dovela je do toga da u svim sazivima od 2000. godine, od uvođenja jedne izborne jedinice, imamo natpredstavljenost glavnog grada i potpredstavljenost niza opština, po pravilu malih, devastiranih, nerazvijenih, sa problemima koji prate takav status (neobrazovanost, nezaposlenost, siromaštvo, iseljavanje i sl.). Kao rešenje predloženo je model izbora odbornika koji bi održao proporcionalnu raspodelu mandata i glasanje direktno za kandidate kako bi se obezbedio direktan izbor predstavnika. Tu glavnu ideju koja čini okosnicu prave izborne reforme zaustavile su stranke. Ali zato je učinjen niz drugih promena koje su značajne za izborni sistem.

Prvo je donet novi zakon o političkom organizovanju kojim je utvrđen 100 puta veći cenzus za registraciju stranke, tako da se umesto dosadašnjih 100 osnivača sada traži 10 000. Toliko potpisa je potrebno i za podršku kandidaturi predsednika Republike. Zbog toga su neke stranke pokrenule proces ocene ustavnosti ove odredbe. Proklamovani cilj - smanjivanje broja stranka i stabilizacija stranačkog sistema, delimično je ostvaren. Trenutno u registru ima 89 upisanih stranaka, od kojih više od polovine nominalno zastupa interese nacionalnih manjina. Zatim je donet Zakon o jedinstvenom biračkom spisku i po prvi put je sačinjena kompletna evidencija birača. Kritike izrečene na sumnje u ukupan broj birača ukazuju na to da sistem sada stalnim ažuriranjem treba da dovede do što veće tačnosti. Ova činjenica važna je i za izbor predsednika države. Iako aktuelna rešenja ne sadrže nikakve cenzuse koji uslovljavaju njegov izbor ažurna evidencija birača podiže kredibilitet čitavog procesa. Na kraju su učinjene značajne izmene u kontroli finansiranja i medijskom praćenju izbornih kampanja, čime je izborni proces, iako uz brojne kritike, dobio na ozbiljnosti i podigao odgovornost svih aktera koji brinu o regularnosti ovih aspekata izborne utakmice⁶.

⁶ Jovanović, M. (2012.). Institucionalni okvir izbornog sistema - „mala“ ili „velika“ izborna reforma? *Politički život*, 5, str. 19.

Ideja uobličena u zakonski projekat da se uvede profesionalna izborna administracija i da se stranački aktivisti isključe iz izbornih organa kako bi se naglasila profesionalnost, politička neutralnost i nepristrasnost u vršenju izbornih radnji nije prihvaćena. Kao što nisu spremne da prihvate promene izbornog modela i odreknu se monopola nad predstavničkim mandatima, stranke nisu hteli ni da se liše mogućnosti kontrole i arbitriranja i u izbornom procesu, i to direktno preko izbornih organa. Osujećivanjem ključnih promena izborna reforma je prekinuta, ali će i učinjeni pomaci imati dalekosežne posledice na stanje izborne demokratije. One će stvarati dodatni pritisak i sa nastavljanjem negativnih trendova iz prethodnih ciklusa stvarati atmosferu za nastavak izbornih reformi.

3. Akteri i kampanje

Republička izborna komisija 20. aprila utvrdila je listu sa dvanaest kandidata za predsednika Srbije, tri više nego na prethodnim predsedničkim izborima. Poklapanje sa parlamentarnim izborima „primoralo“ je stranke i koalicije da istaknu kandidate za šefa države kako bi, pre svega, homogenizovali svoje biračko telo, koristili finansijska sredstva iz budžeta za finansiranje kampanje i bili šire medijski zastupljeni. Praktično samo šest izbornih lista koje su učestvovala na parlamentarnim izborima nisu imale kandidate za predsedničke izbore: Stranka demokratske akcije, Koalicija „Sve zajedno“, Nijedan od ponuđenih odgovora, Koalicija Albanaca Preševske doline, Komunistička partija - Josip Broz i Reformistička stranka - prof. dr. Milan Višnjić.

Karakteristika ovih izbora je stapanje predizborne i izborne kampanje za lokalne, pokrajinske, parlamentarne i predsedničke izbore. Predizborna kampanja započela je znatno ranije, početkom aprila 2010. godine. Petición Srpske napredne stranke i Nove Srbije sa prikupljenih milion potpisa i nizom masovnih mitinga zahteva raspisivanje prevremenih parlamentarnih izbora. Kontinuirano se odvija niz izbora za odbornika skupštine opština u 2011. godini, zastoji i uslovljavanja za dobijanje statusa kandidata za članstvo u EU, kao i sve otvorenije međusobne kritike partnera u Vladi. Oni će eskalirati smenjivanjem Mladana Dinkića sa mesta potpredsednika i ministra, i rekonstrukcijom Vlade polovinom marta 2011. godine. Na to se nadovezuje spektakularni štrajk gladu T. Nikolića, lidera SNS u aprilu iste godine, kao radikalnan čin protesta zbog odbijanja vlasti da raspiše prevremene izbore. Vladajuća većina ostala je čvrsta u nameri da potroši čitav mandat i u tome je uspeła. To je od 1990. godine druga vlada koja je trajala čitav, Ustavom određen mandatni period. U tom periodu nije bila aktuelna ideja da se održe i preveremene predsednički izbori jer je B. Tadiću mandat isticao 2013. godine. Procena izbornih stratega Demokratske stranke bila je ta da bi istovremeno održavanje izbora na svim nivoima imalo sinergijski pozitivno dejstvo na njihov rejting, odnosno da će vođenje kampanje od strane lidera povećati broj glasova za njihove izborne liste, te je tako trasiran put B. Tadiću da ostavkom stvori pravni osnov za raspisivanje opštih izbora, što je i učinjeno. Raspisivanje predsedničkih izbora u jeku izborne kampanje za odbornike i poslanike automatski je dovelo do promene izbornih kampanja. Do tada pretežno programske, zamenjuju se liderskim kampanjama⁷.

Izlazak iz krize kao logičan odgovor na duboku ekonomsku, socijalnu, institucionalnu, političku i moralnu stagnaciju u društvu, činilo je okosnicu programske kampanje. U raznim, retoričkim i marketinškim varijacijama na tu temu svi su nudili rešenja za privlačenje stranih investicija, favorizovanje malih i srednjih preduzeća, podsticali preduzetnike na otvaranje novih radnih mesta, dotacije poljoprivrednicima, pokretanje i finansiranje infrastrukturnih objekata,

⁷ Slavujević, Z. (2012.). Izborna kampanja 2012. godine, *Politički život*, 5:27-35.

reformu poreskog sistema, sveobuhvatan i izdašniji sistem socijalne zaštite, departizaciju javnih preduzeća i ustanova, decentralizaciju države, efikasniju, profesionalniju i manju administraciju, i sl. Kohezivni faktor i aksiomski propagirani uslov za ostvarivanje datih obećanja kod gotovo svih aktera u kampanji bilo je što brže članstvo u EU. Upadljivo je potiskivanje krupnih državnih i nacionalnih tema u drugi plan: rešavanje statusa Kosova i Metohije, zaštita i podrška Republici Srpskoj, briga za zaštitu prava srpske nacionalne manjine u državama nastalim na tlu bivše Jugoslavije. Insistiranjem na životnim pitanjima akteri su osluškivali očekivanja građana i profilisali svoju ponudu biračima usmeravajući ih na racionalan izbor alternativa za rešavanje brojnih problema. Ipak, racionalan izbor je izostao. Iste teme, ista rešenja, ista obećanja ujednačila su izbornu ponudu koja se razlikovala samo po stranačkim emblemima. To je dovelo do konfuzije i sužavanja prostora za racionalan izbor prosečnog birača. Kako su promotori izbornih poruka prevashodno bili partijski lideri, raspisivanjem predsedničkih izbora ono malo elementa programskog potpisno je u drugi plan i zamenjeno liderskim kampanjama čak i u onim strankama i koalicijama koje nisu imale predsedničke kandidate. Opšta je ocena da su, posebno u prvom krugu, dominirale pozitivne kampanje sa elementima negativne i prljave kampanje⁸.

Vodeći kampanju za koalicione liste „Za bolji život“, B. Tadić je insistirao na konstruktivnoj kampanji favorizujući stavove da je prethodna vlast čiji je stožer bila njegova Demokratska stranka očuvala proizvodne kapacitete, stabilnost cena i finansijska, dovela značajne strane investitore, učvrstala mir i stabilnost, pokazala odlučnost u obračunu sa organizovanom kriminalom, obezbedila status kandidata za članstvo u EU, što je pokazatelj da je u međunarodnim razmerama kredibilan partner. U tom kontekstu građani su kroz kampanju u kojoj dominiraju okupljanja pozivani da podrže njega i listu koju predvodi da bi „se završilo započeto“. Pojedini funkcioneri su isticali da DS treba da ostane na vlasti sve dok Srbija ne bude član EU šaljući poruku biračima da su lider u procesu evroatlantskih integracija, odnosno da izborni rivali nisu kompetentni da upravljaju tim procesima i da u najboljem slučaju tome mogu doprinosti priznajući pokroviteljstvo demokrata. Neispunjena obećanja o broju radnih mesta, katastrofalni učinci u privredi i reformama u nizu oblasti ublažavani su pozivanjem na negativne trendove u svetskoj ekonomiji, isticanjem da smo u boljoj poziciji nego druge države u regionu, pozivanjem na opstrukciju koalicionih partnera i sl. ali i uz povremene izjave da je bilo grešaka pojedinaca u realizaciji obećane politike. Takav kontekst kampanje često je poluistinama pravdao rezultate vlasti i mešao ocenu stanja i izborna obećanja sa planovima i vizijama. Kako je kampanja odmicala, a anketе javnog mnjenja nisu potvrđivale željeni rejting krenulo se direktnim napadima i uvredama - „Budućnost Srbije kreira se 6. maja i samo od građana zavisi hoće li izabrati one koji će zemlju gurnuti u rat ili one koji su za mir...“ izjavila je potpredsednica DS Jelena Trivan⁹. Negativna kampanja prvenstveno je bila usmerena prema T. Nikoliću, lideru SNS i glavnom izbornom rivalu. Kampanjom povećanja naglašavan je politički zaokret T. Nikolića od ultra nacionaliste do evro fanatika. „Za B. Tadiću izborna kampanja je „prirodna sredina“ – on prosto uživa u detaljno režiranim nastupima pred kamerama i na skupovima, kao i u neposrednim kontaktima sa ljudima, a njegovi nastupi pojačali su utisak dinamičnosti, odlučnosti i samouverenosti. Ipak, kako je kampanja odmicala sve je manje uspevao da prikrije teret napora intenzivne kampanje, njegova empatičnost je postala sve izveštačenija, sve manje je kontrolisao opsednutost da o svemu i svačemu podučava i sklonost ka fraziranju, hvalisavost,

⁸ Slavujević, Z. (2012.). Izborna kampanja 2012. godine, *Politički život*, 5:27-35.

⁹ Trivan: 6. maja bira se rat ili mir, dostupno na: <http://www.b92.net/info/izbori2012/>, [17.6.2012.].

da bi pred drugi krug izbora povremeno reagovao nervozno i neodmereno. Marketinška maska sve manje je prikivala vlastoljubivost, čak i bezobzirnost u borbi za vlast¹⁰.

T. Nikolić je izbacivanjem iz SRS i osnivanjem poslaničkog kluba istovremeno vodio kampanju za formatovanje i pozicioniranje nove stranke na političkoj sceni i izbornu kampanju. Masovni mitinzi, nastupi u skupštini, navodno podržavanje narodnih inicijativa o izmenama ustava i zakona, a zapravo treniranje aktivista i organizacije, najupečatljiviji su momenti u predizbornoj kampanji, zajedno sa štrajkom gladu lidera T. Nikolića. Osnovni politički cilj je bio da preuzmu članstvo i birače od matične stranke SRS, predstave se kao izvorni radikali sposobni da osvoje vlast, a ne da većito budu najjača stranka po broju glasova i mandata i večiti gubitnici ostajući van struktura vlasti na republičkom nivou. U tom obračunu SNS je prizivao prevremene izbore kako bi što pre stekao legitimaciju stranke koja ima uporište u biračkom telu, a lideri skinuli hipoteku disidentata, „kraljivaca“ mandata. Tražeći podršku na sve strane SNS se oblikovao kao specifičan omnibus politički pokret koji je računao na podršku svih koji su nezadovoljni aktuelnom vlašću, stanjem u državi i procesima u društvu. Obećanje o investiranju 100 milijardi evra u narednih deset godina, kancelarija za brze odgovore svim potencijalnim investitorima, novi koncept javnih nabavki koji bi doneo uštede i sprečio korupciju, investicije u plovnii put Morava-Vardar, industrijske zone na Dunavu od Novog Sada do Beograda, iskorenjivanje siromaštva - ostali su u senci negativnog tona kojim su kritikovani učinci vlasti. Lideri SNS stalno su isticali da su oni jedini sposobni da izvedu promene i detroniziraju aktuelnu vladajuću garnituru i pozivali birače da „ne rasipaju glasove na male stranke“. Delimično zbog nastavka prakse primenjivane u kampanjama radikala, delimično zbog napada na lidera naprednjaka u negativnu kampanju krenulo se i pre izbora, ratom plakatima. „Slike T. Nikolića na bilbordima, plakatima i u TV spotovima retuširane su do neprepoznatljivosti – sa njih gleda blago, nasmejana, napudersano lice, suprotno od onog tmurnog lica oštrih crta, bez izražajne mimike, „kiselog“, ciničnog izraza koje srećemo uživo. Teatralnost u njegovim javnim nastupima je pojačana povremenim intimnim ispovestima, iskazivanje empatije prema „napaćenom narodu“ ne prate odgovarajuće promene izraza lica pa deluje neuverljivo, a česte paralele sa slavnim ličnostima iz prošlosti, čak i svecima su neumesne. Doterivanje izgleda nije moglo da dovede do promene prirode Nikolića, niti da ublaži kontroverze njegovog pragmatizma¹¹.

Pozitivna je bila i kampanja I. Đačića predsedničkog kandidata kao i koalicije koju je predvodio, SPS-JS-PUPS. Posebnost ove kampanje je opšta kritika vlade u kojoj su vodili značajne resore i koja je formirana upravo zahvaljujući njihovoj podršci. Glorifikovanje uspeha policije u suzbijanju kriminala, resora kojim je kao ministar upravljao Đačić, uzimano je kao dokaz njegove sposobnosti kao političara i spremnost da preuzme funkciju premijera. Odgovarajući na poziv naprednjaka upućen biračima da ne rasipaju glasove na male stranke, on je svojim kontrapozivom pozvao birače da ne rasipaju glasove na SNS i DS jer bez SPS i koalicije koju on predvodi nema buduće vlade. Pokušavajući da retorički naglasi poziciju svoje stranke i koalicije na leviци on je isticao da je kampanja puna laži i licemerja, da su SPS, on i koalicija jedina „autentična leviца“ koja brine o interesima radnika i da će poništiti neoliberalni model uspostavljen posle 5. oktobra u kome je jedino pravilo „uzmi, ukradi i beži“ i „mirmom revolucijom“ dovesti na vlast radnike, poništiti pljačkaške privatizacije, hapsiti strane investitore koji zabranjuju sindikalno organizovanje, povećati plate i obezbediti trinaestopenziju, svakome ko želi pokretanje vlastitog biznisa dodeliti bespovratne subvencije od 3 - 7 000 evra, porodiljama pomoć od 1 200 evra, besplatno školovanje i lečenje kao i letovanje za osnovec i penzionere, itd. Upadljivo više od ostalih, kao i prethodnih izbora, I. Đačić je potencirao nerešeni status Kosova

i Metohije ističući da je Vlada crvene linije svojom politikom pretvorila u ružičaste, da su za njega granice Srbije ne na administrativnoj liniji nego u severnoj Kosovskoj Mitrovici, te da neće kao njegovi protivnici dozvoliti da se politika kreira po diktatu ni Vašingtona, ni Brisela, ni Moskve ističući da je takvih pritisaka bilo i da im je on jedini odoleo, te da Srbiji treba čvrsta ruka koja će voditi državu, ruka koja ne drhti i da se zato kandidovao za predsednika Srbije¹². Mnogi analitičari su njegovu kampanju ocenjivali kao autoritativan nastup, slogan „Jasno. Čvrsto. Odlučno.“, nabijen emocijama, sa militantnim vokabularom usmerenim na održavanje napetosti u kampanji i da po mnogo čemu liči na Slobodana Miloševića¹³, te da su «Đačićevoj verziji elementi autoritarnosti... „nadograđeni“ preteranom direktnošću, kičem turbofolka i povremenim prostaklukom»¹⁴. Držeći kampanju na niskom intenzitetu i bez napudnog prisustva u elektronskim medijima I. Đačić i njegova koalicija izbegli su mogućnost da ugnjave birače svojim porukama, ali nisu izbegli izrazitu estradizaciju i berluskonizaciju kampanje koja je davala ton svim skupovima.

Srpska radikalna stranka imala je dva kandidata za predsednika. Kao prvi kandidat na početku kampanje slovio je A. Martinović, narodni poslanik i šef poslaničkog kluba. Međutim, naglo i bez objašnjenja on je zamenjen suprugom lidera stranke Jadrankom Sešelj. To je bila još jedna u nizu pogrešnih odluka koja je potvrdila da je istančani osećaj V. Sešelja za realnu politiku otupeo pod dejstvom Haškog kazamata. SRS je svoj izborni nastup koncentrisao na prljavu kampanju protiv optadnika T. Nikolića, A. Vučića i stranke koju su osnovali. Radikalima je bilo jasno da se oni u izborima za parlamentarni status u stvari bore za opstanak na političkoj sceni. Ujedinjeni regioni Srbije, koalicija regionalnih i lokalnih stranaka i grupa građana naglašenim aktivizmom M. Dinkića, lidera G17, inicijatora stranke regiona, vodila je pozitivnu kampanju usmerenu na predstavljanje nove političke opcije kojoj je okosnica kampanje bila decentralizacija. URS je tražio decentralizaciju na svim poljima, više nadležnosti i više novca za lokalne zajednice, departizaciju javnih preduzeća i ukidanje stranačkog monopola na zapošljavanje ističući svoje zasluge za privlačenje stranih investitora. Njihov kadar Z. Stanković, ministar zdravlja u aktuelnoj i ministar odbrane u vladi državne zajednice, sa mesta kandidata za gradonačelnika Beograda ekspresno je preimenovan u predsedničkog kandidata.

V. Koštunica predsednički kandidat Demokratske stranke Srbije, jedine koja je samostalno nastupala na ovim izborima, vodio je ujedinjenu pozitivnu i negativnu kampanju bez «prljavih» elemenata. Jasno pozicionirana kao opcija protiv članstva u EU, a za očuvanje teritorijalnog integriteta na Kosovu i Metohiji, saradnja sa Rusijom, i sl. DSS i njen kandidat vodili su kampanju promovišući ideje političke i vojne neutralnosti.

Na suprotnom polu bio je C. Jovanović, lider Liberalno demokratske partije i koalicije «Preokret». Oni su isticali da je nezavisnost Kosova realnost koju treba prihvatiti, bespogovorno usmeriti politiku ka evroatlanskim integracijama i dosledno ostati pri tržišnoj privredi. Pošto je bilo očigledno da je spektar birača koji preferira takve stavove nedovoljan za prelazak izbornog praga, C. Jovanović se tokom kampanje pomerao ka centru apelima koje je upućivao velikim igračima DS i SNS da se dogovore i nadu rešenja za tešku krizu države i društva istovremeno kritikujući i jedne i druge.

V. Glišić, kandidat pokreta «Dveri» koji je imao prvi nastup na lokalnim, parlamentarnim i pokrajinskim izborima pozicionirao se u kampanji kao umereni konzervativac potencirajući

¹² Milošević, T. „Kako je Milošević ponovo zloupotrebljen u predizbornoj kampanji“, dostupno na: <http://www.nspm.rs>, [21.6.2012.].

¹³ „Ivica Đačić reinkarnacija Slobodna Miloševića“, NVO Polis - agencija za političko komuniciranje, dostupno na: <http://www.agencijapolis.org>, [21.6.2012.].

¹⁴ Slavujević, Z. (2012.). Izborna kampanja 2012. godine, *Politički život*, 5:30.

¹⁰ Slavujević, Z. (2012.). Izborna kampanja 2012. godine, *Politički život*, 5:29.

¹¹ Slavujević, Z. (2012.). Izborna kampanja 2012. godine, *Politički život*, 5:30.

tradicionalne: vrednost, važnost i značaja porodice i dece, zaštite interesa sela, poljoprivrednika i nacionalnih interesa tražeći državnu strategiju u podizanju nataliteta, zaustavljanju bele kuge i praznjenja čitavih područja, posebno ruralnih.

M. Zukorlić, muftija, zabrinut zbog mogućnosti gubljenja primata u Raškoj oblasti i islamskoj zajednici pokušao je da svoje višegodišnje koketiranje sa politikom i pozicije očuva direktnim ulaskom u političku arenu kao kandidat grupe građana. To je posle 90-ih i angažmana pravoslavnog sveštenika Ž. Gavrilovića prvi neposredan angažman verskog funkcionera u nadmetanju za političku funkciju. Kandidatura M. Zukorlića je i specifičan čin protesta protiv političke vlasti, prvenstveno DS i B. Tadića sa kojima je gradio partnerske odnose računajući na to da će rasipanjem glasova staviti do znanja ko je najuticajniji faktor u opštinama sa većinskim muslimanskim i bošnjačkim stanovništvom.

I. Pastor, kandidat Saveza vojvodanskih Mađara, vodio je pozitivnu kampanju usmerenu na homogenizaciju biračkog tela mađarske nacionalne manjine i podizanje koalicionog kapaciteta pokazujući koji kontigent biračkog tela kontrolišu i mogu pozvati da glasa za nekog od kandidata u drugom izbornom krugu. U kampanji su dominantni stavovi bili obezbeđivanje i poštovanje ustavne pozicije AP Vojvodine i politika zaštite prava nacionalnih zajednica sa jasnim porukama da se oni osećaju građanima Srbije i da nemaju drugu, rezervnu domovinu. D. Grujičić, kandidat Socijaldemokratskog saveza i Z. Dragišić, kandidat grupe građana «Pokret radnika i seljaka» predsedničke izbore iskoristili su za bolje predstavljanje svojih organizacija. Kampanje su bile izrazito usmerene na ekonomsko-socijalnu problematiku i kritiku vlasti.

Kampanja u drugom krugu protekla je u eskalaciji tenzija. T. Nikolić i SNS optužili su Demokratsku stranku da je «brutalno pokrala izbore» na «svih 9 000 biračkih mesta u Srbiji» tako što je u birački spisak «dopisala 500 000 nepostojećih i mrtvih» i «zaokružila njihove glasove» i javnosti pokazao «originalnu vreću» sa oko 3 000 «originalnih izbornih listića» koje su zamenili «lažni listići štampani u Poljskoj»¹⁵. Ovim fantastičnim optužbama, pridružio se i predsednik Saveza vojvodanskih Mađara izjavom da je njegova stranka «žestoko pokradena na izborima», te da su «između prvih rezultata i konačnog prebrojavanja...izgubili trećinu glasova, odnosno čak oko 30 000 glasova»¹⁶. Na izbornu krađu žalio se pokret Dveri. Vladajuće stranke su odlučno demantovale te optužbe insistirajući na tome da sve treba proveriti i ispitati do kraja. Međutim, SNS je «izbornu krađu» više dokazivao u medijima nego pred RIK-om. Epilog - istraga tužilaštva i policije brzo je počela da rasvetljava pitanje prijave o «krađi», ali je isto tako brzo stala. Posle pobeđe njihovog lidera na predsedničkim izborima, SNS ne insistira na tome da se stvar dovede do kraja, a SVM je naglo povukao svoje optužbe¹⁷. B. Tadić i DS su tenzijama doprineli orijentaciji na negativnu i prljavu kampanju. Marketinški magovi iz izbornog štaba DS očigledno nisu mogli naći dovoljno inspiracije u rezultatima vlasti i okrenuli su se dezavuisanju rivala nedemokratskim metodama pokazujući sopstvenu slabost.

¹⁵ „Nikolić: zamena originalnih glasačkih listića“, 10. maj 2012. Novosti online, dostupno na: <http://www.novosti.rs> [10.05.2012.].

¹⁶ „Istvan Pastor: žestoko smo pokradeni“, Dnevni list Danas, 10. maj 2012. dostupno na: <http://www.danas.rs> [10.05.2012.].

¹⁷ Jovanović, M. (2012.). Institucionalni okvir izbornog sistema - „mala“ ili „velika“ izborna reforma? *Politički život*, 5, str. 17-25.

4. Rezultati i posledice

Prekid decenijskog rasta izlaznosti birača i prakse da T. Nikolić beleži bolji rejting u prvom krugu od rivala B. Tadića, iznenađujuće mali broj glasova koji su osvojila dva favorita u odnosu na prethodne izbore, (ne)očekivano dobar rejting trećeplasiranog I. Dačića i samo jedan kandidat koji nije osvojio više od 1% glasova najmarkantnije su karakteristike prvog izbornog kruga.

Istraživanja javnog mnjenja nagoveštavala su drastičnu manju izlaznost birača i te prognoze su se pokazale netačnim. Ona je obrazlagana ekonomsko-socijalnim razlozima - nezaposlenošću, padom realnih zarada, ukupnog standarda, razočaranjem u političku klasu, i sl. Nisu se ostvarile nepopovoljnije prognoze - na birališta je izašlo oko 4% manje birača, oko 200 000 birača manje nego 2008. godine. Ovaj put izostale su kampanje raznih nevladinih organizacija koje su pozivale na izlaznost i apelovale na građane da iskoriste svoje pravo da glasaju kao u prethodnim izbornim ciklusima. Ideja o aktivnoj apstinenciji putem belih listića koju su pokrenuli neki intelektualci ugašenog Građanskog saveza i bivši funkcioneri Demokratske stranke i Demokratske opozicije Srbije nezadovoljni politikom B. Tadića i DS, ali i Č. Jovanovića i njegove Liberalno demokratske partije, iako su ignorisani u elektronskim i štampanim medijima, preko društvenih mreža očigledno su imali uticaja upravo na ciljanu populaciju u biračkom telu. I broj nevažećih listića je povećan za oko 100 000 u odnosu na prethodni izborni ciklus 2008. godine. Imajući u vidu malu razliku među favoritima to nije mali broj bačenih glasova. Ukupno 374 000 glasova čini kontigent onih koji su u potpunosti nevažeći glasački listići ili nisu izašli na birališta u ovom izbornom ciklusu iako su biračko pravo koristili 2008. godine, što čini više od 8% glasova u odnosu na ukupan broj glasalnih.

B. Tadić je osvojio najviše glasova u Prizrenskom (34,4%), Severno-bačkom (32,3%), Borskom (31,7%), Južno-banatskom (29,1%) okrugu i Gradu Beogradu (28,9%). T. Nikolić je najviše glasova osvojio u Podunavskom (28,9%), Šumadijskom (28,4%), Moravičkom (28,2%) i Jablaničkom okrugu (28,1%) i Gradu Beogradu (27,6%). Prvi krug predsedničkih izbora 2012. godine je treće nadmetanje B. Tadića i T. Nikolića i prva pobeđa lidera demokrata u prvoj etapi izbora. U izbornim ciklusima 2004. i 2008. godine T. Nikolić je pobeđivao u prvom krugu predsedničkih izbora ostvarujući od 3,5% do 4% glasova više u odnosu na B. Tadića. Prva pobeđa B. Tadića u prvom krugu 2012. godine, u trećem odmeravanju izborne popularnosti, pokazala se u finišu kao Pirova pobeđa i ostaviti javnost, a pre svega vodstvo i aktiviste demokrata, u dilemi da li je to bio i okidač za opuštanje stranačke izborne mašine i poraz u drugom krugu izbora. Ova činjenica mora se posmatrati u korelaciji sa drastično manjim brojem osvojenih glasova oba izborna favorita u odnosu na prethodno nadmetanje - B. Tadić je u prvom krugu predsedničkih izbora 2012. godine osvojio oko 470 000, a T. Nikolić skoro 670 000 glasova manje u odnosu na prvi krug izbora 2008. godine. Dva prvoplasirana kandidata osvojila su u prvom krugu tek nešto više od 50% glasova birača koji su izašli na birališta, 25% manje nego u prethodnom izbornom krugu 2008. godine. To govori o većem rasipanju glasova pod uticajem većeg broja kandidata. Situacija sa brojem glasova glavnih favorita slična je po broju osvojenih glasova u nadmetanju za predsedničku fotelju 2004. godine, a i tada je trećeplasirani kandidat, Bogoljub Karić, osvojio dvocifren broj glasova - oko 18%.

Upravo takva situacija dogodila se na poslednjim majskim predsedničkim izborima. Lider SPŠ uz podršku koalicionih partnera sa nešto više od 14% glasova osvaja treću poziciju. Upravo uspon trećeg kandidata u prvom krugu deluje kao mehanički faktor koji umanjuje polarizaciju biračkog tela i sprečava osvajanje mandata u prvom krugu. To pokazuju rezultati prvog kruga predsedničkih izbora u dva izborna ciklusa od 1997, 2002. i 2004. godine. I. Dačić je očigledno uspeo da kapitalizuje funkciju zamenika premijera i ministra policije. Biračko telo je pozitivno

vređenovalo rezultate na rasvetljavanju niza teških krivičnih dela, hapšenja kriminalnih grupa i doslednost u obračunu sa organizovanim kriminalnim klanovima sa internacionalnom reputacijom, ali i postepenu modernizaciju SPS u programskom, kadrovskom i organizacionom pogledu. Birači su potvrdili ono što su interpretatori anketa zamagljivali, a to je da je on najbolje ocenjivan član Vlade.

Rezultati izbora za predsednika Republike Srbije održanih 2012.		
PRVI KRUG - 6. MAJ 2012.		
Ukupno birača	6 770 013	
Glasalo	3 908 652 - 57,73 %	
Nevažeci listići	174 660 - 4,46 %	
Kandidat i predlagač	glasova	% glasalih
1. Prof. dr. Zoran Stanković	257 054	6,58
2. Vladan Glišić	108 303	2,77
3. Boris Tadić	989 454	25,31
4. Vojislav Koštunica	290 861	7,44
5. Prof. dr. Zoran Dragišić	60 116	1,54
6. Jadranka Šešelj	147 793	3,78
7. Muamer Zukorlić	54 492	1,39
8. Danica Grujičić	30 602	0,78
9. Ivica Dačić	556 013	14,23
10. Čedomir Jovanović	196 668	5,03
11. Ištvan Pastor	63 420	1,62
12. Tomislav Nikolić	979 216	25,05
DRUGI KRUG - 20. MAJ 2012.		
Ukupno birača	6 771 479	
Glasalo	3 132 679 - 46,26 %	
Nevažeci listići	98 664 - 3,14 %	
Kandidat i predlagač	glasova	% glasalih
1. Boris Tadić	1 481 952	47,31
2. Tomislav Nikolić	1 552 063	49,54

Izvor: Republička izborna komisija (<http://www.rik.parlament.gov.rs/>), [5.7.2012.].

Poređenje broja glasova koje su osvojili predsednički kandidati i izborne liste za parlamentarne izbore stranaka i koalicija koje su ih podržavale pokazuje da je bilo podele glasova i da birači nisu glasali na svim nivoima za iste političke opcije. Čak šest kandidata osvojilo je više glasova od parlamentarnih lista stranaka i koalicija koje su ih predložile : Zoran Stanković (+ 42 000), B. Tadić (+ 126 000), V. Koštunica (+ 17 000), Zoran Dragišić (+ 3 000), Danica Grujičić (+ 14 000),

T. Nikolić (+ 39 000). Z. Dragišić i D. Grujić osvojili su skoro duplo više od svojih kolega na listama za parlamentarne izbore. Pet kandidata brojem osvojenih glasova nisu dostigli rejting parlamentarnih izbornih lista stranaka i koalicija koje su ih podržavale: I. Dačić (- 11 000), Ištvan Pastor (- 5 000), Č. Jovanović (- 59 000), V. Glišić (- 61 000), J. Šešelj (- 35 000). Kod kandidata koalicije okupljene oko SPS i kandidata Saveza vojvodanskih Madara ta razlika je neznatna, ali kod kandidata koalicije „Preokret“, pokreta „Dveri“ i radikala ta razlika je znatna. Osim podele glasova ovi podaci pokazuju i kakvo ne/poverenje uživaju pojedini političari van kruga stranačkih članova i simpatizera, odnosno koliko su prihvatljivi građanima koji nisu stranački za javne funkcionere.

Drugi krug doneo je preokret. Pobedio je T. Nikolić osvojivši oko 71 000 glasova više od B. Tadića. Tako je potvrđena pravilnost dva prethodna predsednička izborna ciklusa: pobednik u prvom krugu gubitnik je u finišu izbora. U 2004. i 2008. godini to je bio T. Nikolić, a sada se u toj ulozi našao B. Tadić. Mala izlaznost, tek neznatno veća od drugog kruga predsedničkih izbora 13. oktobra 2002. godine (45,4%), ponovljenih izbora 8. decembra 2002. godine (45,1%) i ponovljenih izbora 16. novembra 2003. godine (38,7%), karakteristika je ovog izbornog kruga i otvara niz pitanja. U predsedničkim izborima od 1997. do 2004. godine izlazak na birališta u drugom krugu bio je manji u odnosu na prvi krug. U prethodna dva ciklusa, 2004. i 2008. godine izlaznost u drugom krugu izbora bila je veća - 2008. godine oko 7% u odnosu na prvi krug. Neadekvatna izborna kampanja, umor i zasićenost glasačkog tela, sami kandidati, uloga medija, pasiviziranje stranačkih izbornih štabova, zadovoljstvo postignutim rezultatom u prvom krugu... svakako su neki od najvažnijih potencijalnih argumenata na listi razloga koji objašnjavaju smanjenu izbornu participaciju. Koji je od njih bio dominantan i proizveo rezultat koji nije bio očekivan u izbornim prognozama, dilema je koju će analizirati stranke, pre svega gubitnika ovih izbora. B. Tadić je pobedio u deset okruga: Kosovski-mitrovačkom, Borskom, Raškom, Pomoravskom i svim okruzima u AP Vojvodini, osim Sremskog. U preostalih 18 okruga i Gradu Beogradu više glasova je osvojio T. Nikolić i tako napravio razliku u odnosu na protivkandidata koja mu je donela prvi mandat predsednika Republike Srbije.

Oba kandidata osvojila su manje glasova u odnosu na sve krugove u svim prethodnim ciklusima nadmetanja u predsedničkim izborima. Osipanje glasova je indikator o zamoru biračkog tela pomenutim političarima i dokaz da je pobjeda T. Nikolića rezultat manjeg osipanja glasova od one koju je imao njegov izborni rival i aktuelni predsednik, a ne posebne podrške birača. B. Tadić nije uspeo da ubedi birače da je krivac za neispunjena obećanja svetska ekonomska kriza, a ne loša politika i nesposobnost tima koji ga je okruživao kako su oni sami to videli. „Nikakav politički marketing ne može gubitnike pretvoriti u pobednike i obratno. Izborne odluke su posledica dejstva dubljih i dugoročnijih nepovoljnih procesa u društvu pred kojima je kampanja bila nemoćna. Svi „rezultati“ Tadićevo režima nisu mogli da objasne zašto narod loše živi, kao što ni svi pozivi Nikolića na krstaški rat protiv režima nisu dali odgovor na pitanje zašto do sada nije uspeo da ga obori. Kampanja nikome nije mogla da obezbedi alibi, a relevantni akteri nisu diskreditovani „prljavom“ kampanjom oponentata, već su sami sebe diskreditovali nesposobnošću da odgovore na izazove teških vremena, neutiljivom vlastoljubivošću, nedostojnim naravima, umišljenošću, osionošću i pretvornošću, kompleksima i frustracijama, neprimerenim postupcima i izjavama“¹⁸.

¹⁸ Slavujević, Z. (2012.). Izborna kampanja 2012, *Politički život*, 5:27-35.

T. Nikolić je pobedio u trećem pokušaju B. Tadića i ta činjenica imala je snagu „izbornog zemljotresa“¹⁹. On je nagovestio ne samo drugačiju konstelaciju vlasti na republičkom i lokalnom nivou, već je otvorio i procese diferencijacije u DS koji se može završiti ozbiljnim frakcijskim podelama i rasepima. B. Tadić nije samo izgubio funkciju šefa države, nego je taj gubitak generisao i njegov neuspeh u tome da kao mandatar formira vladu i zadrži aktivnu polugu vlast, a sasvim izvesno može ga koštati i mesta predsednika DS. T. Nikolić je pobedom otpočeo meteorski uspon SNS kojoj je predsednički mandat otvorio put ka osvajanju parlamentarne većine i formiranju vlade. I. Dačić, kritikovan za bahatost zbog izjave date u izbornoj noći - da se ne zna ko je predsednik, ali se zna ko je premijer - pokazao je kritičarima da moraju ozbiljnije tumačiti njegove izjave. Dupliran broj glasova koalicije koju je predvodio i treća pozicija u predsedničkoj izbornoj utakmici doneli su mu ili su ga primorali da prihvati funkciju predsednika Vlade u veoma delikatnom trenutku opterećenom brojnim neizvesnostima i dokaže svoje kvalitete kao političara ili slutnje onih koji tvrde da za upravljanje brodom izvršne vlasti ni on, ni koalicija nemaju potrebne kapacitete. Sledeći izbori potvrdiće jednu od ovih pretpostavki.

¹⁹ Analitičar Slobodan Antičić je izjavio da se u Srbiji pobedom Tomislava Nikolića dogodio „izborni zemljotres“ i da su za formiranje vlade sve opcije u igri. Dogodila se simbolička promena slična kao kada je Slobodan Milošević izgubio predsedničke izbore i ako je njegova Socijalistička partija Srbije imala većinu. Dostupno na: <http://www.rts.rs/naslovna/vesti/izbori2012/> [20.06.2012.].

Uvod

Partijsku scenu Srbije, kao neka vrsta usuda, odlikuje i prati izrazito visok stepen dinamičnosti, nestabilnosti i konfliktnosti, kako međustranačkih, tako i unutarstranačkih odnosa. Serija ujedinjavanja i razjedinjavanja, sukoba, rascjepa i novih integracija, u klimi stvorene permanentne predizborne groznice, govore o nestabilizovanom političkom tlu.

Podstrek na koaliciono ukрупnjavanje postoji ako se očekuje da će korist od udruživanja nadmašiti troškove, odnosno, ako će se ostvariti veći rezultati nego kada se nastupa samostalno. Jedan broj autora (Dawns, Riker) smatra da je cilj koalicija pre svega dobijanje što više pozicija u vlasti (resora i ministarstava, odnosno portfelja). Drugi (De Swaan) ukazuju na značaj programske dimenzije i smatraju da se pri obrazovanju koalicija vodi računa o ostvarivanju određenih političkih ciljeva („politička koherentnost“, „minimalna politička distanca“). Partije se ponekad rukovode jednim, ponekad drugim, a najčešće i jednim i drugim ciljem.

1. Koalicije i teorija koalicija

Na fragmentarnim i turbulentnim političkim tržištima stratešku ulogu ima umeće sklapanja (i rasklapanja protivničkih) izbornih i postizbornih koalicija. Ishod izbora i formiranje vlasti u velikoj meri određeni su logikom i dinamikom pregovora, primenjenim pregovaračkim taktikama i, najzad, prirodom sklopljenog koalicionog aranžmana.

Pojam koalicija (od latinske reči *colato* – udruživanje) **izražava različite oblike udruživanja dva ili više aktera sa namerom da ostvare cilj koji bez udruživanja ne bi mogli postići i koji se jasno razlikuje od interesa i ciljeva drugih aktera.**

Izborne koalicije (*savezi*) su izraz nastojanja političkih stranaka, i drugih političkih aktera, da izbornim udruživanjem povećaju šanse na izborni uspeh. Osnovni cilj izbornog organizovanja i udruživanja je osvajanje, odnosno održanje na vlasti, ili bar što širi, parlamentarni uticaj na nju.

Koalicija podrazumeva zajednički cilj, zajedničko rukovođenje i zajedničko donošenje odluka. Način regulisanja i usaglašavanja ova tri pitanja zavisi od snage pojedinih aktera u njoj, od njihove programske homogenosti ili heterogenosti, ali najviše od utvrđivanja jasnih pravila igre u vidu pisanih koalicionih sporazuma i njihovog doslednog poštovanja. Zato je pre ulaska u koaliciju neophodno realno odrediti željene ciljeve i realne šanse, definisati krug potencijalnih partnera, način rukovođenja i komuniciranja, uloge i zadatke članica koalicije i njihove resurse.

Složenost procesa građenja vlasti i interes političkih aktera da u društvima sa brojnim i izukrštanim linijama socijalnih i političkih podela, iznadu formulu objedinjavanja koja vodi ka vlasti, predstavlja osnovni razlog razvoja koalicione teorije.

U istraživanju koalicija prisutna su dva osnovna metoda pristupa. Prvi, polazeći od teorije igara, nastoji da utvrdi u kojoj meri su odluke aktera koalicionih pregovora u skladu sa racionalnim odlučivanjem i ponašanjem. Drugi, preko anketnih ispitivanja stavova građana nastoji da utvrdi koalicioni potencijal stranaka i posledice koalicionih odluka na ponašanje birača. U osnovi ovih istraživanja je traganje za odgovorom na pitanje da li određeni sastav

koalicije ima kumulirajući, sinergetski efekat ili pak predviđena koalicija odbacuje kao efekat tek prost zbir glasova članica koalicija ili gori rezultat²⁰.

Pristalice racionalnog izbora, odnosno teorije strateških igara zasnivaju svoje pretpostavke na racionalnosti aktera u politici. Entoni Dauns (Anthony Downs) polazi od toga da u demokratiji građani prvenstveno deluju da bi što više osnažili svoje interese i dobili. U tom smislu, političari su suštinski ideološki indiferentni i interesuje ih samo vlast. Po ovoj logici, glavni cilj političara i partija jeste to da budu izabrani i sve se podređuje tom cilju. Dok Entoni Dauns tvrdi da političari teže da dobiju što veći broj glasova, Vilijam Riker (Wiliam Riker) smatra da oni teže da dobiju upravo onoliko glasova koliko je neophodno da steknu vlast. Po Rikeru, previše glasova može biti gotovo jednako loše kao premalo, jer više glasova znači više obećanja i obaveza datih tokom kampanje većem broju ljudi. Ako je tom raspodelom utvrđena konstantna veličina kolača, onda je bolje da je što manje aktera koji dobijaju svoje parče vlasti. Igra konstantnog zbira je takva da je u njoj dobitak pobeđenika jednak gubitku pobeđenih. Riker pretpostavlja obrazovanje koalicije „najmanjeg obima“. Kada je više aktera u koaliciji, stvari će se kretati ka istiskivanju suvišnih i nepotrebnih među njima. U igri nultog zbira (zero-sum-game) akteri nastoje da maksimalizuju svoj benefit. U teoriji, **koalicija minimalnog opsega**, osim što zadovoljava pravilo o što manjem broju koalicionih partnera, podrazumeva i lakše i logičnije stvaranje i održavanje koalicije između političkih partija koje imaju bliske programske ideje i ciljeve, nego između stranaka koje se razlikuju u osnovnim stavovima.

Slična je **koalicija minimalne povezane pobeđe**. Ona počiva na pretpostavci da stranke prvo pokušavaju da se povežu u najkraćem nizu (minimal range coalition), odnosno da se udruže unutar iste političke porodice sa svojim neposrednim političkim susedima. Tek nakon toga postoji mogućnost da se i druge obližnje stranke priključuju dok se ne formira večinska koalicija. Nasuprot prethodnima, postoje i **koalicije moguće (izvodljive) politike**, gde se, umesto na učešće u vlasti, akcenat stavlja na izvodljivu politiku. Ako se pretpostavi da je političkim partijama prevashodno stalo do realizovanja određene politike, a ne samo do vlasti, može se zaključiti da „prava“ vlast leži u zakonodavnom telu (parlamentu), a ne u ograničenim pristupima resursima vlasti u koalicionoj vladi. Stoga je u zakonodavnom telu „osnovna“ stranka od ključnog značaja – ona predstavlja središnjeg člana i bukvalno može diktirati politiku, kako stranke koje su levo ili desno od nje nemaju potrebnu većinu za bilo šta što je u suprotnosti sa njenom namerom. Majkl Lejver i Norman Šofila zato smatraju da je za formiranje kabineta (izvodljive) politike čak nebitno da li u njemu središnja stranka učestvuje ili ne. Oni, međutim, prave distinkciju između ključnih političkih pitanja i onih nešto specifičnijih i smatraju da – da bi se moglo uticati, može biti važno da se ipak učestvuje u vladi i da se bude na čelu nekog ministarskog resora. I ovaj element „može dati jak podstrek strankama, koje inače nisu zainteresovane za prateće koristi od vlasti, da se uguraju na mesto u vladinom Kabinetu“ (Liphard, 2003: 139).

Formiranje koalicija suočava koalicione partnere sa brojnim iskušenjima. Izborne koalicije se teško mogu izbeći u situaciji atomizirane partijske scene i ravnoteže snaga. Istovremeno, koalicije, prevashodno one najšire, imaju (pre)usku identifikacionu osnovu. Po brojnim relevantnim pitanjima razlike između koalicionih partnera često su čak veće nego u odnosu na političku konkurenciju. Ove koalicije su zato izuzetno nestabilne pa ih, i koalicioni partneri i protivnici, doživljavaju kao saveze za jednokratnu upotrebu.

Opređenje za stvaranje koalicije koja je načinjena na bazi pukog sabiranja prethodno postignutih izbornih rezultata često vodi ka pogrešnoj odluci. Naime, raniji odnosi između aktuelnih koalicionih partnera veoma utiču na opredeljenje birača. Deo njih će tako radije

izbeći da izađe na izbore nego što će glasati za listu na kojoj je njihova partija zajedno sa partijama i ličnostima koji im ne ulivaju poverenje. Postojanje ili odsustvo sinergijskog efekta udruživanja, odnosno prognoza da će udruživanje kumulativno doneti više glasova nego što je prost mehanički zbir pojedinačnih učinaka koalicionih partnera, predstavlja jedan od osnovnih kriterija pri sklapanju koalicija.

Na drugoj strani, razmatrajući moguće razloge protiv sklapanja određenih koalicija, Srećko Mihaelović konstatuje moguće postojanje šest grupa razloga i motiva koji ne idu u prilog koalicionom udruživanju - (1) prevelike programske razlike između stranaka, (2) političku prošlost partnera i njihove ranije sukobe, (3) strah od gubljenja stranačkog identiteta, (4) strah od negativnog reagovanja stranačkih pristalica, (5) preveliku cenu koalicionog aranžmana i (6) prednosti neformalnih („prećutnih“) koalicija.

2. Vrste koalicija

Polazeći od vremena nastanka kao kriterija koalicije mogu biti **izborne i postizborne**. Izborne koalicije predstavljaju povezivanje i udruživanje stranaka u izborne saveze sa ciljem da se povećaju šanse za uspeh na izborima. Najčešće su male stranke zbog izbornog cenzusa zainteresovane za izborne koalicije. Postizborne koalicije nastaju kada (ni)jedna partija nema neophodnu većinu da formira vladu, pa je prinuđena da sa nekom drugom partijom stupa u koalicioni odnos.

Osim podele po vremenu nastanka na pred i post izborne, koalicije se, polazeći od nivoa organizovanja izbora kao kriterija, mogu razvrstati na **nacionalne i subnacionalne** – regionalne i lokalne koalicije. Često je manevarski prostor za stupanje u različite koalicije na subnacionalnom nivou daleko širi, pa se ovi izbori koriste kao neka vrsta testa ili „probnog balona“ za moguća šira koaliciona udruživanja. No, iako je prostor elastičniji ne radi se o „moru bez obala“, tako da se „preterano kreativne“ lokalne već lokalno disciplinuju zbog stupanja u štetne aranžmane sa političkim rivalima.

Sa stanovišta svoje programske (ne)koherentnosti koalicije mogu biti **programske i tehničke**. Programske koalicije predstavljaju udruživanje programski bližih stranaka i one, po pravilu, imaju veće šanse da se održe u dužem vremenskom periodu. Tehničke koalicije se sklappaju između partija među kojima postoje veće programske razlike, ali postoji jedan ili više zajedničkih ciljeva. Samo postojanje cilja ili razloga zbog kojeg partije stupaju u koalicioni odnos pretpostavlja i precizno uređivanje odnosa unutar te koalicije. Ovi odnosi nisu nimalo jednostavni. Uvek je otvoreno i neizvesno pitanje koliko i šta partija dobija od koalicionog odnosa, a šta ulaze u njega, odnosno sa kakvom snagom, rejtingom i identitetom ulazi u koaliciju, a sa kakvim posledicama može izaći iz nje. Nekada je na kraći rok izvestan dobitak u vidu određenog broja mandata – kod predizbornih koalicija, ili ministarskih mesta – kod postizbornih, ali dugoročno se može gubiti identitet kao i partijske pristalice, odnosno birači.

Pored formalnih, ugovornih, koalicije mogu biti i **neformalne, odnosno prećutne koalicije**, kao u slučaju podržavanja manjinske vlade od strane neke od „opozicionih“ stranaka u parlamentu.

3. Izborne koalicije u Srbiji

Svu dinamiku i (skrivenu) unutrašnju logiku političkog života najbolje iskazuju brojna međustranačka, ali i unutarstranačka približavanja i udaljavanja, ujedinjavanja i (ponovna) razilaženja i rascepi. U nešto više od dve decenije dugoj istoriji višepartizma u Srbiji, gotovo da nije preostao nijedan primer odsustva različitih oblika saradnje, na brojnim nivoima organizovanja vlasti, između stranaka sa čak krajnjih suprotstavljenih političkih pozicija. U kratkim, ali dramatičnim istorijskim

²⁰ Teorija koalicija, u svom širem, obuhvatnijem značenju, pored problema građenja (i održanja) koalicija, uključuje i proces stvaranja vlada i raspodele resora, kao i probleme trajnosti i stabilnosti koalicionih vlada, odnosno sam proces koalicionog upravljanja.

menama i nabijenom intervalu suočili smo se sa gotovo nebrojenim, izbornim i postizbornim, opozicionim i vladavinskim koalicijama. One su formirane kao programske koalicije srodnih stranaka i stranačkih familija, ali i kao široke taktičke koalicije usmerene ka (jednokratnom) preuzimanju vlasti.

Posledično, Srbija, uz iskustvo jednostranačke, većinske (1990.) i manjinske (1992.) vlade, poseduje iskustvo brojnih koalicionih, kako većinskih vlada (vlade minimalne većine – 1993, 2007, 2008. I (najverovatnije) 2012. ili široke vladajuće koalicije (2001.), kao i manjinske koalicione vlade (2004.).

Posebno interesantna su iskustva vlade i „sistema bez opozicije“ nastale usled bojkota izbora 1997. godine od strane većine opozicionih partija, kao i kratkotrajne, prelazne vlade komunistara iz redova socijalista, SPO i DOS, s kraja 2000. godine.

Sve ove vlade i koalicije formirane su ili rasturane iza kulisa – izvan osvetljene političke pozornice. Vodenim pregovorima i postignutim dogovorima, neretko su bili zatečeni simpatizeri i glasači, ali i aktivisti i niži ešelon partijskih rukovodstava.

Logično se postavlja pitanje, ima li u tom (prividnom) haosu i ludilu nekog sistema, odnosno postoje li neke pravilnosti i logika u međustranačkom i unutarstranačkom pregrupisanju?

Prvi vidljiv i jasan, preduslov čini sama logika brojeva i ostvarenih izbornih rezultata, odnosno izborima formiranog rasporeda političkih snaga. Osnovni imperativ je domoći se parlamentarne većine i namiriti i uskladiti uže stranačke interese i „kreirati“ vladu većine. U suprotnom, ostaje mogućnost da formirana manjinska vlada funkcioniše, pluta, na osnovu sporazuma o spoljnoj, parlamentarnoj podršci neke od (polu)opozicionih partija.

Prethodno, eventualno formiranje predizbornih koalicija rezultat je procene o pretpostavljenim, pozitivnim (sinergijskim) efektima udruživanja odnosno same (ne)mogućnosti da se preskoči izborni prag ili ostvari većina.

Postojeće izborni zakonodavstvo, kao i raspored političkih snaga su, dakle, samo prethodni preduslov za izgradnju razvijene izborne strategije i razumevanje dinamike političkog života.

Ostvareni izborni rezultati, međutim, često omogućavaju različite postizborne kombinacije i alternativna scenarija. Početno se, po pravilu, problem obezbeđivanja parlamentarnog statusa ili parlamentarne većine, rešava udruživanjem sa programski bliskim strankama. Ukoliko to nije dovoljno ide se na udruživanje sa strankama iz drugog kruga, na odabir *second-choice* partnera. Tek ako su ove mogućnosti iscrpljene, eventualno se pristaje na aranžman sa programski udaljenim strankama.

Međutim, ovo načelno pravilo u praksi ima brojne izuzetke i odstupanja. Često, posebno u uslovima fragmentirane partijske scene, logika žestoke borbe za istu izbornu klijentelu, dovodi do sukoba i razlaza programski najbližih stranaka. Posledično, one neretko koalicione partnere traže izvan sopstvene političke familije.

I logika međupartijske surevnjivosti oko preuzimanja „kontrolnog paketa akcija“ vlasti vodi brojnim situacijama u kojima se ne ude, ili se pak izađe iz, na prvi pogled, krajnje logične kombinacije. Ako međusobna razmena argumenata i ucena rezultira neuspehom pregovora, preostali partner(i) posegnu za podrškom one stranke čija podrška trenutno rešava problem, ali i trajno ostane osnov za potrebe i sukobe.

Ukupna istorija odnosa DS-a i DSS-a samo je jedan od brojnih atipičnih primera i situacija.

Nisu retke ni stranke, posebno one male iz političkog centra, sa zavidnim natproporcionalnim koalicionim potencijalom koje se ponašaju po pravilu - ko da više.

Radikali su pak, sve do izbora 2008. godine bili gotovo školski primer stranke sa krajnje ograničenim koalicionim, ali velikim ucenjivačkim potencijalom. S njima gotovo niko neće, sem u krajnjoj iznudici u (centralnu) vlast, ali zato oni defanzivno – snagom i brojem osvojenih

poslaničkih mesta, praktično određuju ko će sve morati da se udruži da bi formirao vlast.

U praksi, neretko na sudbinu očekivanog i poželjnog stranačkog udruživanja odlučujuće ne utiču ni programske, kao ni taktičke razlike i sporovi, već personalni sukobi i (ne)realizovane ambicije kao i sujeta stranačkih lidera.

Najzad, odlučujući uticaj na politički život nemaju samo stranačka rukovodstva i prvaci. Izvan političke arene, na smer i sadržaj politike i, planirane i ostvarene, političke aranžmane svojom podrškom ili suprotsavljanjem utiču i spoljni – „veto-igrači“.

Predstavnici ključnih organizovanih interesnih grupa i asocijacija – poslodavaca, sindikata, nevladinih organizacija, profesionalnih udruženja ili pak crkve, vojske ili univerziteta, lobiraju za svoje zahteve i za uzvrat nude, prikrivenu ili otvorenu podršku. Nezadovoljni političkom ponudom i velikim transakcionim troškovima u razmeni glasovi za podršku, civilni akteri, se mogu odlučiti i na ulazak u polje politike kroz direktni, politički i izborni angažman (G17 Plus, Otpor, Pokret snaga Srbije).

U zemljama poput Srbije, izuzetno značajnu ulogu igraju i inostrani veto-igrači, poput visokih predstavnika međunarodnih ekonomskih i političkih asocijacija, vlada i poslovnih udruženja ključnih država ili pak nadnacionalnih stranačkih federacija.

Oni, svojim činjenjem ili nečinjenjem, mogu (in)direktno favorizovati ili defavorizovati određena rešenja i pojedine stranke, koalicije i lidere. Njihovo mešanje za rezultat može imati i proizvođenje (ne)planiranih kontraefekata. Uzrok nesporazuma često leži u nepoznavanju, ili pak ignorisanju navika, mentaliteta i „političkog ukusa“ političkih aktera i ukupnog biračkog tela Srbije.

4. Đurđevdanski izbori 2012. godine

4.1 Akteri

U Srbiji postaje već neka vrsta tradicije da se izbori organizuju na velike crkvene pravoslavne praznike. Nakon Jovanjdanskih i Nikoljdanskih, na ovim, Đurđevdanskim izborima za 250 mesta u Narodnoj skupštini pretendovalo je 18 izbornih lista u okviru kojih su se našle 93 organizacije - 54 partije (od 89 upisanih u registar) i 39 udruženja i grupa građana.

Tačno 3 065 kandidatkinja i kandidata sa 18 lista borilo se za tih 250 mesta (12:1). Gužva nije ništa manja ni za ulazak u parlamente Kragujevca (10 lista), Niša (14), Novog Sada (15) i naravno Beograda (16 lista). Sve u svemu za približno 7 000 odborničkih i poslaničkih mesta kandidovalo se oko 50 000 ljudi na oko 8 500 biračkih mesta. Gužva na tržištu političkog udomljavanja navela je analitičara Milana Miloševića da konstatuje kako „istraživanja u poslednjih 15 godina pokazuju da se procenat građana koji nemaju poverenja u političke stranke kretao između 58 i svih 77 odsto. Ostali su se kandidovali.“ (Vreme, 3. maj 2012.)

Dodali bismo da su, često i sa dnevnicom, sedeli u biračkim odborima i izbornim komisijama. Od osamnaest lista, njih jedanaest nastupilo je samostalno: devet izbornih lista partija (Demokratska stranka Srbije, Savez vojvodanskih Mađara, Stranka demokratske akcije Sandžaka, Nijedan od ponuđenih odgovora, Srpska radikalna stranka, Komunistička partija - Josip Broz, Socijaldemokratski savez, Reformistička stranka i Crnogorska partija), kao i izborne liste dva pokreta, odnosno grupe građana - Dveri za život Srbije i Pokret radnika i seljaka.

U sastavu Pokreta radnika i seljaka Zorana Dragičića su se, pored 29 organizacija kao što su Unija malinara, Asocijacija poljoprivrednika i lokalnih sindikalnih i političkih pokreta, nalazile i tri stranke: Ujedinjena seljačka stranka, Građanska inicijativa Goranaca i Vlaška demokratska stranka pa bi se moglo konstatovati da je i ovo izborna koalicija.

Iz ove grupe samo četiri izborne liste stekle su parlamentarni status: DSS preskočivši zakonski izborni prag, a SVM, SDA i Nijedan od ponuđenih odgovora (NOPO) osvojivši broj glasova veći od prirodnog izbornog praga.

4.2 Izborne koalicije

U preostalih sedam koalicionih lista bilo je svrstano čak 45 partija upisanih u registar i 37 grupa građana, udruženja građana, izbeglica, organizacija preduzetnika, sindikata...

Konstatovana fragmentirana partijsko-politička scena i nestabilno političko tlo, kao i postojanje značajnih segmenata biračkog tela bez jasne partijske identifikacije, osnovni su razlozi što političke partije prostor za povećanje šansi za izborni uspeh vide u sklapanju (pred)izbornih koaliciona.

Osnovni problem sa kojim se tada suočavaju svodi se na formulisanje adekvatne koalicione strategije. **Koaliciona izborna strategija** mora da sadrži makar minimalnu zajedničku platformu i realno određen cilj izbornog okupljanja (ulazak u parlament; izborna pobjeda). Ostvarivanje cilja pretpostavlja i precizno uređene odnose u koaliciji. Na taj način smanjuje se rizik od rascjepa, raspoređuju se troškovi i utvrđuju principi raspodele dobiti (udeo u raspodeli dobijenih mandata). Ova pitanja čine predmet i sadržaj posebnog ugovora o saradnji koalicionih partnera.

U cilju unošenja razdora u redove političkih protivnika povlače se potezi poput nagoveštavanja parcijalnih ustupaka i naknada za izlaženje iz suparničke stranke ili koalicije, kao sastavni deo aktivnosti koalicione strategije. Uspješna koaliciona strategija polazi od postojećeg rasporeda političkih snaga i važećih pravila igre, pre svega od proporcionalnog ili većinskog izbornog sistema. Primera radi, u dvokružnim većinskim sistemima koalicioni dogovor se najčešće svodi na obavezu partijskih rukovodstava da u drugom krugu pozovu svoje simpatizere da, u izbornim jedinicama u kojima nemaju sopstvene, glasaju za kandidata partnerske partije. Na drugoj strani, u proporcionalnim sistemima sa fragmentiranom partijskom scenom, najčešće su (pred)izborne koalicije koje za cilj imaju prelazak izbornog praga.

Na izborima održanim 2012. godine formirane su dve vrste koalicija. Jedne su za cilj imale iznalaženje formule za preskakanje izbornog praga, odnosno za ostajanje u orbiti (parlamentarne) politike. Druge, oko izbornih favorita - DS i SNS predstavljaju izraz nastojanja da se uvećaju šanse za zauzimanje pozicije vlasti. Tom cilju težili su nagrađujući, kroz „sigurna, prolazna mesta“ na zatvorenim izbornim listama, svakoga ko bi ih ubedio da može da im donese još po neki glas.

(Ne)očekivano, svih sedam koalicionih lista osvojilo je poslaničke mandate, pri čemu su samo liste Svi zajedno i Koalicija Albanaca Preševske doline koristile za to prirodni izborni prag, dok su sve ostale liste preskočile lestvicu izbornog praga od 5% važećih glasova. Koalicionim izbornim nastupom partije su očito uspele da izbegnu dejstvo izbornog praga.

Na drugoj strani, stvarajući koalicije oko sebe od malih, daleko slabijih partnera, dve vodeće stranke - SNS i DS nastojale su da ostvare dva taktička cilja: (1) da izbegnu rasipanje glasova, kao i da (2) osvoje simbolički važnu poziciju relativno najjače stranke/koalicije.

Koalicije su posledično bile mnogočlane, formirane bez programske i ideološke konzistentnosti, od onoga šta se „moglo dobiti i kupiti“ na političkom, izbornom tržištu i često izgledale kao „mehovi harmonike“ - rastezale su se koliko je bilo interesenata. Po pravilu je gotovo svaka od njih imala svoju „omiljenu“ manjinsku stranku ili preduzetničku i sindikalnu organizaciju. Primera radi, lista Pokrenimo Srbiju - Tomislav Nikolić ima, unutar 12 koalicionih aktera, svoje izbeglice, seljake, preduzetnike, ali i socijaliste, kao i manjinske stranke čak 4 nacionalne zajednice - Bošnjaka, Makedonaca, Roma i Vlaha.

URS se opet konstituisao kao koalicija 8 partija od kojih 3 reprezentuju manjine (Bunjevačka partija, Vlaška demokratska stranka i Sandžačka narodna partija), a 3 lokalne pokrete (Zajedno za Šumadiju, Živim za Krajinu i Koalicija za Piro). „Šlag na torti“ je predstavljalo tridesetak

grupa građana iz Aleksandrovca, Babušnice, Bele Crkve, Bele Palanke, Bojnika ili Požarevca, Smedereva i Surčina.

Osmočlana lista Preokret - Čedomir Jovanović, takođe ima „svoje“ Vojvodane, Sandžaklije i Bugare, kao i seljake (Bogata Srbija), sindikaliste (ASNS) i ekološke (Zelena ekološka partija - Zeleni).

Koalicioni ugovori, odn. dogovori lidera članica koalicije, ostali su van domašaja partijskih članova, kao i birača i šire javnosti koja nije uspeła da upamti ni sve koalicione igrače.

Kada su obelodanjeni, videlo se da se, uz uvodno, kratko i krajnje uopšteno navođenje zajedničkih ciljeva, praktično radi o kriterijumima za raspodelu poslova i troškova i političke dobiti. Najveći deo svih koalicionih sporazuma čine naime odredbe kojima se uređuje raspodela („sigurnih“) mesta na listi i način obezbeđenja izborom propisanih (rodnih) kvota, uključiv i princip naknade zamene poslanika.

4.3 Kontekst i platforme

Osnovnu karakteristiku izbora 2012. godine predstavlja, pored njihove kumulativne prirode (istovremenog održanja nacionalnih parlamentarnih i predsedničkih izbora, kao i pokrajinskih i lokalnih izbora), i činjenica da su održani u izrazito kriznom, recesionom kontekstu.

Ključno pitanje u analizi političke ponude i potražnje, ali i ostvarenih izbornih rezultata, svakako je i pitanje koje su teme i zašto bile u fokusu izborne kampanje, a posebno, da li je izborna ponuda bila dovoljno raznovrsna i detaljna da građanima omogući da naprave racionalan izbor u skladu sa svojim afinitetima i interesima.

Mogao bi se izvući zaključak, na osnovu analize u izbornim manifestima predloženih javnih politika, da se među temama o kojima su učesnici na izborima rado govorili izdvajaju tri grupe: (1) borba protiv siromaštva, socijalna politika i mere za povećanje zaposlenosti; (2) spoljna i regionalna politika i (3) borba protiv korupcije i kriminala. Ovo ne iznenađuje ako se zna da je između dva izborna ciklusa, odnosno u periodu vladavine koalicione vlade Mirka Cvetkovića, stopa nezaposlenosti porasla sa 14,4% na 24,4%. To znači da je bez posla svaka četvrta radno sposobna osoba, uz istovremeni rast broja penzionera. Javni dug se gotovo udvostručio - porastao je sa 8,8 na 14,4 milijardi evra, a da nije došlo do odgovarajućih pomaka u rastu proizvodnje i razvoju infrastrukture. Na drugoj strani, prosečna plata sve manjeg broja zaposlenih, njih jedva 1,75 miliona, pala je sa 409 na 333 evra uz tendenciju da se, sa padom kursa dinara, i dalje topi i obezbeđuje.

Pregled izbornih platformi i obećanja upućuje, međutim, i na zaključak da, **osim u slučaju spoljne, a naročito regionalne politike, političke stranke nisu ponudile dovoljno distinktivne ili dovoljno precizne programe** kako bi se razlikovale jedna od druge i time omogućile građanima da donesu odluku koja bi se bazirala na potpunim informacijama.

Posledično, pitanje koje nije dominiralo kampanjom **evropeizam (modernizam) - suverenizam (tradicionalizam)**, najjasnije deli političko polje i aktere na evrofiličare (Preokret, manjinske stranke), evrorealiste (mejnstrim stranke i koalicije), evroskeptike (DSS) i evrofobičare (Dveri i radikale), pri čemu evrofobičari nisu ušli u parlament iako su dobili svaki deseti glas. Tako, gotovo dve petine evroskeptika u društvu nema ni desetinu svojih predstavnika u srpskom parlamentu.

Na drugoj strani, ključno pitanje redistribucija ili tržišna alokacija, odnosno štednja i budžetska disciplina, uz racionalizaciju javnog sektora ili investiranje i socijalna davanja i zaštita uz reglirajuću i razvojnu funkciju države gotovo sve izborne aktere smešta u centar. Izuzetak su koalicija oko SPS-a, koja se smešta na levi centar i pominje vrednosti demokratskog socijalizma (rad, humanizam, sloboda, jednakost, solidarnost i socijalna pravda) i Preokret sa liberalnim

poimanjem minimalne jednakosti šansi i postmodernim razumevanjem ravnopravnosti jednakosti na poziciji desnog centra, vrednovano u tradicionalnoj socijalno – ekonomskoj ravni. Razlike se i na ovom polju uspostavljaju oko stava odakle će pretežno doći investicije i šta je (ne) poželjni pravac i prioritet ekonomske saradnje i razmene - Zapad ili Istok (Rusija), odnosno ko je gde na lestvici prioriteta.

Posledično, polje politike liči na grčko slovo omega dominantno smešteno, sa izuzetkom DSS i vanparlamentarne pozicije Dveri i SRS – njihovog tradicionalizma i nacional-populizma, u gornjem proevropskom polju.

U izbornoj ponudi na drugoj strani, u polju levo-desnih socio-ekonomskih podela za razliku od desnih antiglobalista nema pokrivene pozicije levog alterglobalizma. Čini se da predominantne centrističke pozicije, saglasno napetostima u okviru nove Merkoland formule omogućuju najšire moguće koaliciranje.

S druge strane, postoji čitav spektar tema koje su bile neopravdano zapostavljene, a značajne su za rad sledeće vlade, dalje evropske integracije Srbije ili standard građana. U tu grupu spadaju takođe tri grupe tema.

U oblasti političkog sistema to su sporna pitanja prava manjina, bezbednosna politika i civilna kontrola vojske. U oblasti ekonomije to su interesno kontaminirana pitanja privatizacije, socijalnog preduzetništva i socijalne kohezije, odnosno socijalne inkluzije. U oblasti socijalnih odnosa i sistema radi se, pre svega, o pitanjima rodne ravnopravnosti i antidiskriminativne politike, kvaliteta života, ekologije i održivog razvoja, kao i kulture i prioriteta kulturne politike (Stojiljković, 2012.).

4.4 Izborni rezultati i stranačka struktura parlamenta

Posledica ulaska u parlament svih 7 koalicionih lista (5 „nacionalnih“ i 2 manjinske) sa velikim brojem članica je izrazito fragmentisan parlamentarni stranački sistem. U trci za mandat narodnog poslanika nadmetalo se čak 49 stranaka od 89 upisanih u registar. Prema prvoj raspodeli mandata na konstitutivnoj sednici, čak 44 subjekta - stranke, udruženja i grupe građana, imaće poslanike u devetom sazivu Narodne skupštine.

Prema redosledu po broju osvojenih mandata, a shodno koalicionim sporazumima o raspodeli mandata prema rezultatima izbora, u Narodnoj skupštini sedeće poslanici sledećih partija, pokreta i udruženja građana:

(1) Iz koalicije „Pokrenimo Srbiju - Tomislav Nikolić“ - svih 11 aktera:

Srpska napredna stranka (55), Nova Srbija (8), Pokret snaga Srbije - Bogoljub Karić (2), Bošnjačka narodna stranka (1), Pokret socijalista (1), Koalicija udruženja izbeglica u Srbiji (1), Narodna seljačka stranka (1), Romska partija (1), Demokratska partija Makedonaca (1), Pokret privredni preporod (1), Asocijacija malih i srednjih preduzeća i preduzetnika Srbije (1);

(2) Iz koalicije „Izbor za bolji život - Boris Tadić“ – 7 aktera:

Demokratska stranka (49), Socijaldemokratska partija Srbije (9), Liga socijaldemokrata Vojvodine (5), Demohrišćanska stranka Srbije (1), Zeleni Srbije (1), Demokratski savez Hrvata (1), Izvorni srpski pokret obnove (1);

(3) Iz koalicije Socijalistička partija Srbije, Partija ujedinjenih penzionera Srbije i Jedinstvena Srbija - 4 aktera:

SPS (24), PUPS (12), JS (7), Pokret veterana Srbije (1);

(4) Iz koalicije Ujedinjeni regioni Srbije – 5 aktera:

G17 plus (11), Zajedno za Šumadiju (2), Narodna partija (1), Koalicija za Piro (1), Pokret „Život za Krajinu“ (1);

(5) Iz koalicije „Preokret - Čedomir Jovanović“ – 4 aktera:

Liberalno demokratska partija (14), Srpski pokret obnove (4), Bogata Srbija (1), Socijaldemokratska unija (1);

(6) Koalicija „Svi zajedno“ - koju čini 5 manjinskih partija:

Bošnjačka demokratska zajednica, Demokratska zajednica Hrvata, Građanski savez Mađara i Demokratska zajednica Mađara, kao i Slovačka partija, kao i

(7) Koalicija Albanaca Preševske doline - koju čine 4 partije:

Partija za demokratsko delovanje, Pokret za demokratski progres, Demokratska unija doline i Demokratska unija Albanaca. One će u parlamentu imati po jednog zastupnika.

Da prenatrpanost i konfuzija budu još veći, osim onih koji su u parlament ušli sa svojim „imenom i prezimenom“, postoje i akteri, poput sindikata, čiji su funkcioneri u parlament stigli dobijanjem visokog, prolaznog mesta na listi ključne stranke koalicije (DS, LDP).

Pored 7 koalicija, u parlament su samostalnim nastupom ušle i sledeće četiri stranke:

Demokratska stranka Srbije (21), Savez vojvođanskih Mađara (5), Stranka demokratske akcije (2) i Nijedan od ponuđenih odgovora (1).

U poređenju sa prethodnim parlamentarnim izborima iz maja 2008. godine manje je podnetih izbornih lista (18:22), ali je zato još više lista koje su ušle u parlament (11:8), kao i dvostruko više političkih aktera koje su se, direktnim izbornim samostalnim nastupom ili još pre pomoću koalicija, našli u njemu (44:21).

4.5 Neizbežnost izbornih reformi

Rezultati nedavno održanih parlamentarnih izbora u Srbiji, pre svega činjenica da su se u nacionalnom parlamentu našli poslanici i poslanice iz čak 44 političke stranke i udruženja, pri čemu je gotovo polovina njih iz Beograda, dok istovremeno „svoga predstavnika“ nemaju čak 94 lokalne samouprave, argument su više u prilog ozbiljne reforme izbornog sistema.

Na prvom mestu, jedini način da poslaničke liste prestanu da budu spiskovi liderskih miljenika iz beogradskog kruga dvojke jeste da se konačno napusti rešenje po kome je Srbija kao jedna izborna jedinica. **Vraćanje na sistem sa 8 do 10 izbornih jedinica** uspešno čuva proporcionalnost, sprečavajući pritom metropolizaciju politike.

Sa sve većim fragmentisanjem parlamenta logično se postavlja i pitanje javnog uvida u karakter i prirodu koalicija i koalicionih dogovora, kao i uvođenja diferenciranog izbornog praga, odnosno uvođenja višeg praga za (pred)izborne koalicije.

Posledično, šta reći o regulirajućim i upravljačkim kapacitetima parlamenta u kome je od svih 44 aktera čak 27 predstavljeno samo „likom i delom“ svoga šefa ili šefice, svejedno.

Logično se nameće rešenje po kome bi se u parlamentu mogli naći samo akteri striktno naveđeni u koalicionom ugovoru i to pod uslovom da imaju merljivi izborni kapacitet.

Istovremeno, to bi značilo i da se uvođi **diferencirana, viša kvota za koalicije** koja bi se, zavisno od broja koalicionih partnera, kretala između 7 i 10 odsto dobijenih glasova. Iskreno, to je jedini način da u političkim institucijama više ne gledamo one koji odavno više ne predstavljaju ione relevantnu činjenicu.

Najzad, ključnu promenu predstavljalo bi **uvođenje personalizovanog proporcionalnog sistema**. Na nivou izbornog okruga, npr. Beograda, rezultati bi se i dalje preračunavali proporcionalno, ali bi se u svakoj od 110 izbornih jedinica birao kandidat/kandidatkinja sa imenom i prezimenom.

Građani bi tako imali osećaj da zaista biraju kandidate i da o nečemu odlučuju. Na drugoj strani, kvalitet, integritet i ugled bi, bar potencijalno, značili više od lojalnosti i podilaženja partijskoj hijerarhiji.

Time naravno ni iz daleka ne bi bio kompletiran spisak nužnih reformi, ali bi, verujem, bio napravljen ključni korak ka izlasku iz stanja partokratske vladavine nad našim sudbinama.

5. Postizborne koalicije i struktura vlasti

U većini demokratskih zemalja glasači, zbog prirode višestranačkog sistema, nemaju poslednju reč kada je u pitanju formiranje vlade. O tome se, nakon završetka izborne trke, obično odlučuje pregovorima lidera partija koje su ušle u parlament.

Istraživanja pokazuju da su sve ređi slučajevi da jedna partija osvoji većinu u parlamentu koja bi joj bila dovoljna da samostalno formira vladu. Stoga su koalicione vlade sasvim uobičajene. Osnov za razvrstavanje postizbornih aranžmana očito predstavljaju **sastav vlade i karakter podrške** (većinska-manjinska) koju partija/koalicija na vlasti ima u parlamentu.

Prema sastavu, vlade možemo podeliti na jednopartijske i koalicione, a i jedne i druge mogu biti manjinske i većinske. Većina može biti minimalna, ali nisu retki ni slučajevi takozvanog „viška većine“, odnosno širokih vladavinskih koalicija.

5.1 Manjinske vlade

Što se manjinske vlade tiče, sam pojam izgleda kao paradoks, jer podrazumeva postojanje opozicione većine u zakonodavnom telu, koja svakog časa može smeniti vladu. Manjinska vlada, međutim, neretko uspeva da sačuva stabilnost bazirajući svoj opstanak upravo na podeli opozicije.

Relativno najuticajnija partija/koalicija najčešće formira manjinsku vladu nakon prethodnih neuspelih pokušaja aranžiranja većine (zbog sukoba između relativno izjednačenih stranaka). Iza ove vlade ne stoji parlamentarna većina, pa je ona suočena sa permanentnim rizikom od gubitka poverenja i pada. No, i takve vlade, u situacijama krupnih antagonizama unutar parlamentarne opozicione većine, često ostanu na vlasti do kraja mandata. Često se to događa zahvaljujući njihovom umeću proizvođenja dodatnih linija sukoba između opozicionih parlamentarnih stranaka.

Od prethodne treba razlikovati situaciju u kojoj iza manjinske vlade stoji „neformalna“ parlamentarna koalicija, koju čine stranke vlade i neka od stranaka „opozicije“ koja pruža podršku vladi, ali, iz različitih razloga, ne ulazi u njen sastav. Tako su kod nas radikali, i pre svog ulaska u vladu 1998. godine, u periodu od 1992. do 1993, bili u prečutnoj parlamentarnoj, ali ne (još) i vladavinskoj koaliciji sa socijalistima. Istu vrstu podrške su 2004. godine socijalisti pružili manjinskoj koalicionoj vladi predvođenoj DSS-om.

Razlog za neulazak u vladu su često rezervisanost partnera i negativne reakcije u javnosti. Motiv za pružanje spoljne podrške nalazi se u kompenzacijama dobijenim u vidu programskih ustupaka ili „selektivnih podsticaja“ i pristupa funkcijama i položajima.

Glavni razlog zbog kojeg manjinske vlade nisu neuobičajena posledica izbornih takmičenja ima veze sa partijskom politikom. Naime, političari koji teže osvajanju vlasti ponekad biraju odlazak u opoziciju zbog okolnosti u kojima je određene političke ciljeve bolje servirati sa opozicionih klupa, nego sa pozicije delimične i ograničene vlasti.

U demokratskom poretku, opozicija može uticati na politiku vlade i neformalnim kanalima. Ako opozicione partije imaju jake veze sa interesnim grupama, onda interesne grupe mogu da pregovaraju i direktno sa vladom. Tako, na primer, socijaldemokratske partije koriste sindikate, partije desnice udruženja poslodavaca, agrarne stranke, farmerske organizacije itd.

Nastojeći da detektuje „prijateljsko okruženje“, koje uslovljava nastajanje manjinskih vlada, istraživači poput Clausa Von Beymea navode: sisteme polarizovanog pluralizma, partijske

sisteme sa dominantnom partijom koja ipak ne raspolaže sa nadpolovičnom većinom mandata u kojima istovremeno postoji više manjih partija sa uzajamno suprotstavljenim ideološkim predznakom, sisteme umerenog polarizma u kojima nije uobičajena praksa koalicionalne vlada, kao i sisteme u kojima su koalicioni pregovori izuzetno složeni, pa se do njihovog okončanja, ili zbog njihovog neuspeha, kao u Srbiji 2004. godine, formira manjinska vlada (Goati, 2008:75).

5.2 Vlade široke većine

Kao što manjinske vlade opstaju i bez parlamentarne većine, tako neke vlade u svoj sastav mogu uključiti i stranke čiji glasovi u parlamentu nisu bitni za obezbeđivanje proste većine.

Postoji nekoliko razloga za formiranje vlada sa „viškom većine“, odnosno „velikih koalicija“. Tako su, na primer, odmah po završetku Drugog svetskog rata, u mnogim evropskim zemljama formirane vlade nacionalnog jedinstva sa ciljem da uključe sve delove društva u posao posleratne obnove zemlje. Na drugoj strani, vladavina širokih saveza i foruma brojnih demokratskih stranaka i grupa, poput DOS-a u Srbiji, izraz je nestabilnih političkih prilika nakon započinjanja tranzicionih promena. Drugi razlog za formiranje ovakvih vlada može biti ustavne prirode. U većini zemalja postoje zakonske odredbe po kojima je za promenu Ustava potrebna dvotrećinska većina u parlamentu. Postoje takođe i mišljenja da neka partija može biti suštinski bitna za stabilnost vlade, jer se samim njenim prisustvom u vladi šalju određeni signali u vezi sa nekim bitnim aspektima vladine politike. Na primer, ako neka partija ima tvrd stav prema smanjenju javne potrošnje, onda javnost smatra da cela vlada ima takav stav. Najzad, „velike koalicije“, u situacijama izborne pat-pozicije i nemogućnosti da sa slabijim partnerima formiraju uže koalicione vlade, formiraju sami ključni politički rivali.

5.3 Pregovori o formiranju vlade

Formiranje vlade je jedno od najvažnijih pitanja u parlamentarnim demokratijama. U fragmentiranim višepartijskim sistemima nije nimalo jednostavno izvoditi volju birača iz rezultata izbora. Koalicioni pregovori više odlučuju o tome ko će vladati nego što to čine sami izbori i njihovi rezultati. Rezultat uspešnih pregovora o formiranju vlade jeste koalicioni sporazum. Kod formiranja vladajućih koalicija se pritom, neretko, promenom partnera i prelaskom iz jedne dogovorene u drugu postizbornu koaliciju preinačuje volja birača iskazana na izborima, npr. slučaj SPS-a iz 2008. godine. Koalicija je, pre svega, dogovoreni kompromis bez ekskluzivnih gubitnika i dobitnika, sa ciljem da svi budu optimalno zadovoljeni.

Različiti koalicioni sastav i primenjene taktike u igrama oko vlasti uslovljeni su, dakle, odnosom snaga i logikom usaglašavanja različitih interesnih računica potencijalnih partnera u vlasti.

Prvu idealtipsku situaciju čini **postojanje dominantne, stožerne stranke** – iza koje se, kao iza lokomotive, grupišu manji „koalicioni vagoni“. Najjači partner, po pravilu, teži da pruži samo onoliko ustupaka koliko mora. Zato često istovremeno pregovara sa više manjih partnera, kako bi ih uzajamno suprotstavio i spustio njihovu cenu za ulazak u vladu. Na drugoj strani, slabiji akteri podizanjem svog uloga žele da naplate svoju „uslugu“, odnosno da se osiguraju od opasnosti da posluže „kao otirač“ vlasti, što bi po njih imalo ozbiljne političke posledice. U ovoj igri unakrsnih pritisaka Lubebbert tvrdi da jasne beneficije, posebno za dominantnu partiju, mogu proizlaziti od „prolaznika“ u koalicionalnim vladama. Kada vlada preuzme dužnost, bilo koja partija koja je ključna za potrebnu većinu, može je oboriti otkazivanjem podrške. Čak i male partije mogu ozbiljno pretiti u pokušaju da od svojih kolega u vladi izvuku ustupke, pod uslovom da su njihovi glasovi kritični za opstanak vlade. Zato jake partije, mogu izabrati da se okruže, kao slabijim štitom, slabijim „putnicima“ kako nijedna od manjih partija ne bi mogla,

po formiranju vlade, imati ozbiljne zahteve, jer je svaka od njih potrošna, zamenljiva (Gallagher, Laven and Mair, 1995; 310-311).

Drugu idealtipsku situaciju čini **model relativne ravnoteže snaga**. Osnovna pretpostavka za nastanak ove situacije najčešće je faktičko postizborno stanje u kome nijedna pojedinačna stranka (ili koalicija) ne raspolaže nadpolovičnim udelom u onom broju poslaničkih mandata koji omogućuje kreiranje vlade i nametanje vlastitih interesa vezanih za njen sastav i strukturu. Suprotno ranijem optiranju stožerne stranke za šire koalicije, relativno uravnotežen uticaj i snaga potencijalnih koalicionih partnera, po pravilu, vodi formiranju koalicionih „**vlada minimalne pobede**“ ili „**vlada minimalne koalicione veličine**“. Osnovna pretpostavka ovih koalicija jeste da su stranke gotovo isključivo zainteresovane za maksimalizovanje svoje vlasti, odnosno za što više pozicija u kabinetu. Iste stranke će se protiviti ulasku u koaliciju bilo koje druge stranke koja nije neophodna, jer bi to značilo smanjenje njihovog uloga. Posebno je to interes relativno najjače stranke u koaliciji, koja bi njenim širenjem ojačala potencijalnu „unutarkoalicionu opoziciju“ i ušla u rizik da ostane u manjini.

Na donošenje konačne odluke o ulasku u vladu, kao i (ne)prihvatanje ponuđenih resora u njoj, sa odcimanjem pregovora sve više na značaju dobijaju interni pregovori između lidera i rukovodećeg kruga stranke.

Posebno su, međutim, interesantne pa čak i dramatične situacije u kojima izborni rezultat omogućuje istovremeno sklapanje različitih „dobitnih“ kombinacija i u kojima su različite frakcije i unutarpartijski savezi pre za saradnju sa jednom ili drugom od partija. Tada i interesi unutrašnjih interesnih grupa, ali i uticajnih spoljnih aktera, mogu u velikoj meri favorizovati određenu postizborno koaliciju. U takvoj situaciji, borba programski srodnih partija za istu izbornu klijentelu često, po Panebianku, dovodi do naoko paradoksalnog efekta, tj. situacije u kojoj su najstabilniji savezi između ideoloških oponenta, dok savezi programski bliskih konkurenata mnogo teže opstaju. (Goati, 2008:91).

Na formiranje vladajućih koalicija utiče i politička memorija - istorija prethodnih odnosa sukoba ili saradnje između stranaka. Na formiranje i stabilnost vladajućih koalicija takođe utiču i međuljudski odnosi između lidera partija, kao i širi međunarodni kontekst i međunarodno okruženje, odnosno stav podrške ili osporavanje određene koalicione formacije od strane domaćih i stranih **veto-igrača**: međunarodnih organizacija, predstavnika ključnih zemalja, kao i korporacija, preduzetničkih i sindikalnih organizacija i crkve (Strom, Budge, Laver; 1994; 319).

Prilikom formiranja vlade, dešava se i da se uloga i značaj (koalicioni potencijal) malih partija, posebno onih sa političkog centra, prihvatljivih za sve potencijalne partnere, povećava nesrazmerno u odnosu na njihov broj glasova i mandata. Naravno ako od njih zavisi formiranje većine, pri čemu one predstavljaju „jezičak na vagi“.

6. 2012. godina - Koalicioni potencijali i izvodljive i održive vladavinske politike

Mogli bismo zaključiti da su u kampanji 2012. godine dominirala krajnje uopštena **predizborna obećanja** o promenama (SNS) ili reformama (DS) i preokretu (LDP) i rezultirajućem boljem životu, odnosno rastućim ulaganjima u infrastrukturu, znanje i obrazovanje i politiku zapošljavanja, uz održivu socijalnu sigurnosnu zaštitu.

Kada se ona suoče sa **postizbornom realnošću**, koju čine opadajući državni prihodi i proizvodnja i kurs dinara, a rastući deficit, inflacija i nezaposlenost, čini se da se ključne razlike između pretenđenata na poziciju vlasti unutar održive ekonomske i socijalne politike, svedu na širinu formiranja osnove i progresivnost stope poreskih zahvatanja, odnosno diferenciranost poreskih stopa i olakšica i pitanje visine PDV-a. Druga potencijalna vododelnica je insistiranje samo na tržišnoj valorizaciji i razvoju malog i srednjeg preduzetništva ili i na njihovoj naslonjenosti i na velike sisteme i konkurentsku i razvojnu funkciju države.

Demokratska stranka tvrdi da će pre nego što bude i razmislila o povećanju PDV-a nastojati da, sa pozicije vlasti, povećá prihode države, poboljša naplatu poreza i smanji njene rashode. Dakle sve ono u čemu prethodno nije uspeła. Uvećani PDV je opcija samo u (verovatnom) slučaju smanjenja drugih prihoda i kao kompenzacija za smanjenje poreza na zarade kojim bi se stimulisali proizvodnja i zapošljavanje. Demokrate ne govore otvoreno ni o mogućnosti povećanja budžetskog deficita iako je rupa u budžetu za prva tri meseca dostigla iznos od gotovo pola milijarde evra. Do uvećanih prihoda države želi se doći reformom javnih finansija kroz dve ključne mere: (1) centralizacijom i racionalizacijom javnih nabavki i (2) ukidanjem sopstvenih prihoda ministarstava, čime bi se u budžet slilo oko 150 miliona evra.

Slično DS, SNS takođe planira reformu neefikasne poreske uprave, bolju naplatu poreza, posebno oporezivanje privilegovanih. Izborni prioritet za naprednjake je takođe kontrola nad javnim finansijama i, posebno, preispitivanje sudbine i efekata dodeljenih subvencija i konačni popis celokupne imovine Republike Srbije.

Ključne elemente ekonomske politike SNS-a čine i zalaganje, kao i kod gotovo svih drugih, za reindustrijalizaciju i razvoj proizvodnje, a ne usluga kao prioritet, akcenat na štednji i investicijama u infrastrukturu, a ne potrošnji i kupovini socijalnog mira, koncesijama i javno-privatnom partnerstvu, a ne samo riskantnom daljem zaduživanju.

Interesantno je da je koaliciji oko SPS i DSS-u zajednička otvorena spremnost na dalje zaduživanje do nivoa od 60 % društvenog proizvoda kao i povećanje budžetskog deficita pod uslovom da se zaduživanjem isključivo finansira domaća proizvodnja.

Druga zajednička programska karakteristika ove dve grupacije je zalaganje za državni intervencionizam, odnosno stav da se malo i srednje preduzetništvo ne mogu razvijati bez transformacije i očuvanja velikih sistema i razvijane državne strategije razvojnih prioriteta. No, i razvojna i ekonomska politika impregnirane su nacionalnim, odnosno spoljno-političkim prioritetima. Tako, recimo, za Dveri najpoželjniji investitor je srpska dijaspora pa se oni zalažu za osnivanje Fonda za održivi razvoj koji bi pretežno ona i finansirala.

DSS je prepoznatljiv po priči o 10 milijardi evra koji dolaze iz Rusije u obliku kredita i strateškog partnerstva u izgradnji infrastrukturnih objekata, kao i po insistiranju na potrebi razvoja saradnje sa ekonomijama u usponu, pre svega sa Rusijom i nemerljivom značaju i razvojnoj šansi koju pruža sporazum o slobodnoj trgovini sa njom.

No ključnu prepreku za potencijalnu saradnju sa Koštuničinom strankom čini (pre) tvrdo formulisana pozicija o političkoj i vojnoj neutralnosti Srbije koja, istovremeno nema ni širu spoljnu podršku.

Dakle, tri ključna faktora: (1) logika uvažavanja rezultata parlamentarnih i predsedničkih izbora, (2) konceptualne razlike i razlike u širim političkim pripadnostima i lojalnostima i (3) različiti

uzi pragmatiko – politički interesi parlamentarnih stranaka i koalicija, određuju postizborni proces kreiranja parlamentarne, vladavinske većine.

U tom okviru čini se da je izbor ograničen na proevropske stranke i na (ne)uskладivost njihovih užih partijskih računica. Sam izborni rezultat, i brojne hipotetičke mogućnosti kreiranja vlasti koje on otvara, realnim čine četiri, a održivim tri koalicione formule koje ću kratko komentarisati redosledom njihove pretpostavljene verovatnoće:

(1) „**Kohabitaciona formula**“ – nakon (ne)očekivane Nikolićeve pobeđe na predsedničkim izborima, parlamentarna većina koju u osnovi čine stranke prethodne vlasti - koalicije oko DS i SPS, uz podršku manjina i (delova) Preokreta i (eventualno) URS-a
Mogući problemi :

- Priznanje Kosova, (pre)naglašeni evroatlantizam i protržišna orijentacija (PREOKRET);
- Regionalna politička i poreska decentralizacija, kao i stvoreni animozitet, unutar DS prema Dinkiću i njegovim političkim preletima i uslovljavanjima (URS);
- Otpori reformi penzionog sistema i socijalnih fondova (PUPS);

(2) **Vlada naprednjaka, socijalista i regionalista** – kao (promoskovska) kopča na vlasti, odnosno rezultat neuspaha obnove vladavinske koalicione formule iz 2008. godine.

Mogući problemi:

- duga istorija prethodnih sukoba, preuska identifikaciona osnova i rezultirajući naglašeni pragmatiski interes i karakter, rezervnog, „iznuđenog rešenja“;

(3) „**Velika koalicija**“ DS–SNS, ojačana malom koalicijom oko SPS-a

Mogući problemi:

Programski izvodljiva, ali, kao i sve velike koalicije, strateški i interesno - politički izrazito nestabilna, fragilna politička formula opterećena ogromnim uzajamnim nepoverenjem. Potencijalni, manji partneri, sa stanovišta mogućnosti formiranja vlasti, dodatni „ukrasni akteri“, suočeni sa realnom opasnošću da budu jednokratno (zlo)upotrebljeni, opet strahuju od gubitka autonomije i identiteta.

(4) **Vlada naprednjaka i narodnjaka** - koja u svoju orbitu privlači koaliciju oko SPS-a, kao tek hipotetički moguće rešenje

Problemi :

- Koncept političke i vojne neutralnosti DSS-a koji dovodi, u svakoj potencijalno problematičnoj situaciji u pitanje proevropsku poziciju SNS i drugih članica koalicije;
- Strateški evro – socijaldemokratski interes i potreba SPS-a za priznanjem i legitimitetom unutar socijaldemokratske familije.

7. Tok i efekti pregovora

Nakon 6. maja i objavljivanja rezultata parlamentarnih izbora bilo je jasno da će se ponoviti iskustvo sa prethodnih izbora , u situaciji kada rezultat omogućuje, bar matematički i hipotetički gledano, sklapanje brojnih „dobitnih“ vladavinskih kombinacija odluka ko će činiti vlast nije u rukama birača već partijskih oligarhija i njihovih pokrovitelja – moćnih „veto-igrača“. Cinici bi rekli da u takvim situacijama put do vlade vodi preko ambasada ključnih zemalja.

Cinjenica da su sa parlamentarnim izborima u Srbiji paralelno održani i predsednički, tok pregovora o formiranju vlade logično je podelila u dve faze: prvu (pred)fazu koja je trajala od parlamentarnih izbora do održavanja drugog kruga predsedničkih izbora (20. maj), odnosno do izbora i inauguracije novog predsednika Srbije i drugu, ključnu fazu u kojoj izabrani predsednik

u dogovoru sa stranačkim liderima, mandat za formiranje vlade poverava kandidatu koji pruži dokaze da raspolože parlamentarnom većinom. Ova druga faza zakonski može trajati 90 dana – u konkretnom slučaju najdalje do 8. septembra.

U kratkoj i ne previše intenzivnoj prvoj fazi dominirala je ocena da su birači kaznili i stranke vlasti i stranke opozicije. Istovremeno, činjenica da glavni rivali nisu zajedno uzeli više od polovine datih glasova uvećava pregovarački (zlobnici bi rekli ucenjivački) potencijal trećih igrača, pre svega koalicije oko socijalista koji su se dvocifrenim izbornim rezultatom opasno približili naprednjacima i demokratama. U većoj meri nego nakon prethodnih izbora, moglo bi se reći da su Dačić i njegova koalicija „najbolje političke udavače u gradu“, ako već nisu stekli i status poželjnog mladoženje.

U postizbornoj kombinatorici dominirala je ocena da dotadašnji partneri DS i SPS i njihove koalicije već imaju načelni dogovor o nastavljanju saradnje, odnosno da će se nakon predsedničkih izbora, i očekivane Tadićeve pobeđe, brzo doći do nove vlade. Jedinu krupnije dileme postojale su oko toga da li će demokrate mesto premijera dati Dačiću ili će se on zadovoljiti većim brojem ministarstava u vladi pod konrolom njegove koalicije, kao i oko toga ko će još, i sa kojim kapacitetom i personalnim rešenjima, učestvovati u takvoj vladi.

Neočekivana pobeđe Nikolića uz slab odziv birača i opšte prihvaćenu ocenu da je Nikolić pobeđio zato što je Tadić izgubio, odnosno zato što birači nisu hteli da jedna strana zaposedne svu vlast, otvorili su brojne dileme i objektivno usložnili i produžili proces formiranja nove vlade.

Pobeđe Nikolića objektivno je ojačala poziciju koalicije oko naprednjaka i formalno otvorila mogućnost da on mandat za sastav vlade prvo ponudi Jorgovanki Tabaković kao kandidatu za premijera - premijerku najjače stranke/koalicije u parlamentu.

Drugo, politička javnost je još od izborne noći obavljena dilemom da li će Tadić održati obećanje da se neće nakon poraza na predsedničkim izborima kandidovati za još uticajnu funkciju premijera ili će, pod pritiskom stranačkog rukovodstva i svog okruženja, promeniti odluku. Svi su čekali njegovu odluku i predlog demokrata za funkciju premijera kako bi pregovarački proces krenuo sa mrtve tačke.

Tadićeva konačna kandidatura je i dovela do otvaranja kruga pregovora, jer su Nikolić i naprednjaci najavili da neće insistirati na redosledu koji počinje sa njima i njihovom kandidatinjom ako neko drugi (Tadić u ovom slučaju) ponudi dokaze da je ima ozbiljnu šansu da formira provladinu većinu u parlamentu.

No, i nakon prihvatanja Tadića kao kandidata i novog kruga njegovih razgovora sa koalicijama oko SPS-a i LDP-a stvari nisu razrešene. Težina situacije stvorila je i programske i konceptualne probleme, ali i personalne razlike i animozitete.

Socijalisti, barem javno, imaju problem sa naglašenim prisustvom u vladi, posebno u resorima spoljne politike i evropskih integracija, LDP-a i žele da ga relaksiraju zahtevom da u vladu uđe i URS. Na drugoj strani, Tadić i demokrate neće ponovo sa „nepouzdanim“ Dinkićem.

Posledično, u političkim kuloarima i javnosti počinju da kolaju najave i priče da će postizborna koalicija nastati prekrapanjem i „čerupanjem“ predizbornih koalicija – primera radi pristajanjem SPO (koalicija Preokret) i Maje Gojković (URS) da podrže Tadićevu vladu i bez svojih dotadašnjih koalicionih partnera. To rečito govori o meri neinstitucionalizovanosti partijske scene u Srbiji i nakon više od dve decenije višepartizma.

Zastoj u ovim pregovorima, kao i Dačićev put za Moskvu (kao što je to bio slučaj i nakon Nikolićevog) uvećali su sa šanse da koalicija oko socijalista, kao i posle prethodnih izbora, i ovoga puta promeni najavljenog partnera. To se napokon i dogodilo kada je Dačić, kao predstavnik treće po snazi političke formacije, zatražio i od predsednika Nikolića dobio mandat za sastavi vladu. U političkim kuloarima ostaće otvorena dilema da li se radi samo o nevernosti

i probuđenim apetitima, „alavosti“ Dačića, ili su se Tadić i demokrate „preigrale“ i napravile grešku odbijajući da daju mesto premijera, ali i, kao neku vrstu kompenzacije, povećani broj ministarskih pozicija ojačaloj koaliciji oko socijalista.

U situaciji u kojoj je ključnim strukturama moći u SAD i EU bilo manje–više svejedno ko će, u okviru proevropskog političkog mejnstrima, formirati vlast u Srbiji, naprednjaci su dočekali svoju šansu i, suprotno ranijem zaklinjanju, Dačiću dali ono što su demokrate odbile – premijersku fotelju, pristajući i na Dinkića kao partnera u vlasti. Još jedanput se potvrdilo pravilo da ništa tako dobro ne lepi kao lepak učesća u vlasti.

Rezultat tog nпора predstavlja i potpisivanje (programskog dela) koalicionog sporazuma naprednjačke koalicije oko SPS-a i URS-a (12.7.2012.). Istovremeno, postignuti dogovor o raspodeli mesta u vladi u skladu sa formulom 8 (SNS i njegovi partneri) : 5 (SPS-PUPS-JS) : 2 (URS), čini neku vrstu garancije naprednjacima da, u slučaju potrebe, mogu uvek nadglasati svoje (nepouzđane) koalicione partnere.

8. Pogled u budućnost - Funkcionisanje koalicione vlasti i faktori stabilnosti vlade

Kad se, nakon složenog procesa pregovaranja, pritisaka i (samo)ograničavanja, konačno formira koaliciona vlada, na njenu validnost utiču pravila donošenja odluka vladajuće koalicije. Postoje dva zakonodavna paketa koja se odnose na delovanje izvršne vlasti. To su **pravila o formiranju i odlučivanju** vlade i pravila koja se odnose na **ostavku vlade** (Strom, Budge, Laver; 1994)²¹. Sposobnost vlade da drži uzde moći praktično ipak najviše zavisi od kontinuiranog procesa cenjanja i pregovaranja partijskih vođa. U određenom trenutku sticaj političkih prilika ohrabri političare da formiraju vladu, a ukoliko se te prilike izmene, isti političari mogu odlučiti da sruše vladu koju su prethodno formirali.

Shodno motivima političara – želja da uživaju u blagodetima funkcija i da utiču na javnu politiku – dolazi se i do dva ključna načina interpretacije razloga ulaska u vladu. Sa jedne strane, mesta u vladi mogu izgledati kao plen koji dele članovi stranke ili koalicije koja je pobedila, a sa druge, ministarski portfelji mogu biti ključna poluga moći za kontrolu pravca vladine politike. I pored nespornog praktičnog značaja, motivacija i ponašanje ključnih političkih aktera, kao ni pravila parlamentarne procedure, nisu ni jedini, ni osnovni faktori koji određuju stabilnost i trajnost vlade. Oni su faktički pojavni oblik iskazivanja dva temeljna faktora stabilnosti vlade – njenog sastava (jednpartijski/koalicioni; većinska/manjinska vlast/vlada) i delovanja širih društvenih i političkih okolnosti – prisustva/odsustva krize u društvu i prateće političke i ideološke polarizacije.

Gotovo svi istraživači i analitičari koji su se bavili teorijom stvaranja koalicija i procesom građenja vlasti, došli su do nalaza koji utvrđuju pravilo da su koalicione vlade, nestabilnije od jednpartijskih, te da su većinske vlade ipak stabilnije od manjinskih. U proseku, jednpartijska većinska vlada traje gotovo godinu dana duže od koalicije minimalne pobeđe i više od dva

²¹ Prvi paket sadrži unutrašnja pravila odlučivanja koja mogu znatno uticati na koaliciona pogodanja. Doktrina „kolektivne odgovornosti vlade“, na primer, nalaze jedinstvenu politiku svim koalicionim partijama, čak i onima koje su joj se prethodno snažno protivile. Ova doktrina može primorati neke stranke vladajuće koalicije da javno brane politiku koja je u suprotnosti sa njihovim uverenjima i izbornim programom. Individualna odgovornost ministara, zato što utiče na drugačiju distribuciju moći kreatora politike unutar kabineta, predstavlja drugu mogućnost. Naime, što su članovi kabineta samostaljniji u korišćenju svojih ovlašćenja, manje je moguća uzajamna politička manipulacija, odnosno međusobne optužbe između partnera. I pravila iz drugog paketa, koja se tiču ostavke vlade, mogu se odraziti na trajnost različitih koalicionih opcija. Karakteristika parlamentarnih demokratija jeste da vlada daje ostavku zbog gubitka podrške u parlamentu, ali i da nije svaki poraz u parlamentu fatalan za nju. Samo onaj nepoželjni ishod glasanja, nakon kojeg sledi izglasavanje nepoverenja, ima taj efekat.

puta duže od manjinske vlade. Takođe, političke razlike među članovima koalicione vlade mogu predstavljati veliku opasnost po njenu stabilnost.

Međutim, osim odlika samih vlada, za njihovu stabilnost je bitna i politička sredina u kojoj one treba da opstanu. Tako, na primer, partijski sistem sa mnogo malih partija kao i partijski sistem sa moćnom antirežimskom partijom, može u velikoj meri doprineti nestabilnosti vlade.

Vek trajanja vlada suštinski je dakle određen, i to obrnuto proporcionalno, sa dva faktora koji direktno doprinose kompleksnosti pregovora: podeljenošću i ideološkom polarizacijom partijskog sistema.

Na stabilnost vlade utiču i politički šokovi. Vlada koja se činila stabilnom, može lako pasti zbog nekog skandala ili nakon smrti ključne političke figure. To se, nakon ubistva Zorana Đinđića, praktično i desilo vladi „ostatka“ DOS-a.

Konačno, stabilnost vlade, naročito u uslovima svakodnevnih političkih šokova, dosta zavisi i od stanja ekonomije. Vlade su, po pravilu, ranjivije kada su ekonomske vesti loše.

Warwick je otkrio pravilnost da povećanje stope nezaposlenosti utiče na stabilnost vlade više od bilo čega drugog. On je, takođe, utvrdio da različiti tipovi loših ekonomskih vesti prete, u nejednako meri različitim tipovima vlada.

Warwick deli vlade na buržoasku administraciju centar-desnica, socijalističku administraciju centar-levica i mešavinu ove dve administracije. On je otkrio da buržoaskim i mešovitim administracijama više odgovara pretnja povećanjem nezaposlenosti, dok je socijalističkim vladama nekako „draža“ pretnja povećanja inflacije.

Jedan od klasičnih modela je dao Nordhaus, prema kome **dolaskom na vlast vlada podiže nezaposlenost da bi inicirala smanjivanje inflacije, a zatim, otprilike sredinom mandata, diktira ekonomsku politiku koja vodi privredu ka smanjivanju nezaposlenosti u vreme narednih izbora.**

Time aktuelna vlast dovodi sebe u najpovoljniju poziciju u odnosu na preferencije birača. Što se ponašanja birača tiče, a posebno onih neopredeljenih, pretpostavlja se da oni pate od kratkovidosti, odnosno da uzimaju, u obzir tekuće stope ne vodeći računa o njihovim ranijim i budućim vrednostima (Gallagher, Laver and Mair, 1995: 312-321).

9. Srbija 2012: Sporazum o zajedničkim političkim ciljevima

Suočene sa formiranim dominantnim utiskom u javnosti da se, kada je reč o „Dačićevoj vladi“, radi tek o „prevarnom političkom aranžmanu“ stranaka i lidera gladnih vlasti, koji nema šansi da potraje, ojačanim brojnim ekspresnim „last minute“ posetama stranih, pre svega američkih, zvaničnika, članice staro-nove vlasti su „da razuvere neverne Tome“ izašle sa programskim izrazomom.

On za razliku od prethodnih, kraćih i još uopštenijih, programa na čak 13 stranica teksta nabrāja svih 9 zajedničkih prioriteta. Ključnu poziciju na političkoj agendi uobičajeno držē (1) **opšta državna politika**, odnosno zalaganje za evropske integracije, uz odbijanje da se prizna nezavisnost Kosova i unapređenu regionalnu saradnju, i (2) **ekonomska i socijalna politika**, kojom se kombinuju mere štednje i fiskalne konsolidacije sa razvojnim prioritetima i targetiranjem socijalno najugroženijih.

Sledi političko isplativo zalaganje za (3) **vladavinu prava**, (4) **borbu protiv korupcije**, (5) večno prisutnu **reformu državne uprave** i (6) od kampanje do kampanje obećavanu **profesionalizaciju upravljanjem javnim preduzećima**.

Njima su pridruženi (7) **decentralizacija i regionalni razvoj**, kao ključna uporišna tačka URS-a, (8) **razvoj zdravstva, obrazovanja i nauke**, kao poželjni indikator političke modernosti

i (9) **sloboda medija**, kao pokazatelj pripisanih demokratskih kapaciteta nove vlasti i neka vrsta priznanja i verifikacije naprednjačke kritike prakse prethodne vlasti demokrata.

Zanimljivo je da se pri tome akteri sporazuma pozivaju i na kritičku analizu stanja u medijima Saveta za borbu protiv korupcije, kao i na zahtev antikoruptivnih tela da se donese Zakon o zaštiti uzbunjivača.

Otvoreno je, međutim, polazno pitanje koliko će vlada bez političkog, ali i najšireg socijalnog dijaloga i dogovora sa sindikatima i poslodavcima o načinima i socijalnoj ceni za izlazak iz krize imati petlju da uđe u neophodne rezove u ionako dramatičnoj situaciji.

Ostaje da se vidi gde će se recimo, pronaći sredstva za, u kampanji obećanu i u programskom sporazumu potvrđenu aktivnu politiku zapošljavanja i pokretanja investicionog ciklusa, dvostruko uvećanje agrarnog budžeta, poboljšanje pozicije obrazovanja i njegov tretman ključnog razvojnog resursa, uz paralelnu socijalnu brigu o porodici i stimulativnu pronatalitetnu politiku.

Čini se da će probni test za buduću vladu biti socijalna održivost i izdržljivost odbijanja da se prihvati razorna kombinacija smanjivanja broja zaposlenih u javnom sektoru i istovremenog faktičkog zamrzavanja (znači realnog smanjivanja) penzija i njihovih plata. Na osnovu analiza, poslodavaca zaposlenih u javnom sektoru je za dve petine više, a njihove plate su za trećinu veće od zaposlenih u privatnom sektoru i od onoga što privreda može da izdrži (NIN, 3. maj 2012.) Neku vrstu mosta za premošćavanje jaza između izbornih obećanja i postizborne realnosti čine palijativne mere poput obećane „trinaeste penzije“, odnosno jednokratne pomoći za pensionere sa minimalnim penzijama.

Izlaz je, međutim, u dugoročnoj politici kombinovanja kontrolisanja visine plata i funkcionalne i racionalne strukture zaposlenih u konkurentnom javnom sektoru, na jednoj, i strategije reindustrijalizacije, na drugoj strani.

Istovremeno, visoko na listi obećanja, postavljena „večna“ pitanja redukcije systemske, visokonaponske političke korupcije, spornih privatizacija, reforme pravosuđa, kontrole i ograničavanja političke vlasti, interne i eksterne revizije javnih finansija, a posebno izbora menadžmenta i kontrole poslovanja javnih preduzeća, u poređenju sa nagoveštenim kadrovskim rešenjima ne deluju naročito ubedljivo.

Na drugoj strani, indikativno je da nakon dolaska na vlast nema „priče“ oko jačanja pozicije parlamenta i paralelne izmene izbornog zakonodavstva.

Najzad, treću vrstu testa predstavljaće poboljšanje odnosa u regionu, pre svega tok i ishod pregovora o samom statusu Kosova i Metohije.

Literatura

- Beyme, Klaus (2002.), **Transformacija političkih stranaka**, Fakultet političkih znanosti, Zagreb
- Goati, Vladimir (2008.), **Partije i partijski sistemi**, FPN, Podgorica
- Lajphart, Arent (2003.), **Modeli demokratija**, Službeni list SCG, Beograd – CID Podgorica
- Mihailović, Srećko (2005.) **Za ili protiv predizbornih koalicija**. Lutovac, Z (ur). Političke stranke u Srbiji, Struktura i funkcionisanje; Beograd: Institut društvenih nauka i Friedrich Ebert Stiftung
- Riker, William, (1962), **The Theory of Political Coalitions**, Yale University Press Strom, Kaare, Ian Budge, Michael Laver (1994) „Constraints on Cabinet Formation in Parliamentary Democracies“ American Journal of Political Science, 38, 2
- Stojiljković, Zoran (2008.), **Partijski sistem Srbije**, Službeni glasnik, Beograd Stojiljković Zoran, Spasojević Dušan, Stojiljković Ana, Lončar Jelena (2012.), Javne politike u izbornoj ponudi(radna verzija) KAS, Beograd

Uvod

Centar za slobodne izbore i demokratiju je, od svog osnivanja juna 1997. godine, kao svoj primarni cilj postavio unapređenje izbornog procesa kroz posmatranje izbora i analizu izbornog postupka. Vodeća ideja proteklih petnaest godina jeste da se izgrade temelji demokratskih institucija Srbije i da se kroz objektivno i nepristrasno pristupanje izbornom procesu svakom građaninu Srbije omogući da iskoristi svoje osnovno političko pravo²², pravo na slobodno izražavanje političke volje.

Za razliku od izbornih procesa u poslednjoj deceniji dvadesetog veka, u nekoliko poslednjih izbornih procesa izborne procedure se poštuju i ne beleže se nepravilnosti koje bi mogle da dovedu u pitanje regularnost izbora u celini. Promena političke volje birača dovela je do promene vladajućih stranaka u više navrata, i ta smena se obavljala bez većih društvenih i političkih potresa. Osnovna načela političke utakmice su uspostavljena, svi relevantni politički akteri su uključeni u njihovo osavremenjavanje i dopunjavanje i može se zaključiti da su odstupanja od osnovne izborne procedure minimalna. Međutim, osim monitoringa samog izbornog dana, posmatranje izbora kao dugoročni proces podrazumeva analizu i ocenu izbornog zakonodavstva, izborne administracije i izborne kampanje i uloge medija u njoj²³. Tek u uslovima jasnih i potvrđenih pravila izbornog postupka od strane svih relevantnih aktera, moguće je govoriti o nastavku rada na predupređivanju izbornih neregularnosti. Fokus je sada pomećen sa izbornog dana i faktičkog brojanja glasova na druge aspekte izbornog procesa. Iako je monitoring izbornog dana i dalje jako važan element u CeSID-ovoj kontroli izbornog procesa, u fokusu posmatranja i analize sve značajnije postaju aktivnosti vezane za promenu i praćenje primene izbornog zakonodavstva u Srbiji, ali i aktivnosti vezane za podizanje svesti građana o izbornim pravilima i procedurama i promovisanje promena u izbornom zakonodavstvu Srbije.

U skladu sa navedenim, CeSID je organizovao svoje izborne aktivnosti, koje se načelno mogu podeliti na tri podgrupe radi lakšeg hronološkog praćenja: 1) izborne aktivnosti CeSID-a pre raspisivanja parlamentarnih i predsedničkih izbora, 2) izborne aktivnosti CeSID-a u toku predizborne kampanje i 3) monitoring izbornog dana.

U prvom delu, daćemo kratak pregled aktivnosti vezan za primenu novog Zakona o finansiranju političkih aktivnosti, o zalaganju CeSID-a za promenu izbornog zakonodavstva i o projektu *Potraga za političkom odgovornošću* koje je sproveo Centar za slobodne izbore i demokratiju u saradnji sa Balkanskom istraživačkom regionalnom mrežom, a uz podršku Ambasade Velike Britanije u Republici Srbiji. U delu izborne aktivnosti CeSID-a u toku predizborne kampanje biće više reči o organizovanju posmatrača, „door to door“ kampanjama i ostalim aktivnostima CeSID-a u periodu od 13. marta do 20. maja 2012. odnosno u periodu same izborne kampanje. U trećem delu biti napravljen pregled aktivnosti tokom izbornog dana i pristizanja preliminarnih rezultata sa biračkih mesta.

²² Slobodanka Nedović: „Predgovor“, Oko izbora: Izveštaj Centra za slobodne izbore i demokratiju sa parlamentarnih i predsedničkih izbora, septembar-oktobar 1997.

²³ Srećko Mihajlović: „Stare i nove linije vrednosno-ideološkog rascepa“, Oko Izborna: Parlamentarni izbori u Republici Srbiji, 11. maj 2008, str.12

1. Aktivnosti CeSID-a pre raspisivanja parlamentarnih i predsedničkih izbora

Aktivnosti CeSID-a pre raspisivanja izbora marta 2012. godine odnose se, pre svega, na lobiranje i javno zalaganje za reformu u oblasti izbornog zakonodavstva. Rezultat ove aktivnosti je saradnja sa Ministarstvom za ljudska i manjinska prava, državnu upravu i lokalnu samoupravu i Ministarstvom pravde, kroz formiranje radnih grupa sa zadatkom da načini nacrt sledećih zakona: Zakona o lokalnim izborima, Zakona o izborima za Narodnu skupštinu, Zakona o finansiranju političkih aktivnosti, Zakona o državnoj izbornoj komisiji, Zakona o političkim partijama i Zakona o biračkom spisku. Od predloženih nacrti zakona tri su postala sastavni deo izbornog zakonodavstva u Srbiji: Zakon o finansiranju političkih aktivnosti, Zakon o političkim partijama i Zakon o biračkom spisku.

1.1 Primena Zakona o finansiranju političkih aktivnosti

Zakonu o finansiranju političkih aktivnosti iz 2011. godine prethodila su dva zakonska rešenja koja su se odnosila na tokove novca u politici – Zakon o finansiranju političkih stranaka iz 1997. i Zakon o finansiranju političkih stranaka iz 2003. godine. Najveći nedostatak prethodnih zakonskih rešenja ogledao se u nedostatku kontrolnog tela koje bi se bavilo kontrolom sprovođenja zakonskih normi. U januaru 2010. osnovana je Agencija za borbu protiv korupcije u čiju nadležnost je, između ostalog, stavljeno „obavljanje poslova u skladu sa zakonom kojim je uređeno finansiranje političkih stranaka, odnosno političkih subjekata“²⁴, dok je u junu 2011. godine donet Zakon o finansiranju političkih aktivnosti. Time je uspostavljeno telo i postavljen zakonski okvir za efikasno kontrolisanje tokova novca tokom redovnog rada, ali i u izbornim kampanjama političkih subjekata. Kao organizacija sa višegodišnjim iskustvom u praćenju izbornih procesa i finansiranju političkih stranaka, CeSID je Agenciji za borbu protiv korupcije pružio podršku za izgradnju kapaciteta ovog regularnog tela u oblasti kontrole finansiranja političkih stranaka. Ova pomoć se odnosi na saradnju u izradi metodologije za proces posmatranja finansiranja izbornih kampanja, pripremi materijala za obuku posmatrača koju su obavljali monitoring finansiranja izbornih kampanja, izvođenje obuke za predstavnike političkih stranaka koji će se ovom oblašću baviti u svojim organizacijama.

U saradnji sa CeSID-om, tokom septembra i oktobra 2011, Agencija za borbu protiv korupcije donela je podzakonska akta i pripremila Vodič kroz Zakon o finansiranju političkih aktivnosti²⁵. Podzakonska akta sastoje se od: Obrazac E1 – Evidencija priloga, Obrazac E2 – Evidencija imovine, godišnjeg finansijskog izveštaja i izveštaja o troškovima izborne kampanje. Imajući u vidu činjenicu da je Zakon o finansiranju političkih aktivnosti donet nepunih godinu dana pre raspisivanja opštih izbora, bilo je neophodno upoznati političke stranke sa odredbama i obavezama koje on propisuje. Organizovana je serija treninga na temu „Primena Zakona o finansiranju političkih aktivnosti“ za predstavnike političkih partija u 23 grada u Srbiji. Tom prilikom delegirani predstavnici političkih partija iz cele Srbije mogli su da se detaljno upoznaju sa zakonskim rešenjima i podzakonskim aktima koja su doneta na osnovu novog zakona.

Za efikasno primenjanje zakona u praksi bilo je neophodno napisati metodologiju koja će omogućiti adekvatan proces monitoringa finansiranja izbornih kampanja sa ciljem da se utvrdi verodostojnost podataka koje su u svojim finansijskim izveštajima navele političke stranke. Kontrolom na terenu jedino je moguće utvrditi da li finansijski izveštaji koje su podnele političke

²⁴ Član 5. Stav 4. Zakona o Agenciji za borbu protiv korupcije, Službeni glasnik RS br. 97/2008, 53/2012, 66/2011.

²⁵ Izradu Vodiča kroz Zakon o finansiranju političkih aktivnosti podržala je Misija OEBS-a u Srbiji i dostupan je i na stranici: http://www.acas.rs/images/stories/Vodic_o_finsiranju_PA-1.pdf.

partije odgovaraju realnom stanju troškova u izornoj kampanji. Sam monitoring finansiranja političkih aktivnosti u izornoj kampanji podrazumevao je uočavanje i evidentiranje aktivnosti političkih subjekata u izornoj kampanji, kao i procenu troškova koje oni iziskuju. Metodologija podrazumeva tri različita nivoa monitoringa, a shodno njima i tri tipa organizacione strukture koja će je izvoditi. Tri organizaciona nivoa čine: gradovi, Pokrajina i Republika.

Cene izbornih kampanja u Srbiji iz godine u godinu postaju sve veće, načini prenošenja izbornih poruka građanima sve raznovrsniji, a iskušenja pribavljanja finansijskih sredstava koja se postavljaju pred političke stranke sve brojnija. Kapaciteti koji su potrebni za detaljnu kontrolu finansiranja troškova izbornih kampanja nisu samo tehničke prirode već, pre svega, ljudske i mere se u stotinama obučanih kadrova. Za potrebe monitoringa finansiranja izborne kampanje, tokom februara i marta, selektovano je i obučeno oko 200 ljudi koji su za zadatak imali prikupljanje podataka vezanih za javne događaje u izornoj kampanji, distribuciju štampanih materijala i oglašavanje stranaka u štampanim i elektronskim medijima. Shodno geografskoj rasprostranjenosti učesnika treninzi su održani u Beogradu (4), Novom Sadu (1), Nišu (1), Kragujevcu (1) i na Zlatiboru (1). Projekat *Izgradnja kapaciteta Agencije za borbu protiv korupcije u procesu monitoringa finansiranja političkih aktivnosti* podržali su: Institut za održive zajednice, Misija OEBS-a u Srbiji, Projekat za reformu pravosuđa i odgovornu vlast u Srbiji (Judicial Reform & Government Accountability Project – JRGA) i Fond za otvoreno društvo.

1.2 Reforma izbornog sistema

Zakon o izboru narodnih poslanika i Zakon o lokalnim izborima propisuju da se poslanici/odbornici biraju po proporcionalnom izbornom sistemu sa Republikom Srbijom/lokalnom samoupravom kao jednom izbornom jedinicom na osnovu lista političkih partija, stranačkih koalicija i lista koje predlažu grupe građana, a mandati se raspodeljuju srazmerno broju osvojenih glasova²⁶. Dva su najvažnija uticaja koje izborni sistem vrši na delovanje političkih partija u Srbiji. Posledica zatvorenih izbornih lista, gde birači glasaju za listu u celini bez mogućnosti uticaja na redosled stranačkih kandidata, je ta da je sama izborna kampanja najčešće vezana za stranačke platforme i poruke koje stranka prenosi biračkom telu. U tom procesu kvalitet i verifikacija vrednosti pojedinačnih kandidata koji će ući u parlament ostaje zanemarljiva. To dovodi do stagnacije stranačke infrastrukture, a ključnu ulogu imaju pojedinci ili grupa ljudi koja se nalazi na vrhu stranačke hijerarhije. Druga posledica vidi se u procesu stranačke hijerarhije to jest u (ne)mogućnosti pojedinaca da na osnovu postignutih rezultata zauzme odgovarajući položaj na stranačkoj lestvici i posledično na izornoj listi stranke. Bliskost opštinskom i/ili stranačkom vrhu na centralnom nivou stoga postaje neophodni kriterijum za uspon pojedinca u političkoj partiji²⁷. Zbog svega navedenog, Centar za slobodne izbore i demokratiju, započeo je sa promocijom i lobiranjem za promenu izbornog zakonodavstva u domenu izbornog sistema. Početak mandata naredne Vlade Srbije pravo je vreme za donošenje ovakvog sistemskog zakona jer ostavlja dovoljno prostora za pripreme i adaptaciju svih izbornih aktera na odredbe koje takav zakon proizveo. U saradnji sa Nacionalnim demokratskim institutom, CeSID je u decembru i januaru organizovao dve serije sastanaka sa predstavnicima svih relevantnih partija u Srbiji. Urađen je prikaz potencijalnih izbornih sistema²⁸ i obavljene su konsultacije sa delegiranim predstavnicima političkih stranaka. Zaključci sa sastanaka i dalja diskusija o promeni izbornog

²⁶ Zakon o izboru narodnih poslanika, član 4. i Zakon o lokanim izborima, članovi 5. i 7.

²⁷ Đorđe Vuković: „Izorno zakonodavstvo i izborni proces u Srbiji“, doktorski rad, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu, 2011, str. 238.

²⁸ Grafički prikaz predloženih izbornih sistema može se preuzeti na stranicama: www.cesid.org i www.izbornareforma.rs.

sistema nastavljena je na završnom okruglom stolu „Reforma izbornog zakonodavstva u Srbiji“ na kojem je učestvovalo 30 predstavnika svih parlamentarnih stranaka²⁹.

1.3 Potraga za političkom odgovornošću

Projekat „Potraga za političkom odgovornošću“ zajednički su realizovali CeSID, Balkanska regionalna istraživačka mreža (BIRN) i CRTA, uz podršku Ambasade Velike Britanije u Beogradu, tokom decembra i januara. Istraživanje je sprovedeno kroz dva vida kvalitativnih istraživanja – fokus grupe i dubinske intervjue, kao i kroz analizu stranačkih programa relevantnih političkih partija u Srbiji. Fokus grupe imale su za cilj da identifikuju ključne prioritete građana na opštim izborima, ali i da identifikuju partijske orijentacije, poznavanje stranačkih ponuda i razumevanje njihove korelacije sa prioritetima građana. Ukupno je održano 12 fokus grupa širom Srbije, a uzorak gradova odabran je u skladu sa brojnošću populacije u pojedinim regionima Srbije. Šest fokus grupa održano je u Beogradu i u Vojvodini (tri u Beogradu, po jedna u Subotici, Novom Sadu i Zrenjaninu), a preostalih šest u ostatku Srbije – po dve u zapadnoj Srbiji (Šabac i Valjevo), istočnoj i južnoj Srbiji (Zaječar i Niš) i centralnoj Srbiji (Čačak i Kragujevac). Struktura učesnika napravljena je tako da zadovolji tri demografska kriterijuma i jedan specifični kriterijum, koji se odnosio na stranačku identifikaciju. Selekcija učesnika na osnovu demografije uključivala je polnu, starosnu i obrazovnu strukturu, dok je kao dodatni kriterijum korišćena stranačka identifikacija jer je cilj istraživanja bio tako postavljen da je bilo metodološki jedino opravdano da učesnici fokus grupa budu građani koji participiraju na izborima i imaju stranku za koju razmišljaju da glasaju. Upravo je postojanje „plitke podrške“³⁰ nekoj stranci bio presudan kriterijum za odabir učesnika, jer smo na taj način dobijali relevantne sagovornike za postavljena pitanja.

Dubinski intervjui urađeni su sa tri grupe učesnika: 1) predstavnici političkih stranaka na nacionalnom nivou; 2) predstavnici stranaka na lokalnom nivou³¹; 3) predstavnici PR i advertajzing agencija³².

Dubinski intervjui su imali za cilj identifikaciju ključnih prioriteta stranaka na izborima, razlike između kampanje na republičkom i lokalnom nivou i njihovu korelaciju sa onim što su najvažniji prioriteti građana. Analiza sadržaja omogućila nam je da na sistematičan, objektivian i uporediv način dodemo do podataka o stranačkim ponudama na opštim izborima 2012. godine.

U istraživanju su se izdvojile četiri teme koje su prioritetne građanima: 1) Ekonomija i poboljšanje životnog standarda (zaposlenje, socijalni programi, poljoprivreda, povećanje plata i penzija) su se izdvojili kao apsolutni prioritet svih učesnika fokus grupa; 2) Borba protiv korupcije; 3) Evropske integracije i Kosovo i Metohija i 4) Ulaganje u zdravstvo i prosvetu. Centralno mesto i u programima i izbornim platformama političkih stranaka zauzima ekonomija, dok su druge teme sa liste prioriteta manje zastupljene. U ekonomiji su se nudili opšti predlozi, bez nerealnih obećanja i licitiranja ciframa što je bilo karakteristično tokom kampanje 2008. godine. Kod svih stranaka akcenat je stavljen na poljoprivredu i na smanjenje zaduženosti. Borba protiv korupcije bila je dominantna tema za tadašnje opozicione stranke, dok su evropske integracije u bile u

²⁹ Više o izbornim sistemima i aktivnostima CeSID-a i NDI-a možete pročitati u tekstu Zorice Vojinović.

³⁰ „Pitka“ podrška nekoj stranci se u istraživanjima najčešće definiše kao situacija u kojoj „ispitanik razmišlja da glasa za tu političku stranku“. Ne radi se, dakle, o „dubokoj“ podršci (članstvu, sigurnim glasačima, onima koji uvek glasaju za tu stranku) nego o onima koji razmišljaju da glasaju za određenu političku opciju.

³¹ U oba slučaja, kriterijum odabira stranaka bila je njihova relevantnost i broj mandata koje imaju u Narodnoj skupštini ili lokalnim skupštinama.

³² Odabir ovih agencija, raden je na osnovu dva kriterijuma: kao ispitanici su birani direktori tih agencija i kao uslov je traženo da su u svom iskustvu imali kampanja koje su u vezi sa političkim marketingom.

fokusu kampanje Demokratske stranke i Liberalno demokratske partije. Nalazi istraživanja „Potraga za političkom odgovornošću“ prezentovani su u Subotici, Novom Sadu, Nišu, Boru, Pirotu, Vranju, Valjevu i Kragujevcu.

2. Aktivnosti CeSID-a tokom predizborne kampanje

Tadašnji predsednik Srbije, Boris Tadić, raspisao je 13. marta 2012. godine izbore za narodne poslanike Republike Srbije. Istog dana predsednica Skupštine Srbije, Slavica Đukić-Dejanović raspisala je lokalne izbore, a predsednik Skupštine Vojvodine pokrajinske izbore. Time je i formalno počela kampanja za parlamentarne izbore. Nešto kasnije, 5. aprila 2012. godine raspisani su i predsednički izbori usled podnošenja ostavke predsednika Srbije. Opšti izbori raspisani su za 6. maj 2012. godine. Tokom 54 dana, koliko je trajala predizborna kampanja, CeSID je obavio nekoliko aktivnosti o kojima će biti više reči u nastavku teksta.

2.2 Organizacija posmatrača za opšte izbore 2012. godine

Opšte izbore 2012. godine, CeSID je posmatrao na tri nivoa:

- Praćenjem rada Republičke izborne komisije (RIK), u kojoj su bila akreditovana dva posmatrača;
- Praćenjem rada radnih tela koja je obrazovala Republička izborna komisija u opštinama/gradovima – uz učešće 160 posmatrača;
- Praćenjem rada biračkih odbora na biračkim mestima – uz učešće 924 posmatrača.

Na 139. sednici Republičke izborne komisije akreditovano je dvoje posmatrača Centra za slobodne izbore i demokratiju. Tokom 62 sednice RIK-a, CeSID je prisustvovao sednicama, posmatrao rad i prikupljao i analizirao odluke ovog organa. Republička izborna komisija organizovana je tako da stalni sastav čine predsednik, 16 članova i njihovi zamenici, dok prošireni sastav čini i po jedan predstavnik svake predložene izborne liste odnosno predsedničkog kandidata i njihovi zamenici³³. Članovi proširenog sastava koji su predloženi kao predstavnici izborne liste obavljaće i poslove u posebnom sastavu RIK-a za sprovođenje predsedničkih izbora ukoliko podnosilac izborne liste predloži kandidata za predsednika Republike³⁴. Komisijom je predsedavao Predrag Grgić, njegov zamenik je bio Slavoljub Milenković, a sekretar Komisije Veljko Odalović. Nakon proglašenja 18 izbornih lista, Republička izborna komisija je brojala 68 članova³⁵, a od raspisivanja parlamentarnih izbora do usvajanja Izveštaja o sprovedenim izborima za predsednika Republike Komisija se sastala 69 puta.

U odnosu na izbore 2008. godine došlo je do manjih promena u Uputstvu za sprovođenje izbora za narodne poslanike Narodne skupštine i izbora za predsednika Republike. Najznačajnija promena odnosi se na primenu jedinstvenog biračkog spiska, koji se prvi put primenjuje od donošenja Zakona o jedinstvenom biračkom spisku 2009. godine. Opštinska/gradska uprava zadužena za ažuriranje dela biračkog spiska upisivala je birače sve do zaključenja biračkog spiska

³³ Poslovnik Republičke izborne komisije, član 6. Dostupno na: http://www.rik.parlament.gov.rs/cirilica/propisi_frames.htm, posećeno dana 26.06.2012.

³⁴ Uputstvo za sprovođenje izbora za narodne poslanike Narodne skupštine i izbora za predsednika Republike, raspisanih za 6. maj 2012, član 7. Dostupno na: http://www.rik.parlament.gov.rs/cirilica/propisi_frames.htm, posećeno dana 26.06.2012.

³⁵ Stalni i prošireni sastav Republičke izborne komisije.

20. aprila 2012. godine, dok je naknadne upise u birački spisak obavljalo Ministarstvo za državnu upravu, lokalnu samoupravu i ljudska i manjinska prava. Birače sa boravištem u inostranstvu upisivala je, preko diplomatsko-konzularnog predstavništva, opštinska/gradska uprava u kojoj birač ima prebivalište u zemlji. Prvi put, biračima je omogućeno da se do 14. aprila prijave opštinskoj upravi u kojoj imaju boravište i da svoje pravo iskoriste na biračkom mestu boravišta. Ministarstvo za državnu upravu, lokalnu samoupravu i ljudska prava nadležno je za zaključenje biračkog spiska i za pripremu i overavanje izvoda iz biračkog spiska razvrstane po jedinicama lokalne samouprave u zemlji i inostranstvu. Nakon zaključenja biračkog spiska ukupan broj birača bio je 7 026 579, a nakon izvršenih ispravki u biračkom spisku konačan broj birača na dan 3. maja 2012. bio je 6 770 013. Uputstvo za sprovođenje Zakona o izboru narodnih poslanika iz 2008. godine u članu 5. stav 2. propisivalo je da „broj birača koji su upisani u posebne izvode iz biračkog spiska ne ulazi u ukupan broj birača“, dok se u Uputstvu za sprovođenje izbora 2012. godine propisuje da u ukupan broj birača uključuje birače u svakoj lokalnoj samoupravi i na svakom biračkom mestu³⁶. Broj biračkih mesta za 43 je manji u odnosu na izbore 2008. i sada je iznosio 8 585 biračkih mesta. Većih promena u odlučivanju nije bilo i zadržano je rešenje po kome se predlog odluke odbija ukoliko ne dobije potrebnu većinu glasova. Kada je reč o domaćim i stranim posmatračima, Republička izborna komisija je u novom Uputstvu donela dve izmene. Prva izmena odnosi se na ograničavanje broja posmatrača u Republičkoj izbornoj komisiji i radnim telima, na najviše 2 posmatrača iz jednog udruženja, dok se druga promena odnosi na promenjen način odlučivanja o akreditovanju domaćih i stranih posmatrača. Naime, u Uputstvu za sprovođenje izbora iz 2012. godine, u članu 84. stavu 6. stoji da će Republička izborna komisija konstatovati ispunjenost uslova za praćenje rada, dok je Uputstvom iz 2008. godine bilo predviđeno da RIK donosi odluku o davanju saglasnosti posmatračima većinom glasova. Na ovaj način dodatno je olakšan postupak praćenja rada tela zaduženih za sprovođenje izbornog postupka. Na sednici 1. maja Komisija je donela Odluku o izmeni i dopuni Uputstva za sprovođenje izbora za narodne poslanike Narodne skupštine i izborima za predsednika Republike, raspisanim za 6. maj 2012, na teritoriji AP Kosovo i Metohija³⁷. Glasanje na teritoriji Kosova i Metohije obavljeno je u saradnji sa Misijom OEBS-a, a zapečaćen birački materijal transportovan je u sedište opština Raška i Vranje, gde je izvršeno prebrojavanje glasova³⁸. Republičkoj izbornoj komisiji je u toku izbornog procesa za narodne poslanike i predsednika Republike pristiglo 108 prigovora³⁹. Najveći broj odnosio se na rad biračkih odbora, i većina prigovora je odbačena zbog neblagovremenosti, neosnovanosti i zbog neovlašćenog podnošenja. Najviše medijske pažnje privukao je prigovor na regularnost izbora predsedničkog kandidata Tomislava Nikolića u kome se navodi da je lice, čije se ime ne navodi, dostavilo u predstavništvo Srpske napredne stranke džak sa biračkim materijalom koji je pronađen pored jednog kontejnera na teritoriji Republike Srbije. U prigovoru se dalje navodi da su u navedenim radnjama sadržani

³⁶ Član 69. Uputstva za sprovođenje izbora za narodne poslanike Narodne skupštine i za izbore za predsednika Republike.

³⁷ Odluka o izmeni i dopuni Uputstva za sprovođenje izbora za narodne poslanike Narodne skupštine i izborima za predsednika Republike, raspisanim za 6. maj 2012, na teritoriji AP Kosovo i Metohija, dostupna je na: http://www.rik.parlament.gov.rs/cirilica/propsi_frames.htm, posećeno 26.06.2012.

³⁸ CeSID je pre donošenja Odluke podneo prijave za posmatrače na biračkim mestima na Kosovu i Metohiji. Kako je ovim izmenama propisano da iz bezbednosnih razloga na biračkom mestu budu prisutni samo predsednik i dva člana biračkih odbora, posmatračima CeSID-a je u komunikaciji sa članovima Misije OEBS-a dozvoljeno da na 30 minuta uđu na biračka mesta.

³⁹ Po evidenciji koja je dostupna posmatračima CeSID-a.

elementi niza krivičnih dela protiv izbornih prava i da će se konkretan izborni materijal dostaviti javnom tužilaštvu. Rešenjem Republičke izborne komisije prigovor je odbijen kao neosnovan, a u obrazloženju se navodi da podnosilac prigovora nije pružio dovoljno dokaza o događajima koje spominje u prigovoru, da Republička izborna komisija nije nadležna za poništavanje svih izbora, što je zahtev podnosioca prigovora i da zaštitu izbornog prava od konkretnih povreda može da pruži jedino krivični sud⁴⁰.

2.3 Kampanje Centra za slobodne izbore i demokratiju

U periodu izborne kampanje, Centar za slobodne izbore i demokratiju realizovao je dve kampanje koje su imale za cilj da podignu svest građana o pitanjima koje su od važnosti za dalji napredak Srbije, a koja će biti u nadležnosti nove Vlade u Srbiji.

Prva kampanja, sprovedena uz podršku Ambasade Nemačke u Srbiji, imala je za temu obrazovanje građana o daljim koracima ka članstvu u Evropskoj uniji i motivisanje onog dela biračkog dela koji je proevropski orijentisan da izađe i iskoristi svoje biračko pravo na opštim izborima 2012. U poslednje dve godine, primetan je pad podrške građana daljem nastavku evropskih integracija⁴¹ i navešćemo samo neke od razloga za takvo trenutno stanje. Za građane Srbije, članstvo u Evropskoj uniji predstavlja, pre svega, obećanje boljeg života, ili je to bio slučaj od izbijanja ekonomske krize koja je imala vrlo negativne posledice za pojedine članice EU. Takav trend uticao je da sve veći procenat građana u Srbiji postane skeptičan u vezi sa boljim životom unutar Evropske unije, dok se jedan broj građana zabrinuo zbog odnosa koji EU ima prema nastavku proširenja na zemlje zapadnog Balkana. Javlja se i sumnja da li Evropska unija ima neophodne kapacitete da reši probleme sa kojima se suočava. Takođe, većina građana nema jasnu sliku kako reforme koje Evropska unija zahteva mogu doprineti razvoju Srbije. Građanima Srbije vidljiviji su politički zahtevi, dok npr. borbu protiv korupcije, jedan od prioriteta Evropske unije, tek 7% građana vidi kao zahtev na kome bi EU insistirala. Na stavove građana Srbije, uticalo je i to da oni ne mogu da primete merljiv progres i da ne znaju dovoljno o politici proširenja Evropske unije, pa u većoj meri vide samo zahteve, dok u koristi od pristupanja veruje sve manje građana Srbije. Istraživanjem Potraga za političkom odgovornošću definisani su najvažniji prioriteti građana i kroz kampanju su promovisana moguća rešenja tih prioriteta koja bi bila ostvarena pristupanjem Evropskoj uniji. Kampanja za povećanje učešća proevropskih glasača na izborima, sprovedena je u 12 gradova širom Srbije i u Beogradu, a 125 obučeni CeSID-ovih timova u kampanji od vrata do vrata podelilo je preko 50 000 flajera promotivnog materijala. Na ovaj način je poruka o evropskoj budućnosti Srbije prenetu do okvirno 150 000 građana Srbije⁴². Kampanja je dizajnirana tako da odgovori na različite potrebe građana koji žive u različitim regionima Srbije, a radi većeg dometa, kampanja je uključivala i novinske članke, medijska izveštavanja lokalnih i regionalnih radio i TV stanica.

⁴⁰ Iz materijala Republičke izborne komisije, koje su dobili posmatrači CeSID-a.

⁴¹ Prema istraživanjima CeSID-a u poslednje dve godine.

⁴² Kampanja je sprovedena u Vojvodini (Kikinda, Sremska Mitrovica, Šid), Južnoj Srbiji (Piro i Prokuplje), Centralnoj Srbiji (Paraćin i Kruševac), Istočnoj Srbiji (Negotin, Majdanpek i Bor) i u Zapadnoj Srbiji (Prijepolje i Loznica). CeSIDovi timovi su obišli preko 50.000 domaćinstava koja prosečno imaju 3 člana.

Slika 1. Promotivni materijal za kampanju Proevropski glas

ZAMISLI ŽIVOT... ZAMISLI ŽIVOT...

TAKAV ŽIVOT NAM ŽELI I EVROPSKA UNIJA.

5 višim standardima?
Bez korupcije?
5 jačim institucijama?

CeSID

U susret izazovima izbornog zakonodavstva u Srbiji

Moje pravo je MOJ ČOVEK ZA MOJ KRAJ

CeSID

Kampanja *U susret izazovima izbornog zakonodavstva u Srbiji – Konačni podsticaj* logičan je sled višegodišnjeg zalaganja CeSID-a za reformu izbornog zakonodavstva. Istraživanje koje je CeSID sproveo tokom januara i februara 2012. godine, u vidu direktnih dubinskih intervjua sa predstavnicima partija, pokazalo je da postoji novi prostor za ponovno razmatranje reforme

izborne administracije. Gledano iz partijske perspektive novi sistem već počinje da pokazuje svoje nedostatke. Naime, u sastavljanju izbornih lista bez postojanja objektivnih kriterijuma, partije imaju teškoće da objasne svom članstvu redosled kandidata koji se doslovno mora pratiti po završetku izbora. U periodu izbornih kampanja političkih stranaka, kampanjom *U susret izazovima izbornog zakonodavstva u Srbiji – Konačni podsticaj*, CeSID je ponovo pokrenuo javnu debatu o problemu reforme izbornog zakonodavstva. Kampanja nije promovisala ili nametala bilo koji izborni sistem, već je bila fokusirana na promociju principa na kojima bi moralo da se zasniva novo zakonodavstvo. Ti principi bi uključivali sledeće: fer odnos prema svim političkim partijama bez obzira na njihovu veličinu; ravnomernu geografsku zastupljenost političkih predstavnika, personalizovano zastupanje, unutrašnju demokratizaciju političkih partija i interakciju između birača i kandidata/poslanika. Pritisak javnosti stvoren tokom javne kampanje s jedne strane i s druge umanjen otpor prema promeni izbornog sistema kao posledica lobiranja u političkim partijama, bi trebalo da doprinesu tome da se političke partije obavežu na usvajanje reformisanog izbornog zakonodavstva i da to učine jasno i glasno, i što je najvažnije, javno. CeSID će nakon formiranja nove Vlade pratiti aktivnosti političkih aktera i nastaviti da se zalaže za promene izbornog zakonodavstva. U kampanji su promovisane dve ključne poruke. Prva u kojoj građane upućuje da je važno da oni kao birači znaju ko ih predstavlja u Skupštini (personalizovano zastupanje) i druga u kojoj se zalažemo za predstavljenošću cele Srbije u parlamentu (regionalno zastupanje). Materijal za kampanju je obuhvatao 110 000 listeta, radio i tv oglase i veb stranicu www.mojcovek.rs. Kampanja je realizovana uz podršku Fonda za otvoreno društvo i Nacionalnog demokratskog instituta.

Slika 2 - Promotivni materijal za kampanju *U susret izazovima izbornog zakonodavstva u Srbiji – Konačni podsticaj*

Ko je Moj čovek za Moj kraj?

MOJE PRAVO JE MOJ ČOVEK ZA MOJ KRAJ

CeSID

2.4 TV debate „Reč na reč“

Tokom predizbornog perioda, u saradnji sa Radio-televizijom Srbije, CeSID je organizovao TV debate *Reč na reč* u kojima su učestvovali predstavnici relevantnih političkih partija i dvojica predsedničkih kandidata koji su osvojili najveći broj glasova u prvom krugu predsedničkih izbora. Svrha ovih debata je da informiše najširi krug građana o stavovima i strategijama političkih partija o temama koje su građani svrstali u najveće prioritete našeg društva. Svaka od

debata imala je po tri teme o kojima su se prvo izjašnjavali građani Srbije, a potom su predstavnici partija iznosili svoje stavove, pri čemu je svaki učesnik imao podjednako vremena⁴³. Teme za prvu debatu bile su partije i država, borba protiv korupcije i zdravstvo, druga debata bila je posvećena ekonomiji (industrija i poljoprivreda), smanjenju nezaposlenosti i javnom dugu Srbije, dok je u trećoj debati bilo je više reči o evrointegracijama, Kosovu i Metohiji i poboljšanju životnog standarda. Održano je i četiri emisije u kojima su učestvovali predsednički kandidati Tomislav Nikolić i Boris Tadić i u kojima su predstavili svoje stavove po pitanju spoljne politike Srbije, saradnje u regionu, ekonomije i smanjenja nezaposlenosti.

2.5 Monitoring medija

Poslednje nedelje predizborne kampanje CeSID-ov tim uradio je istraživanje, u kome je analizirana izborna uloga medija i zastupljenost političkih stranaka, u štampanim i elektronskim medijima. Početak 21. veka obeležen je razvojem informacionih tehnologija i razvojem kanala komunikacije i stoga ne čudi da se političke partije poslednjih godina odlučuju da akcenat stave upravo na medijsku kampanju. Više o monitoringu medija koji je sproveo Cenar za slobodne izbore i demokratiju možete pročitati u tekstu Bojana Klačara „Personalizacija izbornih kampanja“.

3. Aktivnosti CeSID-a u toku izbornog dana

Tok izbora pratilo je preko hiljadu posmatrača CeSID-a širom Srbije. Pored zadatka da uoče i izveste o mogućim nepravilnostima na biračkom mestu, posmatrači su vodili evidenciju o broju izašlih birača četiri puta tokom dana, kao i da na kraju izbornog dana jave tačne rezultate glasanja sa biračkog mesta na kom su bili raspoređeni.

Na osnovu dostavljenih podataka CeSID je 6. i 20. maja realizovao parcijalno prebrojavanje glasanja metodom reprezentativnog uzorka (PPVT). U uzorak je ušlo preko 1 000 biračkih mesta, dok je u centralnoj kancelariji organizovan call-centar sa 15 telefonskih linija. Po jedan operater opsluživao je svaku telefonsku liniju, a svaki računar je bio povezan sa centralnim, što je omogućilo da se u svakom momentu prati ko se od posmatrača javio ili nije javio, kakva je procena izlaznosti i rezultata na osnovu javljenih podataka, kao i koji je kvalitet realizacije uzorka. Posmatrači su izlaznost birača javljali u 9h, 14h, 17h i 19h, a nakon jednog sata od preseka izlaznosti, organizovane su i konferencije za štampu na kojima su se objavljivali dobijeni podaci⁴⁴. Izlaznost birača na opštim izborima 2012, prema procenama CeSID-a, iznosila je 58,7%.

⁴³ Sažetak pravila TV debate „Reč na reč“ (izlaganje učesnika):

1. Svi učesnici u debati su ravnopravni. 2. Svakom od učesnika će biti postavljena ukupno 3 ista pitanja. 3. Svi učesnici imaju isto vreme za izlaganje: ukupno 10 min. 4. Svaki učesnik ima po 3 min. za svako postavljeno pitanje. Od tog vremena, svaki učesnik ima 1 min. da odgovori na postavljeno pitanje i još 2 puta po 1 min. koje može da iskoristi za: dopunu svog odgovora, komentar izlaganja drugog/ drugih učesnika, reagovanje na izlaganje drugog/drugih učesnika 5. Na kraju debate, svaki učesnik ima po 1 dodatni min. za završnu reč. 6. Učesnici će imati uvid u vreme koje im je preostalo za svako izlaganje. 7. Tokom izlaganja jednog učesnika, biće uključeni samo njegov/njen mikrofon i mikrofon urednika debate. 8. Učesnici neće prekidati jedan drugog i neće uzimati drugome reč i vreme. 9. Urednik debate ima pravo da isključi mikrofon učesniku koji se ne pridržava pravila. 10. Urednik debate ima pravo da, nakon dve opomene, udalji iz debate učesnika koji odbija da se pridržava prihvaćenih pravila debate. Svih 7 lista se saglasilo sa ovim pravilima.

⁴⁴ Konferencije za štampu održane su u Tanjugu u 10h, 15h, 18h i 20h časova.

Tabela 1. Odziv glasača na opštim izborima 6.maja 2012.

Prvi krug	9h	14h	17h	19h	20h
Srbija	6,60	32,10	44,10	53,60	58,7

Izbornu noć CeSID je organizovao u saradnji sa novinskom agencijom Tanjug. Na poslednjoj konferenciji za novinare, organizovane su četiri panel diskusije na kojima su poznati stručnjaci i analitičari davali procene rezultata i procenjivali u kom pravcu će se kretati srpska politička scena. Tema prvog panela bila je *Izbori, spoljna politika i evrointegracije*⁴⁵, dok je tema druge panel diskusije bila *Politička i ekonomska očekivanja od nove Vlade*⁴⁶. Treći i četvrti panel bili su posvećeni analizi rezultata parlamentarnih i predsedničkih izbora⁴⁷. Prve procene rezultata objavljene su oko 21.30h sa 40% obrađenog uzorka, dok je konačna procena saopštena nešto posle 23h. Zbog paralelnog održavanja izbora na svim nivoima, prebrojavanja glasova je išlo nešto sporije, a procena CeSID-a objavljena je među prvima.

Tabela 2. Rezultati parlamentarnih izbora 6. maja 2012.

Naziv liste	Osvojeni glasovi	
	procena CeSID u %	zvanični podaci u %
Izbori za bolji život - Boris Tadić	22,3	22,06
Srpska radikalna stranka - dr. Vojislav Šešelj	4,6	4,61
Ujedinjeni regioni Srbije - Mladan Dinkić	5,4	5,51
Čedomir Jovanović - Prekret	6,7	6,53
Pokrenimo Srbiju - Tomislav Nikolić	24	24,04
Demokratska stranka Srbije - Vojislav Koštunica	6,8	6,99
Ivica Dačić - Socijalistička partija Srbije (SPS), Partija ujedinjenih penzionera Srbije (PUPS), Jedinствena Srbija (JS)	14,7	14,51
Dveri za život Srbije	4,4	4,33
Savez vojvodanskih Madara - Istvan Pastor	1,8	1,75
Reformistička stranka - Prof. dr. Milan Višnjić	0,2	0,23
Stranka demokratske akcije Sandžaka - dr. Sulejman Ugljanin	0,4	0,71
Pokret radnika i seljaka	1,5	1,46
Socijaldemokratski savez - Nebojša Leković	0,4	0,42
Sve zajedno: BDZ, GSM, DZH, DZVM,		
Slovačka stranka - Elmir Elfić	0,4	0,64
Koalicija Albanaca Preševske doline	0,3	0,34
Crnogorska partija - Nenad Stevović	0,1	0,1
Komunistička partija - Josip Broz	0,8	0,74
Lista „Nijedan od ponuđenih odgovora“	0,6	0,59

⁴⁵ Gosti prvog panela bili su: Vladimir Todorić, Ognjen Pribičević, Radimir Diklić i Maja Bobić.

⁴⁶ Učesnici drugog panela: Miroslav Zdravković, Zoran Stojiljković i Goran Nikolić.

⁴⁷ Učesnici trećeg panela su: bili Milan Jovanović, Dragan Bujošević i Rodoljub Šabić, a četvrti Sonja Liht, Predrag Simić i Dušan Janjić.

Iz table 2. vidi se da je procena CeSID-a tačna jer su odstupanja od zvaničnih rezultata minimalna i iznose ispod 1%. Najveće odstupanje iznosi 0,31% u slučaju Stranke demokratske akcije Sandžaka. Treba napomenuti da u procenu CeSID-a nisu uključeni rezultati sa Kosova i Metohije, jer posmatrači CeSID-a nisu imali pristup rezultatima glasanja.

U tabeli 3. prikazani su rezultati prvog kruga predsedničkih izbora, održani 6. maja 2012. Kao i u slučaju procene parlamentarnih izbora, odstupanja su minimalna i iznose u proseku 0,45%.

Tabela 3. Rezultati prvog kruga predsedničkih izbora

Kandidat	Osvojeni glasovi	
	procena CeSID u %	zvanični podaci u %
Prof. dr. Zoran Stanković	7,1	6,58
Vladan Glišić	2,7	2,77
Boris Tadić	26,7	25,31
Vojislav Koštunica	7,7	7,44
Prof. dr. Zoran Dragišić	1,7	1,54
Jadranka Šešelj	3,9	3,78
Muamer Zukorlić	1,1	1,39
Danica Grujičić	0,7	0,78
Ivica Dačić	15,3	14,23
Čedomir Jovanović	5,3	5,03
Istvan Pastor	2,3	1,62
Tomislav Nikolić	25,5	25,05

Pored konferencija za štampu, CeSID je preseke izlaznosti i procene rezultata objavljivao i na svojoj veb stranici. Tokom izbornog dana, sajt CeSID-a posetilo je preko 30 000 ljudi. Drugi krug predsedničkih izbora održan je 20. maja 2012. godine. Posmatrači CeSID-a bili su raspoređeni na 700 biračkih mesta u Srbiji i kao i tokom opštih izbora zadatak im je bio da informišu centralnu kancelariju o broju izašlih birača, rezultatima sa tog biračkog mesta i o eventualnim nepravilnostima tokom izbornog dana. Konferencije za štampu zakazane su u 10h, 15h, 18h i 20h. U poređenju sa izborima koji su održani dve nedelje ranije, ali i sa predsedničkim izborima ranijih godina, zabeležena je jako niska izlaznost birača. U tabeli 4. dati su preseki izlaznosti po regionima Srbije.

Tabela 4. Odziv birača tokom II kruga predsedničkih izbora (u %)

Drugi krug	9h	14h	17h	19h	20h
Srbija	4,90	23,20	33,00	41,50	46,3

U drugom krugu predsedničkih izbora, prema proceni CeSID-a izašlo je 46,3% birača, a prve rezultate sa biračkog mesta dobili smo već u 20.10h.

CeSID je još jednom odradio pionirski posao u Srbiji, pa su tako, po prvi put, građani Srbije mogli uživo da prate pristizanje rezultata, popunjavanje uzorka i da u svakom momentu vide ko od dvojice kandidata ima prednost. Niska izlaznost i nezadovoljstvo jednog dela biračkog tela Demokratske stranke, doveli su do pobe kandidata Srpske napredne stranke, Tomislava Nikolića. Razlika u broju osvojenih glasova je 70 111.

Tabela 5. Rezultati II kruga predsedničkih izbora

Kandidat	Osvojeni glasovi	
	procena CeSID u %	zvanični podaci u %
Boris Tadić	47	47,31
Tomislav Nikolić	49,8	49,54

Konačnu procenu rezultata CeSID je saopštio već oko 21.30h. I u drugom krugu predsedničkih izbora procena CeSID-a tek minimalno odstupa od zvaničnih rezultata, što dodatno dobija na značaju ako se uzme u obzira da u nju ni ovoga puta nisu bili uključeni rezultati glasanja na Kosovu i Metohiji.

3.1 Nepravilnosti tokom izbornog dana

Izborni dan 6.maj u celini je protekao je mirno, ali je dolazilo do različitih „manjih“ nepravilnosti širom Srbije. Međutim, zabeležene nepravilnosti nisu značajno uticale na rezultate izbora tako da možemo da kažemo da su opšti izbori održani 6. maja bili regularni. Posmatrači CeSID-a javljali su nam nepravilnosti koje možemo svrstati u nekoliko grupa. Prvu grupu nepravilnosti čine one koje se odnose na kašnjenje otvaranja biračkih mesta u pojedinim opštinama. Glavni razlog kašnjenja u većini slučajeva je nedostatak glasačkog materijala i gubljenje kontrolnih listića. Zbog ovih, ali i iz drugih razloga, biračka mesta su u nekim opštinama otvorena sa jednim satom zakašnjenja.

Druga grupa nepravilnosti odnosi se na greške u biračkim spiskovima. Kao što je navedeno na početku teksta, na opštim izborima 2012. godine prvi put je upotrebljen jedinstveni birački spisak, čime je, između ostalog, omogućeno i glasanje po mestu boravišta građana. Po saznanjima CeSID-a jedan broj ljudi nije bio upisan u biračke spiskove, a najveći broj je onih birača koji su se prijavili da glasaju po mestu boravišta i dobili Rešenje opštinske izborne, ali biračko pravo nisu mogli da iskoriste jer se nisu nalazili na biračkom spisku. Tokom izbornog dana zabeleženo je i razbijanje kutija, nedostatak izbornog materijala, agitovanje birača da glasaju za određenu opciju, naknadno upisivanje u birački spisak itd. Sve ovo ukazuje da je urađeno vrlo malo ili ni malo povodom činjenice, na koju upozoravaju posmatrači CeSID-a već nekoliko godina, a tiče se sastava biračkih odbora i njihovog nedovoljnog poznavanja izbornih pravila i procedura. Tvrdnja jednog od predsedničkih kandidata o izbornoj krađi u prvom krugu dovela je do veće kontrole biračkih odbora tokom drugog kruga predsedničkih izbora. Na ponovljenom glasanju za predsedničke izbore naši posmatrači gotovo da i nisu zabeležili nepravilnosti.

4. Završna razmatranja

Reforma izbornog zakonodavstva jedna je od temeljnih pretpostavki daljeg napretka Srbije. Bez unapređenja izbornih pravila i kontrole postupka biranja i finansiranja državnih odlučioaca na svim nivoima, nije realno očekivati napredak i u drugim segmentima društva.

Zakon o jedinstvenom biračkom spisku, Zakon o finansiranju političkih aktivnosti i Zakon o političkim partijama, doneti su u prethodnom sazivu parlamenta, a analizu njihovih prvih efekata možemo očekivati u narednom periodu. Napravljen je značajan korak napred u pravcu reforme izbornog zakonodavstva, ali da bi ona bila zaokružena neophodno je promeniti i zakone kojima se uređuje biranje narodnih poslanika i odbornika. CeSID će u narednom periodu nastaviti da zagovara i lobira među političkim akterima i u javnosti za promenu izbornog sistema

u pravcu veće personalizacije i regionalne predstavljenosti kandidata. Važno je da Zakoni o izboru o narodnih poslanika i Zakon o lokalnim izborima budu doneti na početku mandata naredne Vlade, kako bi svi učesnici u izbornom procesu imali dovoljno vremena da se upoznaju sa pravima i obavezama koja bi proisticala iz ovih zakona i kako bi se pripremili za naredni izborni ciklus.

Reforma izbornog zakonodavstva trebalo bi da uključi i reformu državne administracije, pre svega u pogledu sastava biračkih odbora. Tokom izbornog dana, postalo je jasno da se ustaljena praksa angažovanja ljudi za rad u biračkim odborima preko partijskih veza mora ukinuti. Neophodno je da u sastav biračkih odbora ulaze samo oni pojedinci koji imaju makar osnovno znanje o izbornim pravilima i procedurama, a to je moguće postići uz organizovanje detaljnih obuka za članove biračkih odbora. Kada je reč o neupisanim biračima, pored greške koja je evidentno nastala u radu opštinskih uprava, koje nisu na vreme ažurirali birački spisak, treba naglasiti i odgovornost samih birača koji nisu blagovremeno proverili da li su i nekom biračkom mestu upisani⁴⁸.

Literatura

- Oko izbora: Izveštaj Centra za slobodne izbore i demokratiju sa parlamentarnih i predsedničkih izbora, septembar-oktobar 1997.
- Oko Izbora: Parlamentarni izbori u Republici Srbiji, 11. maj 2008.
- Zakon o finansiranju političkih aktivnosti, Službeni glasnik RS, 43/2011.
- Đorđe Vuković: „Izorno zakonodavstvo i izborni proces u Srbiji“, doktorski rad, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu, 2011.
- Zakon o Agenciji za borbu protiv korupcije, Službeni glasnik RS 97/2008, 53/2010. i 66/2011.
- Zakon o izboru narodnih poslanika, Službeni glasnik RS 35/2000, 57/2003 - odluka USRS, 72/2003 - dr. zakon, 75/2003 - ispr. dr. zakona, 18/2004, 101/2005- dr. zakon, 85/2005 - dr. zakon, 28/2011 - odluka US i 36/2011. i 104/2009. dr. zakon
- Zakon o lokalnim izborima, Službeni glasnik RS, 129/2007, 34/2010 - odluka US i 54/2011.
- I. Petrin, N. Ristivojević, Đ. Vuković: Vodič kroz Zakon o finansiranju političkih aktivnosti, Beograd, oktobar 2011.
- Poslovnik Republičke izborne komisije
- Uputstvo za sprovođenje izbora za narodne poslanike Narodne skupštine i za izbore za predsednika Republike, mart 2012.
- Odluka o izmeni i dopuni Uputstva za sprovođenje izbora za narodne poslanike Narodne skupštine i izborima za predsednika Republike, raspisanim za 6. maj 2012, na teritoriji AP Kosovo i Metohija
- Uputstvo za sprovođenje Zakona o izboru narodnih poslanika, mart 2008.

⁴⁸ Ministarstvo za državnu upravu, lokalnu samoupravu i ljudska prava je omogućilo građanima da putem slanja besplatne SMS poruke na broj 2202 provere da li su i na kom biračkom mestu upisani. Na sajtu ove institucije postavljena je i aplikacija preko koje je takođe omogućena provera.

(Ponašanje medija u kampanji za opšte izbore u Republici Srbiji 6. maja 2012. godine)**1. Izborna komunikacija u Srbiji – 12 godina nakon demokratskih promena****1.1 Uvod**

Da su moderna demokratska društva zapravo „medijske demokratije“, više nije sporno nijednom učesniku izbornog procesa u Srbiji. U svetu je odavno tako. Izborne kampanje su za najveći deo građana - medijske kampanje, i to ne samo zbog uloženog novca (u SAD se procenjuje da na medije ide i 70% ukupnog stranačkog budžeta). Izborni učesnici su svesni činjenice da bez osmišljene medijske kampanje unapred gube trku na izborima. Naravno, medijska kampanja sama po sebi im neće osigurati izbornu pobjedu, ali je sasvim sigurno da je strategija koja ne uključuje ozbiljan medijski nastup unapred osuđena na neuspeh. Mediji, prilagođavajući se narastajućim potrebama izbornih učesnika i izmenjenom socijalnom i medijskom kontekstu, nude raznovrsniju i bogatiju ponudu medijskih sadržaja. Medijski pejzaž je obogaćen novim medijima (web i društvene mreže) koji predstavljaju kanale komunikacije sa gotovo neograničenim mogućnostima za izborne učesnike. Ovo ujedno ne znači da je komunikacija na internetu na tom nivou da je presudna za izborne učesnike u Srbiji. Naprotiv, i dalje je televizija najuticajniji medij u izbornoj komunikaciji, ne samo u Srbiji. Građani Srbije su rekorderi po broju sati koje provedu ispred TV ekrana (više od pet sati dnevno u proseku). Stoga će se ovaj rad i baviti ponašanjem „samo“ televizije i štampanih medija u kampanji. Međutim, ono što neki stručnjaci nazivaju „post-modernim kampanjama“⁴⁹, po prvi put je viđeno i u „domaćoj verziji“: izbori 2012. doneli su prvi ozbiljniji iskorak u izbornoj komunikaciji na web-u i društvenim mrežama. Ono što je 2008. godine bilo na rudimentarnom nivou, u ovoj kampanji je prezentovano kao neizostavni deo strategije nekih od izbornih učesnika (dominantno opozicionih stranaka, posebno SNS i to na lokalnom nivou za kampanju A. Vučića u Beogradu). Indikativno je to da među onima koji su uložili više truda u komunikaciju na web-u nema onih koji su bili stožerna stranka u prošloj vladi, pa su mnogi skloni tvrditi da im je zapravo internet kampanja bila taj nedostajući element⁵⁰. Ne zalazeći u tako ozbiljne zaključke, naglašavam da su izbori 2012. dočekani u jednom okruženju koje je bilo bitno drugačije od onog 2008. godine, kako u političkom, tako i u medijskom smislu. Kakav je to kontekst koji je dočekaio izborne učesnike onoga dana kada je, sada već bivši, predsednik Boris Tadić raspisao parlamentarne, a predsednica Narodne skupštine, Slavica Đukić Dejanović, predsedničke izbore za 6. maj 2012. godine?

Bitno izmenjen politički okvir ovih izbora, u poređenju sa prethodnim izborima 2008. godine, uticao je i na medijsku agendu. Ovdje, pre svega, mislimo na raspad Srpske radikalne stranke (SRS), koja je na majskim izborima 2008. godine osvojila 1 219 436 glasova ili 78 mandata u Narodnoj skupštini. Stranka je tada, uglavnom, promovisala nacionalnu i konzervativnu politiku, uz izrazit antievropski stav. Kada je došlo do rasepa u stranci i kada su dvojica lidera (u odsustvu V. Šešelja) formirali novu političku stranku – Srpsku naprednu stranku (SNS),

⁴⁹ Norris, Pippa, *A Virtuous Circle: Political Communications in Post-industrial Societies* (2000), NY Cambridge University Press.

⁵⁰ Stanojević, Zoran, *Kako je glasao Čiča Gliša*, Vreme, broj 1116, od 24. maja 2012. godine. Ovo je samo jedan od brojnih tekstova u kojima se problematizuju efekti kampanje na web-u, a koji ukazuju na značaj koji ova komunikacija može da ima na koncipiranje i rezultate planiranih medijskih strategija.

nepovratno je promenjen izgled partijske scene u Srbiji. Ne samo zbog toga što je na desnom polu političkog spektra došlo do ozbiljnog pregrupisanja svih aktera, već je to značilo da je završen period u kome su postojala dva, međusobno suprotstavljena bloka: „evropski“ i „antievropski“, jer se SNS javno deklarirala kao proevropska stranka. Ta podela je 2008. godine značila izrazitu polarizaciju i u samim medijima, pa je tematski okvir prošlih izbora bio, u velikoj meri, definisan odnosom prema važnim nacionalnim temama, Kosovu i evropskim integracijama. To su teme koje su oblikovale javni diskurs i bitno uticale na izbornu opredeljenje birača. Izbori 2012. su redefinisali politički i medijski diskurs u pravcu dominantnog uticaja socijalnih i ekonomskih tema, uz česta međusobna napadanja. Tome su doprinela dva faktora: izmenjena retorika T. Nikolića i A. Vučića, kao lidera najveće stranke u Srbiji, i efekti ekonomske krize koji su u prvi plan izbacili teme od važnosti za svakodnevni životni standard građana. Sve strategije stranaka sa *morale* imati u vidu ovaj kontekst, jer je od njega dominantno zavisio i uspeh komunikacije sa biračima.

Medijski okvir ovih izbora regulisan je istom zakonskom regulativom kao i u izbornim ciklusima nekoliko prethodnih godina: Zakon o radiodifuziji, Zakon o oglašavanju, Zakon o javnom informisanju i Opšte obavezujuće uputstvo, izdato od strane Saveta Republičke radiodifuzne agencije (RRA). Suštinski, štampa gotovo da nije regulisana, dok televizija, ne samo u Srbiji, podleže najopsežnijoj regulaciji. Možemo tvrditi da je regulacija TV izveštavanja u Srbiji sledila put drugih zemalja bivšeg Istočnog bloka koje su dozvolile plaćeno oglašavanje, jer, generalno uzev, razvijene demokratije češće poznaju regulaciju bez mogućnosti za plaćenim oglašavanjem (Velika Britanija, Holandija, Švedska, Norveška). Upravo su te odredbe oko plaćenog oglašavanja jedne od najvažnijih u izbornim kampanjama u Srbiji, jer iskustvo izbornih ciklusa od 2007. godine pokazuje da postoji naglašen uticaj novca na relaciji stranke - mediji. Stoga su i medijski okvir ovih izbora, u najvećoj meri, definisala pravila RRA oko plaćenog oglašavanja, odnosno plaćenih termina. Dok je u prethodnim ciklusima, RRA dozvolila i do 120 minuta plaćenih termina, ovoga puta su propisani brojni limiti, koji su kao finalni rezultat imali određen balans informativnog i promotivnog programa na televizijama. Ograničenje je bilo u trajanju od po pet minuta dnevno i, izuzetno, samo jednom u kampanji, do 30 minuta. Plaćeni termini nisu mogli biti emitovani u tzv. udarnom terminu (*prime time*) ni na radiju, ni na televizijama⁵¹.

1.2 Kampanja za izbore 2012 - personalizacija lišena suštine

Izborna komunikacija od 1990. godine i uvođenja višestranačja u Srbiji (tada su prvi i jedini put izbori na nacionalnom nivou organizovani po većinskom modelu), prolazila je kroz razne faze. Budući da „istorija“ izborne komunikacije nije tema ovoga teksta, napomenućemo samo nekoliko najvažnijih karakteristika, da bismo kontekstuirali raspravu u ono čime će se ovaj tekst i pozabaviti, a to su ključna obeležja kampanje za majske izbore 2012. godine. Kampanje tokom devedesetih godina protekle su u razrušenom medijskom sistemu, sa faktičkim odsustvom bilo kakvih pravila koja bi izbornu komunikaciju učinila kvalitetnom. Bile su neravnomerne, medijski neregulisane i gotovo neuporedive sa bilo čim što možemo zvati ozbiljnom i pristojnom komunikacijom. Promene 2000. godine dovele su do toga da mi tek od parlamentarnih izbora krajem te godine, možemo govoriti o *normalizaciji izborne kampanje*, iako je i ona pokazala niz ozbiljnih manjkavosti. Reforme u medijskom sektoru su išle veoma sporo, bez jasne strategije i cilja do koga se želi stići. To je prouzrokovalo da već za dve godine dođe do marginalizacije izborne

⁵¹ *Opšte obavezujuće uputstvo radio i televizijskim stanicama (emiterima) u predizbornoj kampanji za lokalne, pokrajinske i republičke skupštinske izbore, izbore za predsednika republike i izbore za nacionalne savete nacionalnih manjina*, Savet RRA, 2012, Beograd. Dostupno na: <http://www.rra.org.rs/cirilica/opste-oba-vezujuca-uputstva-saveta-rra>. Posećeno dana 13. juna 2012. godine.

komunikacije, koja posebno obeležava period neuspešnih izbornih ciklusa za izbor predsednika republike. Politika je bila opterećena brojnim aferama i skandalima, mediji tabloidizirani, a građani nezainteresovani za izbore. Stoga je i kampanja u medijima bila na marginama, monotona i „usitnjena“. Od 2007. godine se uspostavljaju trendovi naglašene komercijalizacije kampanja, a kulminacija se dogodila na predsedničkim i parlamentarnim izborima 2008. godine. To je posledično dovelo do povećanog stranačkog uticaja na izveštavanje medija (komercijalni sadržaji su kompletno stranačka produkcija). Na ovakav trend su dominantno uticale fleksibilne odredbe RRA o mogućem zakupu plaćenih termina na radio i TV stanicama. Kampanju 2012. je, u medijskom smislu, obeležila visoka personalizacija (na to je uticala odluka da se prvi krug predsedničkih izbora poklopi sa parlamentarnim, ali i procena stranaka da imaju lidere koji su u stanju da bolje od ostalih stranačkih funkcionera plasiraju poruke), mlake, konfuzne i uopštene poruke biračima, neravnopravnost izbornih učesnika (posebno u komercijalnim sadržajima na TV i priložima izvan izbornih blokova) i stranački uticaj na medije putem slanja materijala, koji se nekritički i bez novinarskih intervencija objavljuje. O svim ovim nalazima ćemo detaljnije govoriti u nastavku, pozivajući se, pre svega, na istraživanje koje je Centar za slobodne izbore i demokratiju (CeSID) sproveo sedam dana uoči izbora, ali će u tekstu biti citirani i podaci iz drugih relevantnih agencija koje su specijalizovane za praćenje plaćenog oglašavanja.

2. Metodologija istraživanja

Ovaj rad se zasniva na rezultatima istraživanja koja je tokom poslednje nedelje kampanje (od 27. aprila do 3. maja 2012. godine) sproveo istraživački tim Centra za slobodne izbore i demokratiju (CeSID). Analiza izborne uloge medija obavljena je monitoringom sadržaja koji su štampani mediji i televizije pripremili o izbornim temama i izbornim učesnicima. Medijski uzorak činilo je osam dnevnih novina različitog tiraža, profila i uređivačke politike (*Politika, Danas, Blic, Večernje novosti, Press, Kurir, Pravda i Alo*), te večernji program koji je od 18 časova⁵² do ponoći bio emitovan na šest televizijskih stanica sa nacionalnom frekvencijom (TV RTS1, TV B92, TV Pink, TV Prva, TV Avala i TV Happy).

3. Kampanja na televizijama sa nacionalnom frekvencijom

3.1 Duga i „slaba“ kampanja, sa smanjenim udelom komercijalnih sadržaja

Kampanje u Srbiji, po pravilu, imaju svoje „nezvanične“ i zvanične dužine trajanja. Neke su stranke zvaničan početak kampanje (danom raspisivanja izbora, kako to sada definiše Zakon o finansiranju političkih aktivnosti) dočekale sa višemesečnom „nezvaničnom“ kampanjom. To se posebno odnosi na SNS, kao tada najveću opozicionu stranku koja je faktički od svog osnivanja u kampanji, ali i na neke stranke vladajuće većine (SPS, G17 plus) koje su u poslednjih godinu dana mandata prethodne vlade svaku priliku koristile za promociju svojih stranačkih interesa. Iako je kampanja trajala skoro dva meseca, nije bila intenzivna, osim u poslednjih nedelju do 10 dana. Osnovni ton kampanji davale su, kao što se očekivalo, dve najveće stranke – DS i SNS, koje su prednjačile i u negativnoj kampanji. Da je kampanja bila znatno nižeg intenziteta u odnosu

⁵² Ovo je metodologija koja je korišćena u izbornim procesima u Srbiji od 2007. godine (svi nalazi su upoređivi) i u velikoj meri je oslonjena na najbolju praksu i višegodišnje iskustvo Venecijanske komisije. Opširnije o tome u: European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), *Guidelines on Media Analysis During Election Observation Missions by the OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (OSCE/ODIHR) and the Venice Commission*, 2009. Dostupno na: [http://www.venice.coe.int/docs/2009/CDL-AD\(2009\)031-e.asp](http://www.venice.coe.int/docs/2009/CDL-AD(2009)031-e.asp), posećeno dana 7. maja 2012. godine.

na majske izbore 2008. godine, svedoče i podaci o ukupnoj izbornoj produkciji na TV-u: tokom poslednjih sedam dana na televizijama sa nacionalnom frekvencijom emitovano je ukupno 50:32:28 svih izbornih sadržaja (informativa, izborne emisije, reklame i plaćeni termini), što je za više od 30 sati manje nego pre četiri godine⁵³. Prosečno je dnevni izborni program na svim televizijama iznosio 7:13:13, dok se na jednoj televiziji u proseku moglo videti nešto više od jednog sata izbornog programa tokom jedne večeri. Ovakva izborna produkcija više je na nivou drugog kruga predsedničkih izbora 2008. godine, iako je manja za devet sati u poređenju sa tim izborima.

Jedan od najvažnijih razloga za smanjenu produkciju jeste organiziranje u emitovanju plaćenih termina, koje je u svom uputstvu propisala Republička radiodifuzna agencija (RRA). O ovome najbolje govore podaci da je u celokupnoj kampanji za izbore 6. maja zakupljeno 137 766 sekundi ili 1 dan, 14 sati, 16 minuta i 6 sekundi, što je više od šest puta manje termina nego pred prethodne izbore, održane 11. maja 2008. godine, kada je emitovano čak 864 818 sekundi ili 10 dana, 0 sati, 13 minuta i 38 sekundi⁵⁴.

U poslednjih sedam dana kampanje, odnos između informativnog i komercijalnog programa je 58% naspram 42%, što je drugačiji trend u odnosu na izbore od pre četiri godine. To nam pokazuje da je regulativa o ulozi medija u kampanjama od velike važnosti za kvalitetniju komunikaciju, jer je posle nekoliko godina potpune dominacije komercijalnih nad informativnim sadržajima ove godine taj trend zaustavljen. Ograničavanje trajanja plaćenih termina u tzv. udarnom terminu (*prime time*) dovelo je do toga da ta forma postane neatraktivna, dosadna i na sve to skupa za izborne učesnike, pa su iz tih razloga stranke veoma malo zakupljivale ovakve forme predizbornog oglašavanja. To je, s druge strane, dovelo do prave „eksplozije“ u zakupu reklamnih spotova, jer su stranke zakupile za reklame spotove ukupno 413 809 sekundi, što je manje jedino u poređenju sa izborima 2000. godine⁵⁵.

Kako je izgledala struktura izbornog programa u poslednjih sedam dana kampanje? Izborne emisije (*talk show* emisije) čine 37% ukupne izborne produkcije, što je donekle i očekivano imajući u vidu njihov format (uglavnom se radi o emisijama koje traju između 30 i 60 minuta). Međutim, u većini slučajeva se radi o redovnim emisijama, jer se mali broj televizija (poput B92 i emisije „Odluka 2012“) odlučio za pripremu specijalne emisije tokom trajanja kampanje. Na drugom mestu se nalaze reklamni spotovi, koji čine 28% ukupnog vremena posvećenog izborima, dnevnicima i vestima čine 20%, a plaćeni termini 14% izborne produkcije.

⁵³ Opširnije u: Milivojević, Snježana; Klačar, Bojan; Nikolić, Ana, *Afere, državni marketing i iznajmljeni termini* u Oko izbora 17, Centar za slobodne izbore i demokratiju (CeSID), 2008, Beograd.

⁵⁴ Podaci su preuzeti su iz prezentacije tokom izborne noći u Medija centru, Bročić, Darko u *Predsednički, parlamentarni, pokrajinski i lokalni izbori* – podaci o TV oglasnim kampanjama, plaćenim terminima koalicija, stranaka i kandidata (Medija centar, 6. maj 2012.), AGB Nielsen Media Research, Beograd. Uzorak od 26 TV stanica, a spotovi ili zakupljeni termini su zabeleženi na: RTS1, RTS2, Pink, Prva, Avala, Happy, Studio B, TV Vojvodina 1 i B92 Info.

⁵⁵ *Ibidem*, 2012.

Tabela 1. Struktura izbornog programa

IZBORNI PROGRAM* <i>izvor: CeSID</i>	Ukupno trajanje	%	Ukupan broj priloga
Dnevnicima, vesti	10:16:22	20,3	973
Izborne (debatne) emisije	18:49:51	37,3	29
Plaćeni termini	07:11:22	14,2	56
Reklame	14:14:53	28,2	1.741
UKUPNO	50:32:28	100	2.818

Ako uporedimo strukturu izbornog programa sa programima pojedinih televizija dobijamo znatno interesantnije rezultate. Naime, kod RTS, B92 i Happy televizije⁵⁶ imamo veći udeo informativnih sadržaja, dok kod Pink, Prve i Avala televizije prevladavaju komercijalni sadržaji. Javni servis i B92 jedini su pokazali ambiciju da se na ozbiljniji i informativniji način „pozabave“ izbornom kampanjom, dok je kampanja na dva najveća komercijalna emitera, uglavnom, bila promocija, bez želje da se gledaocima pruži nešto više od reklamnih spotova i plaćenih termina. Da Pink nije emitovala specijalnu emisiju u tročasovnom trajanju neposredno uoči glasanja, ti nalazi bi bili još porazniji. Procentualno gledano, najviše izbornog programa bilo je na televiziji Pink, pre svega, zbog reklamnih spotova - 24%, RTS i B92 po 22%, a potom slede Prva - 13%, Happy - 12% i Avala - 7%.

Tabela 2. Struktura izbornog programa po televizijama

IZBORNI PROGRAM* <i>izvor: CeSID</i>	<i>Pink</i>	RTS	B92	Prva	Happy	Avala	UKUPNO
<i>Dnevnicima, vesti</i>	01:43:14	01:59:52	02:38:13	01:22:02	01:42:16	00:50:45	10:16:22
<i>Izborne (debatne) emisije</i>	03:21:01	06:43:32	04:02:00	01:42:28	03:00:50	00:00:00	18:49:51
<i>Plaćeni termini</i>	02:34:51	00:00:00 ⁵⁷	01:52:42	00:43:49	00:30:00	01:30:00	07:11:22
<i>Reklame</i>	04:25:54	02:29:28	02:18:13	02:39:08	01:03:08	01:19:02	14:14:53
UKUPNO	12:05:00	11:12:52	10:51:08	06:27:27	06:16:14	03:39:47	50:32:28

3.2 Tematski izmenjena kampanja: „kritika drugih“ i ekonomija kao dominantne teme

Kampanja za opšte izbore 6. maja trajala je dugo, ali je, uprkos brojnim drugačijim procenama, protekla u „mlakoj“ i na momente veoma monotonnoj atmosferi. Činjenica da je politički okvir u Srbiji drugačiji nego pre četiri godine i da ne postoji podela na dva suprotstavljena bloka, uticala je na to da su identitetske i nacionalne teme bile u drugom planu. Tu, pre svega, mislimo na Kosovo i Metohiju i na EU integracije, mada te dve teme u javnom diskursu obično idu jedna sa drugom. Procene izbornih štabova (sa izuzetkom DSS) bile su takve da ove teme nisu presudne za dobar izborni rezultat. Zapravo, stranke su samo uzele u obzir brojna istraživanja uoči izbora koja su jasno ukazivala na to da su za građane najveći prioritet pitanja životnog standarda,

⁵⁶ Na Happy televiziji se radi o maloj i bez preterano ambicija pripremanoj izbornoj produkciji, pa podatak da je bilo više informativnih nego promotivnih sadržaja ne znači da je ova televizija imala kvalitetnu izbornu komunikaciju.

⁵⁷ RTS nije imao pravo emitovanja plaćenih termina, dok je ukupna kvota reklamnih spotova na RTS dugo manja nego kod komercijalnih emitera (šest umesto 12 minuta po satu).

ekonomije i povećanje broja radnih mesta⁵⁸. Stoga su i stranke svoje strategije prilagodile takvim nalazima, pa je većina izbornih učesnika na prvom mestu govorila o ekonomskim i socijalnim pitanjima, potom o korupciji i borbi protiv organizovanog kriminala (posebno opozicija), dok su sve druge teme bile u drugom planu. Međutim, veliki ulog koji su ovi izbori nosili sa sobom (izbori nakon punog mandata Vlade, istovremeno održavanje izbora na svim nivoima), loša ekonomska situacija u zemlji, efekti finansijske krize i nespremnost da stranke ponude ozbiljne reforme, prouzrokovalo je da stranke ne ponude jasnije i konkretnije programe. Stoga su stranke izabrale da govore, uglavnom, o načelnim planovima i ciljevima i više su se bavile jedna drugom (posebno dve najveće stranke – DS i SNS), nego što su prezentovale detalje onoga što planiraju da sprovedu.

U dnevnicima i vestima su preovlađivale dve teme. Prva se odnosi na one teme koje pripadaju korpusu uopštenih izbornih obećanja, koje nisu u direktnoj vezi ni sa jednom konkretnom temom⁵⁹. Takva prezentacija kampanje donekle je produkt i odnosa televizija prema materijalu koji dobijaju od stranaka, a koji se nekritički i bez novinarskih intervencija objavljuje. Tako se tokom iste večeri na dve različite televizije mogu videti dva skoro identična priloga. Ovo je jedan od najzastupljenijih modaliteta putem kojih stranke utiču na TV izveštavanje, jer se radi o prilozima koji se objavljuju u izbornim blokovima (u informativi), a u potpunosti su stranačka produkcija.

Na drugom mestu se nalazi odnos prema drugom izbornom učesniku, iznošenje kritika na račun pojedinca ili stranke, što predstavlja zapravo negativnu kampanju, iako se ona pokušala predstaviti kao „kampanja kontrasta“ (u plaćenom političkom marketingu)⁶⁰. Od ostalih tema koje su bile zastupljene u većoj meri izdvajamo: protokolarne vesti (o izborima uopšte), zdravlje i socijalna politika, istraživanja javnog mnjenja i očekivanja od izbora (prognoze ishoda), kao i smanjenje nezaposlenosti, poboljšanje životnog standarda i investicije.

Tabela 3. Izborne teme u dnevnicima i vestima (lista šest najzastupljenijih tema)

IZBORNE TEME U DNEVNICIMA - SVI IZBORI* izvor: CeSID	Ukupno vreme	%
Izborna obećanja (uopšteno, bez suštine, konkretnih predloga)	01:24:43	16.8
Odnos prema drugom izbornom učesniku, kritike, negativan kontekst	01:04:11	12.7
Izbori uopšte, svi kandidati/liste, protokolarne vesti	00:48:33	9.6
Zdravlje i socijalna politika	00:41:45	8.3
Istraživanja javnog mnjenja, očekivanja od izbora, prognoze	00:28:24	5.6
Smanjenje nezaposlenosti, poboljšanje životnog standarda, investicije	00:29:21	5.8

⁵⁸ Istraživanje Potraga za političkom odgovornošću, Centra za slobodne izbore i demokratiju (CeSID) i Balkanske istraživačke regionalne mreže (BIRN), realizovano putem tehnike fokus grupnih diskusija (ukupno 12 u devet različitih gradova u Srbiji) u periodu 15. decembar 2011-20. januar 2012. godine. Istraživanje je podržano od strane ambasade Velike Britanije u Beogradu.

⁵⁹ Prezentacija izbora u tzv. izbornim blokovima predstavlja po mnogo čemu najlošiji deo izborne komunikacije u ovoj kampanji: gotovo identični prilozima na svim televizijama, napravljeni od stranačkog materijala, sa veoma kratkim trajanjem i iseckanim izjavama stranačkih funkcionera iz kojih građani ne mogu puno toga da zaključuju („kampanja bez tema“).

⁶⁰ U jednom od intervjua, kandidat liste Izbor za bolji život Boris Tadić definisao je ovakav vid kampanje kao kampanju kontrasta, ali to nije ubedilo nemali deo javnosti da se radi o negativnoj kampanji, koja je u ovoj kampanji očito imala limitirane domete.

Da postoji razlika između dnevnika i vesti (tzv. izbornih blokova) u kojima se stranački materijal, uglavnom, nekritički objavljuje i autorskih emisija (debatne, *talk show* emisije) vidi se najbolje po različitim tematskom okviru koji je u njima zastupljen. Dok u redovnim informativnim emisijama dominiraju uopštene izborne teme, u izbornim emisijama su na prvom mestu pitanja nezaposlenosti i poboljšanja životnog standarda. Nakon toga sledi negativna kampanja, što je jedina sličnost sa kampanjom u dnevnicima i vestima. U izbornim emisijama se puno razgovaralo o korupciji i kriminalu, odnosu prema KiM i EU i mogućim koalicijama. To nam zapravo govori da je prezentacija izbora u *talk show* emisijama bila suženija i fokusiranija na pojedina pitanja, dok se u redovnim informativnim emisijama prezentacija izbora pretvorila u monotonu kampanju i kampanju lišenu suštine i kritičkog odnosa novinara, kako prema akterima, tako i prema temama koje oni nameću.

Tabela 4. Izborne teme u debatnim, talk show emisijama (lista pet najzastupljenijih tema)

TEME U IZBORNIM EMISIJAMA* izvor: CeSID
Smanjenje nezaposlenosti, poboljšanje životnog standarda, investicije
Odnos prema drugom izbornom učesniku, kritike, negativan kontekst
Korupcija, kriminal, „sumnjivi“ državni poslovi
EU i Kosovo
Moguće koalicije, izborni ishod

3.3 Personalizovana kampanja

Činjenica da su u Srbiji, ne računajući savezne izbore, prvi put bili opšti izbori dovela je do toga da je bilo gotovo nemoguće napraviti razliku između poruka koje se šalju građanima. To je posebno došlo do izražaja u štampanim medijima, o čemu će više reči biti u nastavku. TV prezentacija izbora išla je u pravcu naglašene *personalizacije*, imajući u vidu da je ključne poruke prenosio mali broj stranačkih funkcionera. Ti funkcioneri su prenosili poruke na gotovo svim nivoima. To je bila strateška procena stranaka da kao izvore komunikacije promovisu veoma mali broj funkcionera, najčešće lidera stranaka i kandidata za predsedničke izbore. To je uticalo na to da u javnim nastupima, postoji personifikacija stranke sa njenim liderom, a koja se u nekim strankama nastavila i nakon završenih izbora⁶¹. Dok su neke televizije u izbornom bloku (poput B92) pravile distinkciju na parlamentarne, predsedničke i lokalne izbore, na drugim medijima je građanima bilo veoma teško da prepoznaju nivo izbora o kojima se govori. Stoga ćemo u nastavku prezentovati nalaze o zastupljenosti izbornih učesnika podelivši ih na dva nivoa: prvi su parlamentarni, pokrajinski i lokalni, kao nivoi na kojima se u komunikaciji pominje izborna lista, dok se drugi nivo odnosi na prvi krug predsedničkih izbora. Na televizijama sa nacionalnom frekvencijom u poslednjih sedam dana najzastupljenija je bila lista Izbor za bolji život, sa više od osam sati programa; na drugom mestu je lista okupljena oko SNS, sa sat vremena manje, dok se na trećem nalaze Ujedinjeni regioni Srbije (URS). Procentualno gledano, od ukupnog vremena, 26% odlazi na koaliciju okupljenu oko DS, koalicija Pokrenimo Srbiju je zastupljena u 23%, URS u 19%, a SPS/PUPS/JS u 9% izborne TV produkcije.

⁶¹ Verovatno je najupečatljiviji primer koalicija oko SPS, ispred koje je dominantno komunicirao I. Dačić. I tokom pregovora o formiranju Vlade, nakon završenih izbora, I. Dačić, uglavnom, koristi prvo lice jednine, bez obzira što koaliciju koju zastupa, osim SPS, čine još dve stranke („ja ću ići u opoziciju, pa neka oni formiraju Vladu i slični govori).

Indikativnije nalaze dobijamo kada uporedimo zastupljenost izbornih lista i strukturu izbornog vremena. Tu, između ostalog, jasnije možemo da sagledamo kakve su bile medijske strategije izbornih učesnika.

Izbor za bolji život. Više od polovine vremena (53%) lista okupljena oko DS je imala u komercijalnom programu (reklamni spotovi i plaćeni termini); 38% čine pojavljivanja u izbornim emisijama, a 9% u dnevnicima i vestima. Njihovu kampanju obeležila je naglašena personalizacija B. Tadića, jer je on bio prisutan u komunikaciji na svim nivoima izbora, značajno vreme u aktivnostima državnih organa (tzv. *državni marketing*) i veliki broj zakupljenih sekundi na televizijama⁶². U reklamnim spotovima su često potencirali negativnu kampanju protiv T. Nikolića i SNS.

Pokrenimo Srbiju. Skoro polovinu vremena, koalicija Pokrenimo Srbiju bazirala je na plaćenom programu; 45% činile su izborne emisije, a 8% dnevnički i vesti. Komunikacija je bila fokusirana na T. Nikolića i A. Vučića, uz veće prisustvo u plaćenim terminima (sličnu strategiju su ranije imali i „jedinstveni“ radikali).

Ujedinjeni regioni Srbije. URS je apsolutni lider kada je reč o udelu komercijalnog programa u strukturi ukupne zastupljenosti neke od lista, čak 78% čine reklame i plaćeni termini. Poruke koje su prenošene u plaćenom oglašavanju odnosile su se na uspehe G17 plus (Fijat, Jura,...) sa retkim direktnim obraćanjima njihovog lidera. Oko petine njihovog vremena, čine pojavljivanja u dnevnicima ili vestima, odnosno u izbornim emisijama.

SPS/PUPS/JS. Koalicija okupljena oko SPS imala je izbalansiraniji odnos informativnog i komercijalnog programa: 57% naspram 43%. Obračali su se, uglavnom govoreći o socijalnom programu i nacionalnim temama, a ton celokupnoj kampanji davao je lider SPS I. Đačić. Kampanja im je bila u potpunosti prilagođena njihovim ciljnim grupama, što je u komunikacijskom smislu optimizovano veoma uspešno.

Preokret. Široka koalicija okupljena oko LDP imala je čak 61% vremena u izbornim emisijama, naspram 21% u dnevnicima i vestima, odnosno 19% u komercijalnom programu. Č. Jovanović je bio gotovo jedini predstavnik u javnosti, a poruke su mu bile plasirane kroz slogan čitave kampanje - „Istina“.

DSS. DSS je jedna od retkih stranaka koja je samostalno nastupila na ovim izborima. Kao i kod Preokreta, bazirali su se, uglavnom, na nastupima u izbornim emisijama - 53%, uz neznatnih 9% koliko su uložili u komercijalni program. Političke poruke plasirane su putem njihovog lidera V. Koštunice, dok je o ekonomskom programu, uglavnom, govorio N. Popović.

⁶² Lista Izbor za bolji život, na svim nivoima, zakupila je tokom cele kampanje 155.296 sekundi, što je, na primer, više od zbiru sekundi koje su zakupili Ujedinjeni regioni Srbije i koalicije Pokrenimo Srbiju. Videti u: Bročić, Darko u Predsednički, parlamentarni, pokrajinski i lokalni izbori - podaci o TV oglašnim kampanjama, plaćenim terminima koalicija, stranaka i kandidata (Medija centar, 6. maj 2012.), AGB Nielsen Media Research, Beograd. Uzorak od 26 TV stanica, a spotovi ili zakupljeni termini su zabeleženi na: RTS1, RTS2, Pink, Prva, Avala, Happy, Studio B, TV Vojvodina 1 i B92 Info.

Tabela 5. Zastupljenost izbornih lista na parlamentarnim, pokrajinskim i lokalnim izborima

IZBORNE LISTE* izvor: CeSID	UKUPNO
Izbor za bolji život	08:10:19
Pokrenimo Srbiju	07:09:11
Ujedinjeni regioni Srbije	05:46:45
SPS/PUPS/JS	02:44:59
Preokret	01:45:24
Srpska radikalna stranka	01:17:40
Pokret radnika i seljaka	01:10:20
Socijaldemokratski savez	00:55:07
Demokratska stranka Srbije	00:45:36
Liga socijaldemokrata Vojvodine	00:16:55
Nijedan od ponuđenih odgovora	00:14:17
Sve zajedno: BDZ, GSM, DZH, DZVM, Slovačka stranka	00:12:45
Koalicija albanaца preševske doline	00:12:15
Reformistička stranka	00:07:42
Dveri za život Srbije	00:06:12
Stranka demokratske akcije (SDA)	00:01:05
Komunistička partija	00:00:37
Grupa građana Miroslav Miša Ilić	00:00:18
UKUPNO	30:57:27

Trka za predsednika Srbije donela je i ozbiljnu medijsku neravnopravnost budući da je tada aktuelni predsednik imao više od pet sati izbornog programa, što je gotovo identično onome što su sledeća trojica kandidata zbirno imali (I. Đačić, Č. Jovanović i T. Nikolić). Tačnije, trećina vremena posvećena predsedničkim izborima u poslednjih sedam dana kampanje pripala je B. Tadiću; drugi je I. Đačić sa 14%, treći Č. Jovanović sa 13%, a četvrti T. Nikolić sa 9%. Neravnopravnost na televizijama proističe iz dva glavna razloga: različitog uдела komercijalnih sadržaja, jer je očito da ti sadržaji nisu bili svima dostupni ili su ih kandidati koristili u različitoj meri, i zbog otvorene mogućnosti da se dodatni publicitet omogući putem državnih aktivnosti. Aktivnosti državnih organa nisu regulisane, osim jednog dela koji se odnosi na kampanju, a regulisan je aktima Agencije za borbu protiv korupcije. To su i dva najvažnija razloga ovakvog disbalansa između vremena koje je pripalo B. Tadiću i vremena koje su dobili ostali kandidati. Petorica od ukupno 12 kandidata imaju više komercijalnog (reklamni spotovi) nego informativnog programa, a među njima se posebno izdvajaju B. Tadić (62%), I. Đačić (61%) i Č. Jovanović (55%). S druge strane, T. Nikolić je u strukturi svojih pojavljivanja imao veću komunikaciju izvan plaćenih sadržaja: u dnevnicima, vestima i izbornim emisijama. Naglašena komunikacija nekoliko kandidata u plaćenim programima sugerise nam da su oni svoju kampanju pokušali da maksimalno osnaže direktnim prenošenjem poruka i jakim ličnostima, posebno nekih među njima, poput B. Tadića ili Č. Jovanovića. Istovremeno, za građane je komunikacija putem reklama prepreka da budu istinski „edukovani“ o najvažnijim izbornim temama, jer reklame predstavljaju stranačku produkciju, nose jednu, običnu najatraktivniju poruku i trivijalizuju kampanju u velikoj meri.

Tabela 6. Zastupljenost predsjedničkih kandidata

KANDIDATI* izvor: CeSID	UKUPNO
Boris Tadić	5:06:08
Ivica Dačić	2:03:57
Čedomir Jovanović	1:56:50
Tomislav Nikolić	1:23:40
Vojislav Koštunica	1:06:35
Zoran Stanković	0:55:40
Zoran Dragišić	0:41:05
Muamer Zukorlić	0:38:41
Danica Grujičić	0:36:28
Jadranka Šešelj	0:29:43
Vladan Glišić	0:19:23
Ištvan Pastor	0:00:13
UKUPNO	15:18:23

4. Kampanja u štampanim medijima

4.1 Povećana izborna produkcija i dinamična kampanja

Koliko god da se činilo da skoro 1 000 tekstova u posljednjih sedam dana kampanje 2008, teško može biti prevaziđeno, ovi izbori su doneli još veću izbornu produkciju – objavljeno je ukupno 1 140 tekstova. Ako uzmemo u obzir da su novine, zbog prvomajskih praznika, izdale i jedan dvobroj (plus vikend izdanje Danas-a), to znači da su građani dnevno mogli da pročitaju skoro 200 tekstova u proseku. Produkcija je veća nego na parlamentarnim izborima pre četiri godine za 13%, odnosno za oko dve petine u odnosu na februarske predsjedničke izbore 2008. godine (drugi krug). Povećana produkcija se može tumačiti kroz činjenicu da se radilo o opštim izborima, da je postojala pauza od četiri godine i da je „ulog“ na izborima bio višestruk. U izveštavanju je prednjačio Danas sa 230 tekstova (svaki peti tekst je bio iz ovog dnevnika), slede Kurir -167, Pravda -159, Večernje novosti -145, Blic -129, Press -122) Politika -115 i Alo -73 teksta.

Kampanja u štampanim medijima bila je interesantnija nego na televizijama, dinamičnija, sa više kritičkih stavova, iako se i dalje nastavio trend njihove jasne opredeljenosti prema nekom od izbornih učesnika. Ovakvu medijsku pristranost možemo objasniti, ako se pozovemo na tri moguća pristupa koja se pominju u studiji Dalesio, D. i Alen M. u Media Bias in Presidential Elections: A Meta-Analysis⁶³, kao postojanje vidljivih „komentara medija u kojima se prepoznaje

⁶³ Peruško, Zrinjka, (Ne)pristranost u predizbornoj kampanji na hrvatskim televizijama: ravnoteža i raznolikost u Medijska istraživanja (2008.), god. 14, broj 2, Zagreb, Croatia. Zrinjka Peruško navodi, citirajući dvojicu američkih autora, da postoje tri pristupa u analizi medijske pristranosti. Osim ovog koji smo naveli, a koji, po našem mišljenju, preovlađuje u Srbiji (u štampanim medijima), postoje još dva. U prvom pristupu, pristranost medija se posmatra kroz gate – keeping funkciju medija, odnosno „kroz evaluaciju izbora“ koji se u medijima redovno obavljaju pri odabiru koji će događaji, procesi ili ljudi biti izvršeni u informativni program. Drugi pristup odnosi se na analizu zastupljenosti (media coverage) u kojoj se traži uravnoteženost koja se shvata kao jednakost, tj. podjednaka zastupljenost priloga ili vremena koje se posvećuje izbornim učesnicima.

pozitivan ili negativan odnos prema nekom od izbornih aktera.“ Ovdje se, zapravo, radi o „proceni“ medija da jedan od kandidata može bolje zastupati opšte interese, barem onako kako oni taj interes vide. Na ovom mestu, nećemo ulaziti u istinite ili manje istinite navode o sumnjivim vlasništvima u nekim od štampanih medija, ali je pristranost većine od njih neupitna.

Tabela 7. Izborna produkcija u štampanim medijima

NOVINE* izvor: CeSID	BROJ TEKSTOVA	%
Danas	230	20
Kurir	167	15
Pravda	159	14
Večernje novosti	145	13
Blic	129	11
Press	122	11
Politika	115	10
Alo	73	6
UKUPNO	1140	100

Odnos između faktografskih i interpretativno-analitičkih žanrova je 2:1, što znači da je oko trećina tekstova bila ta u kojima se mogao prepoznati jasno iznet stav (u komentarima, kolumnama, karikaturama, stripovima) ili, pak, interpretacija i analitičniji pristup (intervju, članci). Prisustvo više nivoa izbora je, kao i na televiziji, dovelo do velike konfuzije u porukama koje su plasirane, pa se ni pažljivim čitanjem tekstova nije moglo prepoznati kome se političari obraćaju i šta nude. Takvih tekstova, u kojima se govorilo o „svim izborima“ je bilo petina; skoro svaki treći tekst bio je o parlamentarnim izborima, dok su predsjednički izbori bili tema u 23% tekstova. Procentualno gledano, smanjen je udeo aktivnosti koje političari tokom kampanje obavljaju kao državni funkcioneri – 2008. godine je taj procenat iznosio 27%, a 2012. 15% od ukupne medijske slike. Međutim, ne smemo izgubiti iz vida da to čini 173 teksta, što gledano u apsolutnim brojevima nije malo. Političari su, uglavnom, koristili „oprobane“ metode i zakazivali događaje ispred različitih ministarstava (prezentacija rada ili ugovaranje nekog novog posla/investicije) ili sa pozicije predsednika koji su po svojoj suštini mogli da sačekaju i bilo koji drugi trenutak nakon kampanje.

Dok je kampanja 2008. godine protekla u debatama „za“ i „protiv“ Evrope, što je kulminiralo potpisivanjem SSP i dolaskom Fijata u Kragujevac, kampanja 2012. imala je potpuno drugačiji tematski okvir. U prvi plan su došle dve teme: prva je odnos prema drugim listama ili kandidatima, negativna konotacija (133 teksta), a druga je „karakter“ kandidata odnosno prošlost stranke i njene politike (130 tekstova). Prva tema, zapravo, predstavlja negativnu kampanju u različitim varijetetima, čemu su i stranke i mediji odlučili da posvete značajnu pažnju. Druga tema je više karakterisala predsjedničku kampanju, gde su mediji često otvarali pitanja „karaktera“ ličnosti predsjedničkih kandidata. „Tomina diploma“ je verovatno najprečatljivija priča o tome. Od ostalih tema izdvajaju se još: analiza kampanja pojedinih lista i kandidata (113 tekstova), (uopštena) izborna obećanja (84 teksta), pitanja smanjenja nezaposlenosti i povećanja životnog standarda (70 tekstova), moguće post-izborne koalicije (69 tekstova) i socijalna politika (62 teksta).

4.2 O kome smo čitali u štampanim medijima?

Već smo istakli da je opređenost u dnevnim novinama trend koji se nastavio i u ovoj kampanji. Uravnoteženiji pristup se mogao, više od ostalog, pronaći u Danas-u, Politici i Večernjim novostima. Lista Izbor za bolji život se sa 245 tekstova (28.7%) nalazi na prvom mestu po publicitetu u osam štampanih medija koje je obuhvatilo naše istraživanje. Na drugom mestu je koalicija SPS/PUPS/JS sa skoro 100 tekstova manje, dok se koalicija Pokrenimo Srbiju nalazi na trećem mestu sa ukupno 134 teksta, ili 15.7% od ukupne medijske slike. Svi ostali izborni učesnici se nalaze ispod 10%.

Tabela 8. Izborne liste u dnevnim novinama

POLITIČKE STRANKE* izvor: CeSID	Broj tekstova	%
Izbor za bolji život	245	28.7
SPS/PUPS/JS	154	18.1
Pokrenimo Srbiju	134	15.7
URS	71	8.3
DSS	55	6.4
SRS	53	6.2
Preokret	49	5.7
Dveri	25	2.9
LSV	16	1.9
SVM	9	1.1
Pokret radnika i seljaka	6	0.7
Komunistička partija	6	0.7
NOPO	6	0.7
Reformistička stranka	5	0.6
SDPS	3	0.4
SDS	3	0.4
SDA	2	0.2
Crnogorska partija	2	0.2
Koalicija albanaca preševske doline	1	0.1
BDZ	1	0.1
Lokalne liste	7	0.8
UKUPNO	853	100.0

Zastupljenost kandidata u štampanim medijima je bila uravnoteženija nego što je to bio slučaj sa izbornim listama. Dva vodeća kandidata, jedan bivši i jedan aktuelni predsednik, imali su gotovo identičan broj tekstova: B. Tadić 75, a T. Nikolić 71. Izveštavanje o njihovim aktivnostima čini više od dve petine ukupnog broja tekstova o predsedničkim izborima. Iza T. Nikolića slede: I. Dačić (32), J. Šešelj i Zoran Stanković (po 28), Vojislav Koštunica (23) i Muamer Zukorlić (21). Svi ostali kandidati su imali manje od 20 tekstova.

Tabela 9. Predsednički kandidati u dnevnim novinama

KANDIDATI* izvor: CeSID	Broj tekstova	%
Boris Tadić	75	22
Tomislav Nikolić	71	20
Ivica Dačić	32	9
Jadranka Šešelj	28	8
Zoran Stanković	28	8
Vojislav Koštunica	23	7
Muamer Zukorlić	21	6
Čedomir Jovanović	18	5
Danica Grujičić	17	5
Vladan Glišić	14	4
Zoran Dragišić	13	4
Ištvan Pastor	7	2
UKUPNO	347	100

Na kraju, štampani mediji imaju, u poređenju sa televizijama, više tekstova u kojima se uočava vrednosni odnos medija/novinar prema izbornoj listi ili kandidatu. Dok se na televizijama radi o „usitnjenoj“ kampanji u kojoj se mediji „trude“ da zadrže potpuno ujednačenu raspodelu vremena u izbornim blokovima, štampa nudi dinamičniji i slobodniji pristup. Budući da faktografija čini oko dve trećine ukupne medijske slike, logično je i da je najveći broj tekstova bez stava, neutralan. Ako uporedimo kritičke ili negativne tekstove sa onima koji imaju pozitivan predznak, uočavamo da su novine objavile više kritičkih nego afirmativnih tekstova, 14% naspram 7%.

5. Zaključna razmatranja

U kampanji 2012. nastavljene su trendovi uspostavljeni od izbora 2007. godine: veliki uticaj stranaka na izborne sadržaje putem slanja stranačkih materijala televizijama, naglašena trivijalizacija kampanje zakupom velikog broja sekundi u reklamnim spotovima, monotona kampanja u redovnim informativnim emisijama (u izbornim blokovima), nedovoljno aktivna i na momente nedorečena uloga RRA⁶⁴, dinamičniji, slobodniji i analitičniji pristup štampanih medija i naglašena pristrasnost istih. Velika komercijalizacija kampanja 2007. i 2008. „zaustavljena“ je odlukom Saveta RRA da u ovoj kampanji plaćeni termini budu limitirani, kako u dužini trajanja, tako i u vremenskom periodu kada se mogu emitovati.

Međutim, kampanja 2012. ima i neka obeležja koja su drugačija (ili su dodatno naglašena) u odnosu na ono što smo imali prilike da vidimo u ostalim kampanjama nakon 2000. godine.

⁶⁴ Savet RRA je opet dozvolio emitovanje plaćenih termina (koji ne spadaju u redovno oglašavanje), uprkos brojnim primedbama stručne javnosti da se za takvu odluku teško može naći zakonsko utemeljenje; dozvoljena je negativna kampanja koja je izričito zabranjena Zakonom o oglašavanju; neki spotovi su zabranjeni uz nedovoljno jasna obrazloženja (spot LSV); tokom izborne tišine prekinuto je emitovanje programa nekoliko televizija (mahom iz regiona) zbog kršenja predizborne tišine, a da javnosti nije jasno prezentovano zakonsko obrazloženje...

Najvažnija među njima su:

- 1) Naglašena personalizacija kampanje, u kojoj je najčešće jedna osoba komunicirala poruke na gotovo svim nivoima izbora.
- 2) Predstavljanje stranke liderom.
- 3) Konfuzne poruke, kao produkt raspisivanja izbora na svim nivoima.
- 4) *Slaba i mlaka* kampanja, bez obzira na dužinu trajanja.
- 5) Odsustvo konkretnih ideja i predloga i usmerenost na kritikovanje drugih umesto promocije sopstvenih programa.

Literatura

- Bročić, Darko u *Predsednički, parlamentarni, pokrajinski i lokalni izbori* – podaci o TV oglasnim kampanjama, plaćenim terminima koalicija, stranaka i kandidata (Medija centar, 6. maj 2012.), AGB Nielsen Media Research, Beograd
- European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), *Guidelines on Media Analysis During Election Observation Missions by the OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (OSCE/ODIHR) and the Venice Commission*, 2009
- Istraživanje *Potraga za političkom odgovornošću*, Centar za slobodne izbore i demokratiju (CeSID) i Balkanska istraživačka regionalna mreža (BIRN), realizovano u periodu 15. decembar 2011 - 20. januar 2012. godine
- Milivojević, Snježana; Klačar, Bojan; Nikolić, Ana, *Afere, državni marketing i iznajmljeni termini* u Oko izbora 17, Centar za slobodne izbore i demokratiju, 2008, Beograd
- Norris, Pippa, *A Virtuous Circle: Political Communications in Post-industrial Societies* (2000), NY Cambridge University Press
- *Opšte obavezujuće uputstvo radio i televizijskim stanicama (emiterima) u predizbornoj kampanji za lokalne, pokrajinske i republičke skupštinske izbore, izbore za predsednika republike i izbore za nacionalne savete nacionalnih manjina*, Savet RRA, 2012, Beograd
- Peruško, Zrinjka, *(Ne)pristrasnost u predizbornoj kampanji na hrvatskim televizijama: ravnoteža i raznolikost* u Medijska istraživanja (2008.), god. 14, broj 2, Zagreb, Croatia
- Stanojević, Zoran, *Kako je glasao Čiča Gliša*, Vreme, broj 1116, od 24. maja 2012. Godine

Posećeni sajtovi:

- www.cesid.org
- www.mc.rs
- www.rra.org.rs
- www.vreme.com
- www.stat.gov.rs

Uvod

Uloga političkih partija u modernim društvima je danas izuzetno velika. Od momenta nastajanja političkih partija kroz spontano organizovanje narodnih predstavnika u američkom Kongresu, pa do današnjih dana, uticaj ovih političkih organizacija je konstantno rastao.

Danas se političke partije mogu opisati kao organizacije koje kroz podršku građana u izbornom procesu teže osvajanju političke vlasti i obezbeđivanju interesa onih čiju su podršku zavredili.

Jedno od ključnih pitanja sa kojima se danas susreće politička sociologija jeste šta je to što motivise pojedine građane da svoju podršku daju određenoj političkoj partiji ili grupaciji?

Pitanja koja, logično, proizilaze iz gore navedenog su i - *zašto ljudi pristaju uz neke političke partije, zašto im pružaju ili uskraćuju određeni stepen podrške, zašto i kako menjaju svoje partijske orijentacije, da li uvek glasaju za one stranke koje smatraju manje ili više bliskim?*

Kontekst u kome smo se bavili ovim pitanjima vezan je za srpski izborni ciklus 2012. godine u kome su se u istom danu održali izbori na svim nivoima u Republici Srbiji. U fokusu našeg istraživanja ovoga puta se našao sociodemografski profil stranačkih pristalica dve najveće političke opcije u Srbiji – Demokratske stranke, oko koje je bila okupljena vladajuća koalicija, i Srpske napredne stranke, kao njenog glavnog pretendenta za osvajanje političke vlasti u Srbiji. Empirijski okvir u kome smo pokušali da dodemo do odgovora na ova pitanja čine istraživanja javnog mnjenja sprovedena od strane CeSID-a u toku 2009. i 2011. godine na opštem, reprezentativnom uzorku, metodom licem u lice sa ispitanikom.

Zašto smo se u ovom tekstu opredelili za dve najjače stranke u Srbiji i zašto baš za istraživanja sprovedena u 2009. i 2011. godini?

Demokratska stranka i Srpska napredna stranka su partije koje dominiraju političkom scenom Srbije od 2008. godine do danas. Od osnivanja Srpske napredne stranke i njenog izdvajanja iz Srpske radikalne stranke, ova politička opcija je predstavljala najjaču opozicionu snagu u Srbiji, a po istraživanjima javnog mnjenja ujedno i najjaču pojedinačnu političku opciju u Srbiji.

Sa druge strane, oko Demokratske stranke je formirana Vlada republike Srbije koja je na izborima 2008. godine ostvarila fantastičan rezultat na osnovu priče o evropskoj budućnosti Srbije i boljem životu za sve.

Ostale političke opcije u Srbiji su se u najvećoj meri „postrojile“ iza jedne od ove dve političke partije, kako po svojim programima i idejama koje zastupaju, tako i prema profilima pristalica na čije glasove mogu računati. Profili pristalica ostalih političkih partija u Srbiji, u manjoj ili većoj meri, ne pokazuju nikakva veća odstupanja od profila jedne od ove dve političke opcije. Moglo bi se reći da je differentia specifica manjih političkih partija u odnosu na dve najjače političke opcije u Srbiji, pre svega u intenzitetu podrške određenim ciljevima ili idejama (za ili protiv Evropske unije, način rešavanja pitanja KiM i sl.)

Od političkih promena izvršenih 2000. godine, dugo vremena je važilo pravilo o podeli građana Srbije na gubitnike i dobitnike tranzicije ili na one koji su (ne)podržavajući peti oktobar bili svrstavani uz pristalice jednog od dva formirana politička bloka u Srbiji – tzv. „demokratskog“ i „nedemokratskog“ političkog bloka.

Međutim, kako je „vreme majstorsko rešeto“, politička dešavanja u prethodnih 12 godina su značajno ublažila ili gotovo izbrisala razlike između pristalica ova dva bloka i značajno otežale pokušaj pravljenja profila prosečnog birača DS-a ili SNS-a u Srbiji.

Odnos prema 5. oktobru među građanima Srbije se značajno izmenio, bilo zbog razočaranja rezultatima postignutim u poslednjih dvanaest godina, bilo stasavanjem novih generacija koje

nemaju isti odnos prema ovom istorijskom datumu, pa je samim tim i izmenjen procenat onih koji su spremni da podrže partije koje je 5. oktobar izbacio u prvi plan.

Takođe, ne treba zanemariti ni činjenicu da je formiranje Srpske napredne stranke značajno izmenilo odnos prosečnog srpskog birača prema Evropskoj uniji, jer se najveći broj nekadašnjih pristalica „antievropske“ Srpske radikalne stranke iznenada našao u situaciji da svoju podršku daje „proevropskoj“ političkoj opciji. Rezultati izbora su pokazali da im to nije teško palo i da nagli zaokret SNS-a prema Evropskoj uniji nije predstavljao problem za birače ove političke opcije. Osim toga, čak i pristalice partije demokratske provinijencije, koji smatraju da Evropska unija nema alternativu, dobili su još jednu političku opciju kojoj mogu dati svoj glas. Izbor CeSID-ovih istraživanja iz 2009. i 2011. godine, uslovljen je sa nekoliko veoma bitnih razloga: Srpska napredna stranka nastala je 2008. godine, kada je došlo do raskola unutar Srpske radikalne stranke, pa samim tim pre 2009. godine, nismo ni imali priliku da utvrdimo sociodemografske odlike birača SNS-a. Stoga, nalazi iz 2009. godine mogu odlično prikazati takozvanu početnu osnovu razvijanja ove stranke. Takođe, istraživanje iz 2009. godine pružilo nam je priliku da se po prvi put, od pobe na izborima, „upoznamo“ sa prosečnim biračem Demokratske stranke u svetlu novih okolnosti u kojima je njihova politička opcija bila nosilac nove vlade ali i nosilac odgovornosti za stanje u državi i društvu. Za CeSID-ovo istraživanje iz 2011. smo se odlučili iz razloga što verujemo da se u periodu od tri godine već formirala osnova, odnosno socio-demografski profil birača SNS-a i njenog lidera Tomislava Nikolića. Ovom prilikom moći ćemo i da utvrdimo da li je došlo do određenih promena u profilu birača SNS-a za ove tri godine, jer mora se priznati, danas se politika Tomislava Nikolića po nekim društvenim pitanjima razlikuje od one koju je vodio po osnivanju Srpske napredne stranke. Istraživanje sprovedeno 2011. godine je predstavljalo pravi način za svodenje računa kada je u reč o radu Vlade na čijem je čelu bio DS i na to kako su četiri godine vlasti uticale na promenu strukture birača ove političke opcije.

1. Prednosti i mane socio-demografskog modela

Socio-demografski pristup izučavanja izbornog ponašanja bio je veoma aktuelan početkom 20. veka. Ovaj model su u istraživački proces uveli tada veoma uticajni istraživači sa Univerziteta Kolumbija u SAD, Lazarsfeld i Berelson. Tada su razmatrane socio-demografske determinante izbornog ponašanja, i prema tome, one predstavljaju začetak modernih ispitivanja javnog mnjenja i izbornog ponašanja. Osnovna pretpostavka modela jeste da pripadnici određenih klasa i slojeva, starosnih i polnih grupa i profesija glasaju za izvesnu partiju ili kandidata, pa se tako za profilisanje izbornih strategija traže kombinacije pomenutih kategorija. Na socio-demografskim karakteristikama zasniva se nekoliko tipova glasanja među kojima su klasno, porodično, generacijsko glasanje i druga⁶⁵.

Klasno glasanje podrazumeva da birač glasa za partiju koja se predstavlja kao zastupnik interesa klase kojoj pojedinac pripada. Tako se čini da same partije koje sadrže u svom nazivu određenu klasu ili sloj, brane i zastupaju interese upravo tih društvenih slojeva. Ovakav tip glasanja potvrđen je i u Srbiji gde imamo partije pod nazivom Partija ujedinjenih penzionera Srbije ili Pokret radnika i seljaka, koji računaju na glasače upravo iz ovih slojeva penzionera, radnika i seljaka. Prilikom ispitivanja ovog tipa glasanja, svoj doprinos dao je i istraživač S.M. Lipset koji je u svojim radovima iznio tezu da klasni položaj pojedinca u najvećoj meri utiče na njegovo izorno opredeljenje. Kasnije, svoju osnovnu tezu upotunio je nalazom o vezi političkog opredeljenja sa polom, mestom stanovanja, etničkom, religijskom i generacijskom pripadnošću. Upravo ova Lipsetova teza predstavlja osnov za klasični model objašnjenja političkih ponašanja ili model objašnjenja putem socio-demografskih karakteristika.

⁶⁵ Atlagić Siniša (2007.): Partijska identifikacija kao determinanta izborne motivacije, FES, Beograd;

Porodično glasanje odnosi se na vršenje uticaja u okviru porodice, pri čemu pojedini članovi utiču na izbornu odluku drugih članova, a kao rezultat se javlja identičnost u izbornom odabiru većeg broja članova porodice.

Generacijsko glasanje odnosi se na razlike u izbornom odabiru pripadnika različitih starosnih kategorija. Naime, pretpostavlja se da su mlađe osobe liberalnije pa će se najverovatnije pre opredeliti za političke stranke koje zagovaraju liberalne ideje.

Ono što čini osnovnu prednost socio-demografskog modela jeste što predstavlja vrlo dobru osnovu za sva dalja naučna ispitivanja. Kako se već u mnogobrojnim istraživanjima pokazalo da socio-demografski pristup u izučavanju izbornog ponašanja ukazuje na povezanost socio-demografskih varijabli i političkog odabira građana, tako se može reći da početni korak u izučavanju u oblasti sociologije i psihologije svakako može predstavljati pomenuti pristup⁶⁶.

Sa druge strane, imajući u vidu da ovakav pristup izučavanja podrazumeva korišćenje kvantitativnih tehnika i metoda, istraživanja javnog mnjenja su omogućila i samim političkim akterima da se informišu i utvrde na koje biračko telo mogu računati.

Zašto se neke socio-demografske grupe homogeno opredeljuju za određene političke partije? Upravo ovo pitanje ukazuje na ključne nedostatke socio-demografskog pristupa. Naime, socio-demografski pristup je isključivo deskriptivnog karaktera jer opisuje veze između socio-demografskih grupa i izbornog ponašanja. Međutim, ovaj metod ih ne objašnjava. Primera radi, ukoliko nam rezultati istraživanja pokažu da stariji ispitanici, odnosno penzioneri uglavnom svoj glas namenjuju Socijalističkoj partiji Srbije, razlog ovakvom odabiru ne možemo tražiti u biološkoj prirodi stvari. Ne glasa pojedinac za određenu stranku zato što ima sedamdeset godina, već glasa iz nekih svojih socijalnih ili psiholoških razloga, odnosno, glasa za navedenu partiju jer ona verovatno nudi najprihvatljiviji socijalni program. Možemo primetiti i da pojedini nazivi političkih partija u Srbiji u neku ruku potvrđuju navedenu tvrdnju. Naime, politička partija pod nazivom Partija ujedinjenih penzionera Srbije svakako će najviše računati na glasove penzionera u Srbiji, bilo da ima 60 ili 90 godina. Takođe, Pokret radnika i seljaka je politička opcija koja kao svoju ciljnu grupu ima radnike i seljake, bez obzira na njihove godine. Dakle, građani će glasati za njih prvenstveno zato što veruju da će na najbolji način zaštititi njihove interese i prava, a ne zato što pripadaju određenoj starosnoj kategoriji. Razlog njihovog odabira je psihološke i socijalne prirode⁶⁷.

Istraživači se susreću sa još jednim problemom odnosno nedostatkom socio-demografskog pristupa. Naime, prilikom utvrđivanja korelacija pojedinih socio-demografskih varijabli i samoidentifikacije sa određenom političkom partijom, često se javlja slučaj da je jedna korelacija znatno ojačana prisustvom neke druge varijable ili veze. Tako nam se može činiti da je povezanost među varijablama znatno jača nego što uistinu jeste, te postoji rizik od pogrešnih zaključivanja. Takođe, moramo imati u vidu i da nije strano da ispitanici često pružaju društveno poželjne odgovore, pa tako na taj način iskrivljuju sliku o osećaju bliskosti prema određenoj partiji.

Još jedan nedostatak socio-demografskog pristupa jeste činjenica da je gotovo nemoguće tačno utvrditi koje društvene grupe će pružiti podršku određenim političkim partijama. Naime, pretpostavka ovog pristupa jeste da postoje jasno podeljene stranke koje zastupaju interese tačno određenih društvenih grupa. Međutim, ne možemo reći da u realnosti postoje tako jasno podeljene stranke koje bi mogle računati na glasove samo određenih društvenih grupa. Prema tome, kada govorimo o trendovima izbornog ponašanja, sasvim je normalno da postoje mešanja u okviru društvenih grupa, starosnih ili obrazovnih kategorija.

⁶⁶ Milošević J. (1997.): Osnovni pristupi u proučavanju izbornog ponašanja, Institut za političke studije, Beograd;

⁶⁷ Mihajlović S. (1991.): Izbori 90: Mnjenje građana Srbije, u knjizi Mihajlović, S. (Ed.): Od izbornih rituala do slodobnih izbora, Beograd, Institut društvenih nauka.

Mladen Lazić je govorio o delatnom potencijalu društvenih grupa, pri čemu je naveo da sve društvene grupe odnosno klase mogu biti delatni subjekti, ali da te mogućnosti nisu jednake. Ipak nešto je drugačije u zemljama koje su prošle kroz postsocijalističku transformaciju gde su društvene klase bile u fazi dekonstituisanja. Odsustvo stabilizovanih grupa (klasa/slojeva), uz raniji politički monopol komunističkih partija, ima značajne posledice i na političko-organizacionom planu⁶⁸. Lazić je bio mišljenja i da se u takvim društvima (među kojima je i Srbija, ali i ostale zemlje srednje i istočne Evrope), institucije i stranke preuzimaju iz zapadnih društava pri čemu se preslikavaju nazivi, opšte ideološke orijentacije i programi, ali bez realnih društvenih korena na koje se te organizacije oslanjaju. To dovodi do situacije da se pojedine grupacije ne mogu pronaći ni u jednoj političkoj opciji jer se interesne sfere ne poklapaju. Mnogi teoretičari složili su se da do pre nekoliko godina nismo imali stabilne društvene grupe, osim onih koje su na dnu društvene hijerarhije. Upravo ova klasa navedena je kao isključujuća iz društvenih procesa, jer se veruje da ona nema značajniju socijalnu i političku delatnu ulogu. Međutim, skorašnje istraživanje koje je sproveo CeSID pokazalo je da je upravo klasa radnika imala presudnu ulogu na poslednjim izborima u Srbiji. Takođe, raniji nalazi pokazali su da je podrška pomenute klase bila ključna i na izborima 2000. godine čime je dodatno ojačan birački potencijal ove društvene grupe.

2. Komparativna analiza socio-demografskih odlika birača Demokratske stranke i Srpske napredne stranke

U ovom radu pokušaćemo da pružimo odgovor na pitanje u kojoj meri su se društvene grupe prepoznale u interesima i programima dve najjače političke opcije na partijskoj sceni Srbije. Ovom prilikom, radi komparacije nalaza i utvrđivanja eventualnih promena u biračkom sastavu, koristili smo podatke dobijene iz istraživačkog projekta koje je CeSID sproveo 2009. godine, i podatke dobijene iz istraživanja koje je CeSID sproveo krajem 2011. godine.

Oba istraživačka projekta, čije nalaze smo iskoristili u ovom radu, su sprovedena na uzorku koji je reprezentativan za teritoriju cele Srbije bez Kosova i Metohije. Kao istraživački instrument je korišćen upitnik, a kao istraživačka tehnika neposredni kontakt - „licem u lice“ sa ispitanikom.

Za okvir uzorka smo izabrali biračko mesto kao najmanju pouzdanu registarsku jedinicu u okviru koje smo, slučajnim uzorkovanjem bez zamene, metodom svaka druga adresa od početne tačke, vršili odabir domaćinstva u kom ćemo vršiti anketiranje.

U okviru domaćinstva, odabir ispitanika je vršen među punoletnim građanima po metodi „prvog rođendana“ od dana sprovođenja istraživanja.

Na ovaj način smo obezbedili istovetne uslove za komparaciju socio-demografskog profila pristalica Demokratske stranke i Srpske napredne stranke u oba istraživačka ciklusa.

Pored toga, u upitnicima koje smo koristili prilikom sprovođenja istraživanja, osim pitanja koja su nam služila za utvrđivanje socio-demografskog profila ispitanika, koristili smo i setove pitanja koja se tiču *partijske identifikacije* građana Srbije. Partijska identifikacija je pojam koji je nastao u okviru rasprava o izbornim opredeljivanjima birača i podrazumeva „osećanje privrženosti određenoj političkoj partiji, kao prihvatanje od strane birača njenih ideoloških i političkih stavova...“⁶⁹.

U ovom slučaju, partijsku identifikaciju smo utvrđivali tako što je za svaku relevantnu političku opciju postojala petostepena skala prema kojoj su ispitanici mogli da se odrede tako što bi označili da – *nikada ne bi glasali za određenu političku partiju; verovatno neće glasati za određenu*

političku partiju; razmišljaju da glasaju za određenu političku partiju; sigurni su da će glasati za određenu političku partiju; nemaju nikakav stav prema određenoj političkoj partiji.

Na ovaj način smo, prema njihovom odnosu prema političkoj partiji, identifikovali tri različite grupe ispitanika – one koji su **oponenti** određene političke partije (ispitanici koji su se odredili da nikada nisu i verovatno nikada ne bi glasali za jednu političku partiju), one koji su **pristalice** određene političke partije (ispitanici koji razmišljaju i oni koji će sigurno glasati za jednu političku partiju), i one koji su **indiferentni** prema datoj političkoj partiji, tj. oni koji nemaju stav prema njoj.

U daljem tekstu, bavićemo se samo onim ispitanicima koje smo svrstali među pristalice jedne od dve najveće političke partije u Srbiji – Demokratske stranke i Srpske napredne stranke.

2.1 Pol kao demografska odlika birača

Politička participacija žena u postkomunističkim zemljama imala je specifičan tok jer se ozbiljnija participacija žena u politici poklopila sa procesom društvene tranzicije i globalizacije. Pogošanje položaja na tržištu rada, povećanje nezaposlenosti, smanjenje socijalne uloge države, rast siromaštva i diskriminacija su kao kolateralnu posledicu imali smanjenje učešća žena u politici i javnom životu. U isticanju rodne i klasne dimenzije tranzicije, najčešće se naglašava da su žene gubitnice, imajući u vidu feminizaciju siromaštva, porast nasilja, nesigurnost i seksizam u javnom diskursu. Takođe, smanjenje socijalne uloge države doprinelo je vraćanju žena u sferu privatnosti i porodičnog okruženja, udaljivši je od političkog delovanja. Pojedine feminističke teorije navele su da je ovde zapravo reč o maskuliniziranoj demokratiji, stoga ne bi trebalo da iznenadi podatak da znatno manji procenat žena učestvuje u izborima i uopšte u politici⁷⁰. I zaista, ranija istraživanja pokazala su da žene ređe glasaju od muškaraca, dok su starije žene manje spremne glasati u odnosu na muškarce istih godina. Ovakvo ponašanje objašnjava se postojanjem patrijarhalnog društva, odnosno strogo definisanom ulogom žene u sredini u kojoj ona živi i povlačenjem žene iz javnog života. Jednom prilikom je i Mihajlović opisao izbornog apstinenta kao „...mladu ženu, stanovnicu sela nezainteresovanu za politiku, pripadnicu neke nacionalne manjine“. Istraživanja javnog mnjenja u Srbiji od 2005. do 2007. godine pokazala su da je tipični apstinent ženskog pola, domaćica nižeg obrazovanja sa niskim prihodima⁷¹.

Dugi niz godina žene se bile marginalizovane po mnogo osnova, stoga ne treba da čudi slaba participacija žena na izborima devedesetih godina. Međutim, posle 2000. godine učešće žena u donošenju političkih odluka je u određenoj meri povećano, dok se danas može reći da su one konačno postale značajna grupa koja ne može ostati izvan fokusa delovanja političkih partija. Ukoliko se osvrnemo na sve političke partije u Srbiji, može se primetiti da one nemaju konkretnu strategiju ili program koji je namenjen isključivo ženama. Sa druge strane, u izbornim obećanjima partija često se moglo primetiti direktno obraćanje ženama po pojedinim pitanjima. Tako smo imali priliku da uvidimo kojim metodama su se političari koristili po pitanju motivacije ženskog pola da izađu na izbore. Međutim, čini se da to nema specijalnog efekta jer, pre svega, žene se prepoznaju u politici po specifičnom načinu rešavanja određenih društvenih problema ili tema. Tako će se, na primer, one radije opredeliti za mirovnu i neku liberalniju politiku, nego što bi to činili muškarci.

⁷⁰ Čičkarić Ij. (2009.): Žene u političkoj arena-insajderke ili autsajderke?, Institut društvenih nauka, Beograd;

⁷¹ Milošević Đorđević J. (2007.): Socijalna i politička homogenost izbornih apstinena, Institut društvenih nauka, Beograd;

⁶⁸ Lazić M.: Delatni potencijal društvenih grupa, Sociologija, Vol 38, No 2;

⁶⁹ Slavujević Z. (2002): Partijska identifikacija građana pre i posle izbora 2000., poglavlje u zborniku V. Goati: Partijska scena Srbije posle 5. oktobra 2000., IDN i Friedrich Ebert Stiftung, Beograd;

Tabela 1. Polna struktura birača Srpske napredne stranke i Demokratske stranke

	SNS 2009	SNS 2011	DS 2009*	DS 2011
Žensko	42	45	53	54
Muško	58	55	47	46
Ukupno	100	100	100	100
*sig 0,133				

Statistički posmatrano, veza između pola i glasanja za neku od ovih stranaka postoji. Zapravo, samo se 2009. godine među pristalicama Demokratske stranke pol nije pokazao kao značajna odrednica. U svim ostalim slučajevima postoji statistički značajna razlika među polovima kada je reč o pružanju podrške nekoj od ovih partija.

Nalazi pokazuju da muškarci u znatno većoj mjeri pružaju podršku Srpskoj naprednoj stranci nego što to čine žene. Iako se procenat smanjio u periodu od 2009. do 2011. godine, broj muškaraca među biračima SNS-a je i dalje приметно veći. Sa druge strane, žene značajniju ulogu odigravaju po pitanju pružanja podrške Demokratskoj stranci. Naime, među biračima DS-a veći je procenat žena, pri čemu se ovaj trend nastavlja. Pretpostavlja se da žene pružaju veću podršku Demokratskoj stranci nego Srpskoj naprednoj stranci, prvenstveno zbog predsednika DS-a, Borisa Tadića. Ranija CeSID-ova istraživanja su pokazala da se žene više opredeljuju za Borisa Tadića kao kandidata na izborima, a ne za Tomislava Nikolića⁷². Uzevši u obzir činjenicu da je snaga lidera u Srbiji često presudan faktor u odabiru jedne političke partije, da se zaključiti da je podrška koju pripadnice ženskog pola pružaju lideru DS-a često presudan faktor u odabiru političke opcije koju on zastupa. Pokazalo se da kod žena imidž i izgled kandidata igraju veoma važnu ulogu. Ne treba smetnuti sa uma ni činjenicu da, prema nalazima istraživanja, pripadnice ženskog pola doživljavaju Borisa Tadića kao oličjenje mira i stabilnosti u zemlji. Sa druge strane, istorijat političkog ponašanja Tomislava Nikolića nam je dokazao da je on svakako manje umeren od Tadića, sklon rizicima i nepredvidivim postupcima, što svakako nije nešto što bi većina žena podržalo i što bi ih motivisalo da mu daju svoj glas.

2.2 Starosna kategorija kao demografska odlika birača

Zavisno od starosne kategorije kojoj pripadaju, ljudi imaju drugačije potrebe, interese, vrednosti i najzad različite poglede na svet i rešavanje problema u društvu. Ovom prilikom želeli smo da utvrdimo na koji način objektivne razlike u godinama uslovljavaju i različita politička opredeljenja. Odnosno, zanimalo nas je da li godine starosti nose sa sobom takvu vrstu stavova, interesa i mišljenja da bi i političko opredeljenje moglo nastati kao produkt pomenutih okolnosti. Naravno, imajući u vidu da sve socijalne i demografske varijable čine posredni faktor izbornog opredeljenja, pripadnost određenoj starosnoj kategoriji ne može dati objašnjenje i odgovor na pitanje zašto je neko pružio podršku baš toj partiji, ali može dati delimičan odgovor na pitanje o određenom profilu birača pojedinih političkih stranaka.

⁷² Vuković Đ., Mojsilović M. (2008.): Izborna opredeljenja birača u kontekstu partijske identifikacije i sociodemografskog profila, u Predsednički izbori 2008 - Okolnosti i rezultati, Službeni glasnik, Beograd;

Tabela 2. Starosna struktura birača Srpske napredne stranke i Demokratske stranke

	SNS 2009	SNS 2011*	DS 2009	DS 2011**
18-29	16	16	20	22
30-39	15	20	20	17
40-49	21	16	15	19
50-59	25	21	22	16
60-69	15	18	15	16
Preko 70	8	10	8	9
Ukupno	100	100	100	100
*sig 0,503, **sig 0,093				

U 2011. godini, starost kao demografska varijabla se nije pokazala kao statistički značajna za opredeljenje birača za neku od navedenih stranaka. Ovaj podatak ne bi trebalo da iznenađuje jer nijedan pojedinac ne glasa za određenu partiju zato što pripada određenoj starosnoj kategoriji, već zbog toga što su određene političke preferencije koje izražava ta partija, češće u toj nego u nekoj drugoj starosnoj kategoriji. Zapravo, nećemo pojedinac glasati za partiju zato što ima 70 godina, već su njegovi razlozi verovatno socio-psihološke prirode.

Rezultati nekih ranijih istraživanja pokazali su veće razlike u glasanju mladih i starijih za stranke prodemokratskog bloka i bloka starog režima. Međutim, ovolike razlike su se drastično smanjile. Naime, kada smo ispitivali uticaj starosnih kategorija na odabir predsedničkih kandidata 2008. godine, pokazalo se da nema nikakve razlike u pogledu glasanja različitih starosnih grupa za jednog od dva kandidata u drugom krugu izbora. Sa druge strane, naši nalazi iz 2009. godine pokazali su da postoji statistički značajna razlika u starosnim kategorijama i odabiru stranke. Ovog puta, pokazalo se da su mladi ispitanici nešto više naklonjeni Demokratskoj stranci nego Srpskoj naprednoj stranci, dok pripadnici srednjih godina i nešto stariji radije pružaju podršku Srpskoj naprednoj stranci. Međutim, ako su mladi u 2009-oj godini pokazivali nešto veću naklonost prema proevropskoj politici DS i obećanjima o boljem životu, u poslednjoj godini mandata Vlade situacija je značajno promenjena. Demokratska stranka je postepeno gubila na podršci među mladima, posebno ako se uzme u obzir starosna grupa između 30 i 39 godina. Čini se kao da je Demokratska stranka, za četiri godine vladavine Srbijom, donekle izgubila podršku mladih koji su očekivali bolje rezultate pre svega u poboljšanju životnog standarda i rešavanju problema nezaposlenosti. Sa druge strane, među pristalicama SNS je povećan procenat mladih koji su u potpunosti spremni na prihvatanje politike promena, ali bez odricanja od ulaska u Evropsku uniju.

2.3 Obrazovanje kao socijalna odlika birača

Obrazovanje predstavlja veoma važnu varijablu u ispitivanju partijske identifikacije birača iz razloga što ono ujedno govori i o određenom stepenu sposobnosti da se razume politička stvarnost i da se ona percipira kroz prizmu posedovanja informacija, a stepen te sposobnosti različit je i zavisni od nivoa obrazovanja⁷³. Takođe, može biti značajan pokazatelj političkih preferencija jer je obrazovanje ujedno i indikator socijalnog statusa koji je takođe bitan prediktor u definisanju birača određenih političkih partija.

⁷³ Vuković Đ., Mojsilović M. (2008.): Izborna opredeljenja birača u kontekstu partijske identifikacije i sociodemografskog profila, u Predsednički izbori 2008 - Okolnosti i rezultati, Službeni glasnik, Beograd;

Tabela 3. *Obrazovanje birača Srpske napredne stranke i Demokratske stranke*

	SNS 2009	SNS 2011*	DS 2009	DS 2011**
Osnovna škola i manje	17	27	9	18
Radničke škole	24	12	20	8
Srednja škola	41	46	33	48
Viša škola, fakultet	19	15	38	26
Ukupno	100	100	100	100

*sig 0,084, **sig 0,153

Kada je CeSID 2008. godine ispitivao da li socio-demografske odlike utiču na odabir predsedničkog kandidata, obrazovanje i opredeljivanje za Tadića ili Nikolića pokazalo je značajniju vezu nego što je to bio slučaj sa polom i starošću. Naime, najveća razlika pokazala se u opredeljivanju onih sa najnižim, odnosno najvišim stepenom obrazovanja. Za predsedničkog kandidata 2008. godine, Tomislava Nikolića, u većoj meri su glasali birači sa završenom osnovnom školom ili najviše trogodišnjom srednjom školom, dok su se sa druge strane našli visoko obrazovani birači koji su u većoj meri pružili podršku Borisu Tadiću. Imajući u vidu da su se glasala Tomislava Nikolića u većoj meri grupisali u kategoriju onih sa niskim stepenom obrazovanja, možemo pretpostaviti da je profil birača takav da se oni nalaze na nižim lestvicama društvene hijerarhije. Slične nalaze dobili smo i 2009. godine kada smo ispitivali odnos između obrazovanja birača i pružanja podrške određenoj političkoj partiji. U poređenju sa biračima DS, pristalice SNS su znatno nižeg obrazovanja. Birači sa završenom osnovnom školom i oni sa nezavršenom, kao i ispitanici koji su završili trogodišnje radničke škole češće pružaju podršku Srpskoj naprednoj stranci nego što to čine demokratama. Takođe, u 2009. godini, među biračima SNS znatno je manji broj ispitanika koji spadaju u visokoobrazovanu kategoriju nego što je to slučaj kod DS. Ukoliko pogledamo obrazovnu strukturu birača SNS iz 2009. i 2011. godine, primećuje se porast u podršci najneobrazovanijeg društvenog sloja, dok je ona opala među biračima sa završenom višom ili visokom školom. Dakle, u poslednje četiri godine ispitivana veza između obrazovanja i podrške SNS pokazuje iste rezultate, odnosno Srpskoj naprednoj stranci u većoj meri pružaju podršku manje obrazovani građani Srbije.

Birači Demokratske stranke su nešto drugačijeg obrazovnog profila od svojih „protivnika“. U 2009. godini bilo je jako malo onih koji su pružali podršku Demokratskoj stranci, a da pri tom spadaju u niže obrazovani deo stanovništva. Kao što je bio slučaj na predsedničkim izborima 2008. godine, građani sa završenom četvorogodišnjom srednjom školom, višom školom ili fakultetom u najvećoj meri su pružali podršku Borisu Tadiću i Demokratskoj stranci uopšte. U 2011. godini, među biračima Demokratske stranke je i dalje najbrojniji obrazovaniji sloj stanovništva, međutim, procenat obrazovanih je značajno opao u odnosu na 2009. godinu. Naime, znatno je manji broj birača Demokratske stranke koji su završili višu ili visoku školu. Međutim, ovaj procenat je i dalje viši nego što je to u obrazovnoj strukturi birača Srpske napredne stranke. Sa druge strane, ispitanici koji imaju završenu osnovnu školu i oni sa nezavršenom osnovnom školom sada u većoj meri pružaju podršku Demokratskoj stranci nego što su to činili prethodnih godina.

2.4 Zanimanje kao socijalna odlika birača

U istraživačkoj praksi, postoje brojni indikatori kojima je moguće istraživati društveni položaj. U našem ispitivanju profila birača, opredelili smo se za varijablu zanimanje koja u sebi sintetizuje i društveni položaj, ali i stepen obrazovanja za koji smo već utvrdili da sam po sebi ima određeni uticaj na način političkog opredeljivanja.

Svaka značajnija promena broja članova određene političke stranke i broja njenih izbornih pristalica po pravilu je praćena promenom njihovog socijalnog sastava⁷⁴. Ravnomerno povećanje ili smanjenje broja članova u svim relevantnim društvenim grupama je izuzetno retko iako u programskom profilisanju stranaka postoji nešto što bi moglo da se odredi kao težnja za ravnomernim prisustvom stranke u svim važnijim društvenim grupama⁷⁵.

Tabela 4. *Zanimanje birača Srpske napredne stranke i Demokratske stranke*

	SNS 2009	SNS 2011	DOS 2000	DS 2009	DS 2011
Poljoprivrednici	5	12	5	3	9
Radnici	39	41	40	26	25
Tehničari i službenici	25	19	20	30	27
Stručnjaci	10	10	21	19	18
Izdržavana lica ⁷⁶	21	18	14	22	21
Ukupno	100	100	100	100	100

Ukoliko pogledamo današnje rezultate i neke iz ranijih istraživanja socijalne strukture birača devedesetih i 2000. godine, pobeđu ili poraz donela su pomeranja u najvećoj socioklasnoj grupi, među radnicima. Raniji nalazi⁷⁷ su pokazali da je bitnu i odlučujuću ulogu imala činjenica da je većina radnika 1990. godine glasala za Socijalističku partiju Srbije, a 2000. godine za Demokratsku opoziciju Srbije u čijem sastavu je bila i Demokratska stranka. Pred izbore u Srbiji 2012. godine, sprovedena istraživanja na teritoriji Srbije pokazala su da se najbrojnija socioklasna grupacija našla među pristalicama Srpske napredne stranke.

Kada je CeSID 2008. godine istraživao povezanost društvenog položaja i načina glasanja za predsedničke kandidate Borisa Tadića i Tomislava Nikolića, pokazalo se da su varijabla obrazovanje i zanimanje ispitanika u potpunosti pratile jedna drugu. Naime, tada su Borisu Tadiću kao kandidatu pružili podršku visokoobrazovani birači, a u skladu sa tim, po zanimanju su bili stručnjaci, službenici, učenici i studenti. Sa druge strane, Tomislav Nikolić je mogao da računna na podršku slabije obrazovanog dela stanovništva, odnosno na poljoprivrednike, domaćice i niže kvalifikovane radnike.

Demokratska stranka je u višepartijski sistem ušla kao stranka intelektualaca, odnosno kao stranka visokoobrazovanih stručnjaka i srednjeobrazovanih tehničara i službenika. Zatim je 2000. godine zabeležen trend deintelektualizacije, odnosno broj stručnjaka, službenika i tehničara je smanjen po pitanju pružanja podrške Demokratskoj stranci, dok su se, sa druge

⁷⁴ Broj i sastav izbornih pristalica političkih stranaka nalaze se u jakoj korelaciji. Zapravo, ne može se govoriti o promeni broja pristalica, a da se ne menja njihov socijalni sastav.

⁷⁵ Mihajlović S. (2002.): Promena sastava stranačkih pristalica, Institut društvenih nauka, Beograd;

⁷⁶ Ovu kategoriju činile su domaćice, učenici i studenti (penzioneri su ušli u zanimanja koja su imali penzionisanja).

⁷⁷ Mihajlović S. (2002.): Promena sastava stranačkih pristalica, Institut društvenih nauka, Beograd;

strane, radnici istakli kao dominantna društvena grupa u strukturi birača DS. Međutim, skorašnji nalazi su pokazali da je Demokratska stranka povratila intelektualce među svoje redove, prema tome, ona i dalje predstavlja stranku srednjih i viših društvenih slojeva. Ipak, moramo naglasiti da, iako je opala podrška iz redova radnika, podrška stručnjaka i dalje nije dostigla onaj nivo na kom je bila devedesetih godina⁷⁸.

Već smo napomenuli da se u Srbiji ispostavilo da ključnu ulogu u izbornim dešavanjima ima klasa radnika, koja po svemu sudeći, u najvećoj meri odlučuje o pobjedniku. Naime, na izborima 1990. godine, radnici su se priklonili SPS, tadašnjem pobjedniku, zatim su se 2000. godine opredelili za koaliciju DOS koja je nudila promene, i na kraju su se opredelili za Srpsku naprednu stranku koja je na ovogodišnjim izborima takođe nudila promene dok je na drugoj strani bila opcija sigurne budućnosti.

U socijalnoj strukturi birača Srpske napredne stranke najbrojnija je klasa radnika čija se podrška od 2008. godine konstantno uvećava. Naime, pre četiri godine radnici su činili 36% podrške birača u socijalnoj strukturi, 2009. godine zabeleženo je 39%, dok su godinu dana pred izbore činili 41%. Podatak iz tabele 4 nam pokazuje i da je u odnosu na 2009. godinu opao procenat tehničara i službenika koji pružaju podršku Srpskoj naprednoj stranci, dok je procenat stručnjaka ostao na istom nivou. Imajući u vidu i socijalnu strukturu birača DS, kategorija visokoobrazovanog dela stanovništva, zbog svoje malobrojnosti, definitivno nema odlučujuću ulogu po pitanju pobjednika na izborima u Srbiji.

Iz svega navedenog možemo zaključiti da postoje statistički značajne razlike između pripadnosti određenoj društvenoj grupi i pružanja podrške određenim političkim partijama, što je dokazano i nalazima CeSID-ovih istraživanja. Dakle, za političke partije je od izuzetnog značaja da pojedine društvene grupe prepoznaju svoje interese u okviru programa i kampanja koje te stranke nude ili da barem budu zadovoljne načinom na koji političke opcije u praksi zastupaju njihove interese.

3. Zaključak

Potraga za prosečnim biračem određene političke opcije u Srbiji nije nimalo lak zadatak. Tome doprinosi i relativno kratak životni vek parlamentarizma u našoj zemlji, kao i relativno slaba utemeljenost političkih partija u narodu. Kako drugačije objasniti političke lomove kroz koje su prošle nekada izuzetno velike i moćne partije poput *Srpskog pokreta obnove*, *Socijalističke partije Srbije*, pa i *Srpske radikalne stranke*? Uzevši u obzir da su najstarije političke partije u Srbiji tek prešle granicu punoletstva i da je prosečan glasač gotovo duplo stariji od partije kojoj treba da pruži podršku, pa je tako nekonzistentnost njegovog glasa sasvim razumljiva.

Sa druge strane, otežanoj potrazi za profilom prosečnog birača umnogome pogoduje i činjenica da se političke partije ponašaju po sistemu „catch all“, tako što se trude da u svojim obećanjima obuhvate što više različitih slojeva društva ne bi li pridobili što više glasova.

Ukoliko se pogleda socio-demografski profil birača dve najveće političke partije u Srbiji, ma koliko po nekim pitanjima, obećanjima, pa i ponašanju one bile slične, određene razlike će se ipak uočiti.

Nesporno je da Demokratska stranka predstavlja političku opciju koja je bliska pripadnicama ženskog pola. Ovu činjenicu, u najvećoj meri, DS duguje izgledu i imidžu svog lidera Borisa Tadića. Sa druge strane, SNS je politička opcija koja je bliska muškarcima i koja ovaj imidž uspešno održava od svog osnivanja.

Zanimljivo je da se po pitanju starosnog profila birača ove dve partije sve manje razlikuju i da je

⁷⁸ Socijalnu strukturu birača Demokratske stranke je devedesetih činilo 34% stručnjaka i 27% tehničara i službenika.

nakadašnji primat DS među mladima postepeno izgubio na intenzitetu. Iako je procenat mladih koji podržavaju DS i dalje nešto intenzivniji u odnosu na one koji podržavaju SNS, razlika je znatno manja u odnosu na 2009. godinu. Razloge za ovakvo ponašanje mladih treba tražiti u gubljenju strpljenja za obećanja vladajuće koalicije, lošem životnom standardu i veoma slabim šansama za pronalaženje posla. Želja za promenama na unutrašnjem planu i promena politike prema Evropskoj uniji od strane SNS su doprineli jačanju podrške mladih ovoj političkoj opciji. Ukoliko se uzme u obzir faktor obrazovanja, DS je uvek važila za stranku koju su osnovali i kojoj podršku daju intelektualci, međutim svoje najveće pobjede je izvojevala zahvaljujući podršci najbrojnije društvene grupe – radnika.

Kao što je već naglašeno, imajući u vidu partijsku scenu u Srbiji, proces identifikacije birača za istraživače predstavlja znatno teži posao nego što se pretpostavlja. U relativno mladoj demokratiji, ne tako mali broj stanovnika još uvek nije raskinuo sa prošlošću pa se tako susrećemo sa društvenim grupama koje su u stanju (de)konstituisanja i transformacije. *U ovakvom fluidnom društvenom stanju, društveni interesi nisu definitivno definisani. Interesna svest većine stanovništva je amorfna, vrednosne orijentacije su fluidne, i ne postoji jasna predstava o prošlosti, a pogotovo ne o budućnosti društva. U takvom stanju, može se očekivati da će pripadnici različitih grupa većinom prednost neposrednim, a ne trajnim interesima, manifestnim a ne latentnim sadržajima društvenih zbivanja, propagandnim parolama, a ne njihovim programskim opredeljenjima*⁷⁹.

Literatura:

- Atlagić Siniša (2007.): *Partijska identifikacija kao determinanta izborne motivacije*, FES, Beograd;
- Lazić Mladen (1996.): *Delatni potencijal društvenih grupa*, Sociologija, Vol 38, No 2;
- Lipset, Seymour (1969.): *Politički čovek*, Rad, Beograd;
- Čičkarić Ljiljana (2009.): *Žene u političkoj arena-insajderke ili autsajderke?*, Institut društvenih nauka, Beograd;
- Milošević Đorđević Jasna (2007.): *Socijalna i politička homogenost izbornih apstinenata*, Institut društvenih nauka, Beograd;
- Milošević Jasna (1997.): *Osnovni pristupi u proučavanju izbornog ponašanja*, Institut za političke studije, Beograd;
- Mihajlović S. (1991.): *Izbori 90: Mnjenje građana Srbije, u knjizi Mihajlović, S. (Ed.): Od izbornih rituala do slobodnih izbora*, Institut društvenih nauka, Beograd.
- Mihajlović Srećko (2002.): *Promena sastava stranačkih pristalica*, Institut društvenih nauka, Beograd;
- Slavujević Zoran (2002.): *Partijska identifikacija građana pre i posle izbora 2000*, poglavlje u zborniku V. Goati: *Partijska scena Srbije posle 5. oktobra 2000*, IDN i Friedrich Ebert Stiftung, Beograd;
- Vuković Đorde, Mojsilović Miloš (2008.): *Izborna opredeljenja birača u kontekstu partijske identifikacije i sociodemografskog profila, u Predsednički izbori 2008 - Okolnosti i rezultati*, Službeni glasnik, Beograd;

⁷⁹ Lazić M.: *Delatni potencijal društvenih grupa*, Sociologija, Vol 38, No 2;

Uvod

Ovogodišnji izbori sprovedeni su po značajno drugačijim procedurama i okolnostima u odnosu na sve predhodne izborne procese. U odnosu na izborni proces iz 2008. godine promenjeno je nekoliko zakona ili su oni pretrpeli značajne korekcije. Delimično je izmenjena regulativa kojom se definiše izborni proces u užem smislu⁸⁰, dok su u potpunosti promenjene oblasti kojima se definiše finansiranje izbornih kampanja⁸¹ i način vođenja registra birača⁸².

U onome što se najčešće definiše kao izborni sistem došlo je do promena vezanih za prirodu poslaničkog i odborničkog mandata, kao i do promena u načinu na koji se definišu prava i obaveze predlagača izbornih lista u odnosu na raspored predloženih kandidata. Kada je u pitanju priroda mandata u predstavničkim telima, nedvosmisleno je zakonski uređen princip „slobodnog mandata“, odnosno činjenica da je svaki poslanik ili odbornik slobodan da raspolaze mandatom nezavisno od političke volje izborne liste ili stranke koja ga je predložila. Različiti tipovi uspostavljene prakse takozvanih „blanko ostavki“, kao i zakonska rešenja na lokalnom nivou koja su predviđala ovu mogućnost su stavljani van realne političke operacionalizacije. Promene koje su uvedene novim zakonskim rešenjima stvaraju osnove za postojanje slobodnog mandata, a sa druge strane, na minimum svode mogućnosti čak i najkreativnijih modela imperativnog mandata. Kada je u pitanju druga važna promena vezana za sam izborni sistem, ona je značila ukidanje jednog neobičajenog instituta koji je postojao kod nas, a tiče se mogućnosti da stranke samovoljno, po okončanju izbora, određuju ko od kandidata postaje član predstavničkog tela. Tako su stranke mogle da od predloženih kandidata izaberu bilo kog kandidata, sa bilo kog rednog broja, po svom nahodjenju i da ga postave u predstavničko telo. Umesto ovog pravila uvedeno je pravilo da su izborne liste takozvanog zatvorenog tipa, bilo da su u pitanju preference birača, bilo da su u pitanju preference stranaka. Tako u saziv predstavničkih tela ulaze kandidati prema redosledu kojim su bili postavljeni kada je lista predstavljena javnosti. To su dve važne promene u oblasti kojom se definiše sam izborni sistem u izbornom procesu.

U oblasti finansiranja političkih stranaka polovinom 2011. godine je doneta regulativa koja je bitno menjala ranije uspostavljena pravila u ovoj oblasti. Uspostavljena su nova pravila kada je u pitanju raspodela sredstava iz javnih izvora. Ova sredstva su povećana u odnosu na ranija rešenja, bilo da se radi o sredstvima onih aktera koji učestvuju u izbornoj kampanji, bilo da se radi o sredstvima za redovno finansiranje aktivnosti političkih subjekata. Sa druge strane, definisana su merila kojima se unapred utvrđuje ko su nosioci prava na korišćenje ovih sredstava i preciznije su postavljena pravila vezana za količinu sredstava na koja svaki od njih može da računa. Liberalizovan je obim sredstava koje izborni akteri mogu da prikupe u izbornoj kampanji, a proširen je i krug subjekata koji mogu biti darodavci političkim strankama. Pored toga, preciznije je regulisan sistem izveštavanja političkih subjekata o načinu na koji su pribavljali i trošili sredstva u periodu izborne kampanje. Precizirani su rokovi za podnošenje izveštaja, dok je podzakonskim aktima utvrđena forma izveštavanja. Ipak, najznačajnije promene se tiču načina kontrole finansiranja rada političkih subjekata, a to se pre svega odnosi na period izborne kampanje. Za to je predviđena nadležna institucija. Agencija za borbu protiv korupcije sprovodi terenski proces posmatranja aktivnosti izbornih subjekata i prikuplja informacije o tome. U procesu kontrole, ove informacije će služiti kao osnov za verodostojnost podataka koje su izborne liste predale u svojim izveštajima o troškovima izbornih kampanja. Upoređivanjem

⁸⁰ Promene Zakona o izboru narodnih poslanika i Zakona o lokalnim izborima – jun 2011. godine.

⁸¹ Donet je novi Zakon o finansiranju političkih aktivnosti – jul 2011. godine.

⁸² Zakon o jedinstvenom biračkom spisku – novembar 2009. godine.

ova dva različita tipa podataka lako se mogu uočiti eventualni prekršaji ili pokušaji da se prikriju izvori finansiranja, ukoliko ih bude. U proces kontrole uključene su i preciznije i oštrije sankcije koje prate moguće zloupotrebe u ovoj oblasti.

Za proces evidencije birača, koji je u fokusu ovog teksta, najznačajnije su promene koje se tiču novih rešenja u načinu na koji se vodi birački spisak. Iako su pravila o načinu formiranja i vođenja biračkog spiska doneta još krajem 2009. godine, sam početak njihove stvarne primene zahtevao je nešto duži vremenski period, te su rezultati promena u ovoj oblasti bili vidljivi tek početkom ove godine. Nadležno Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, državnu upravu i lokalnu samoupravu objavilo je u martu ove godine da je postupak formiranja jedinstvenog biračkog spiska završen i da će se majski izbori održati uz korišćenje novog registra birača. Da bi razumeli probleme koji postoje u ovoj oblasti, a potom adekvatno procenili promene koje su nastale novim normativnim rešenjima, kao i definisali pravce budućih promena, neophodno je da krenemo od stanja koje je postojalo u samoj praksi vođenja izborne evidencije birača pre donošenja novog Zakona.

1. Dosadašnja praksa vođenja registra birača i promene koje je nova regulativa donela

Način na koji se vrši ažuriranje biračkog spiska i njegova preciznost se iz izbornog u izborni proces dovode pod znak pitanja od strane relevantnih učesnika izbornog procesa. Ovaj problem je bio izraženiji kada su se zakonskim okvirima predviđale situacije u kojima je za uspeh izbornog procesa potreban neki od oblika kvalifikovane većine birača, poput onog od 50% plus jedan građanin od broja upisanih u birački spisak⁸³.

Da bi se pravilno razumele promene koje su se desile u ovoj oblasti neophodno je poći od načina na koji su se birački spiskovi vodili. Dosadašnji posao vođenja biračkih spiskova u Srbiji bio je poveren organima lokalne samouprave, koje su vodile evidencije birača na teritoriji svoje opštine, a sam proces je nadgledan od strane Ministarstva za državnu upravu i lokalnu samoupravu. Po slovu zakona, birački spisak je trebalo da predstavlja jedinstven centralizovani dokument koji se samo vodi na nivou lokalne samouprave. Međutim, u praksi to nije bilo tako, jer organi koji vode evidenciju na lokalnom nivou nisu imali jedinstven sistem u kome su radili obradu podataka vezanih za birače niti su imali istu metodologiju vođenja ovog registra. Podaci nisu bili međusobno adekvatno povezani da bi činili jedinstven sistem⁸⁴, niti je kao finalni proizvod postojala jedinstvena baza podataka u kojoj su se svi ti podaci nalazili. Svaka od jedinica lokalne samouprave ovaj posao je obavljala na način na koji je smatrala da je to najcelishodnije, pa se tako u upotrebi javilo preko osamdeset različitih kompjuterskih formi i aplikacija u kojima je ova baza vodena⁸⁵.

⁸³ Takva se kvalifikovana većina tražila na svim izborima za predsednika Srbije u periodu od 1990. do 2004. godine. Kao posledicu imali smo činjenicu da usled izlaznosti koja je bila manja od 50% od broja upisanih birača u biračke spiskove, 1997, 2002. (dva puta) i 2003. godine izborni proces nije doveden do kraja, odnosno nije izabran predsednik Srbije. Vrlo blizu neuspešnom kraju bio je i referendumski proces za usvajanje Ustava 2006. godine, kada se na biralištima u dva dana glasanja pojavilo 53% birača. I na izborima na kojima se ne traži kvalifikovana većina birački spisak je argument koji se poteže kada se u pitanje dovodi regularnost samog izbornog procesa.

⁸⁴ Postoje pojedini regioni ili opštine koje su imale kompatibilne sisteme te kao takvi mogu predstavljati jedinstven sistem. Primer je teritorija grada Beograda gde je postojao jedinstven sistem za svih 17 opština.

⁸⁵ Svaka lokalna samouprava je za potrebe vođenja ovog registra raspisivala javne nabavku u cilju dobijanja odgovarajućeg programa koji bi taj postupak omogućio. Postoje ozbiljne indikacije da su se pojavili različiti modeli zloupotrebe i korupcije, jer su se za značajna finansijska sredstva odabirali programi koji su zahtevali stalno ažuriranje i dodatna finansijska sredstva. Moguće je da su se na ovakav način zloupotrebljavala javna sredstva, odnosno ona su se delovala u privatne ili stranačke kase.

Dosadašnja praksa je pokazala da se pred svake izbore vršila skoro identična procedura. Fizički su prikupljane baze podataka o biračima koje su vodile jedinice lokalne samouprave, one su sabrane na jednom mestu i kao takve činile su agregat baza svih lokalnih samouprava u Srbiji. Međutim, do ovih izbora one nisu činile jedinstvenu bazu, jer se radilo o takvim tipovima podataka koji se zbog različitog načina na koji su vođeni nisu mogli pretočiti u jednu jedinstvenu celinu. Stoga je bilo moguće da jedna ista osoba može biti upisana u birački spisak na nekoliko mesta u Srbiji, odnosno da usled neusaglašenosti ovih službi pojedine osobe budu izbrisane iz evidencije lokalne samouprave gde su ranije prebivale, a da istovremeno ne budu uvedeni u evidenciju lokalne samouprave u kojoj nanovo prijavljuju svoje prebivalište.

Kao nus produkt loših biračkih spiskova u izborni proces su uvedeni nevidljivi sprej, optička lampa i potpisivanje birača u birački spisak da bi se izbegla mogućnost da neki birač ili organizovani delovi državnih ili stranačkih organizacija zloupotrebe navedene nedostatke i time iskrive iskazanu volju birača.

Nova zakonska rešenja podrazumevaju ista načela vođenja biračkog spiska, ali rešenja i metode kako bi se ona ostvarila su značajno drugačije. Naime, formirana je jedinstvena metodologija po kojoj se vodi evidencije birača, dok administracija u lokalnim samoupravama obavlja ovaj posao na način kako je to i do sada činjeno. Međutim, za razliku od predhodnog perioda, kada je svaka lokalna samouprava mogla da koristi sistem koji je smatrala najpovoljnijim za ovu svrhu, sada svi oni koji su zaduženi za ovaj proces rade u istom operativnom sistemu. U Ministarstvu se nalazi centralna baza podataka i svi oni koji vode birački spisak u jedinicama lokalne samouprave imaju pravo pristupa ovoj bazi u delu koji se tiče birača koji se evidentiraju u njihovim lokalnim sredinama. Svaki od službenika koji obavljaju ovaj posao ima identifikacionu karticu preko koje pristupa centralnoj evidenciji, a da bi adekvatno mogao da radi u sistemu neophodno je i da ima jedinstven broj (šifru/lozinku) koji garantuje da identifikaciona kartica nije zloupotrebljena.

Proces komunikacije se ostvaruje tako što svaki službenik putem internet veze pristupa centralnom serveru na kome se nalazi baza podataka o biračima. Svaki ulaz i intervencija u sistemu u stvari znači intervenciju u toj centralnoj bazi i sve promene se mogu obavljati samo na taj način. To znači jedinstveno ažuriranje podataka, ali i precizno definisanu odgovornost svakog od službenika koji obavlja svoj posao. Svaka promena se trajno evidentira u sistemu tako da je moguće lako utvrditi sve eventualne propuste ili zloupotrebe koje bi eventualno mogli počinuti oni koji opslužuju ovaj sistem. Time se izbegavaju svi nedostaci ranijeg načina vođenja biračkog spiska.

Međutim, stvar sa uvođenjem novog sistema u vođenju biračkih spiskova zahtevala je nekoliko koraka koji su bili neophodni da bi se proces u budućnosti nesmetano obavljao. Ovi koraci su se dešavali neposredno pre majskih izbora i time su bili u centru pažnje celokupne političke javnosti. Jedan deo pitanja i dilema vezan je za podatke koji govore o ukupnom broju birača u jedinstvenom biračkom spisku, dok je drugi vezan za konkretne propuste u dosadašnjem načinu vođenja biračkog spiska.

2. Problemi formiranja jedinstvene baze birača

Kada se pristupilo formiranju jedinstvenog biračkog spiska, bilo je neophodno sve postojeće podatke prebaciti u jedinstvenu bazu. Izvođenje ove aktivnosti posledično je ukazalo na sve propuste koji su do sada postojali u načinu na koji su vođeni birački spiskovi. Nekoliko tipova podataka, koji su iskazani od strane nadležnog Ministarstva upućuje nas na ovu problematiku. To su podaci koji nedovodimo ukazuju na posledice dosadašnje prakse vođenja biračkog spiska. Precizna identifikacija problema bila je uslov da se oni otklone i da se formira verodostojan jedinstven birački spisak.

U trenutku kada je formiran jedinstven birački spisak, u njemu se nalazilo 7 058 683 birača. Od ukupnog broja birača, za 3 671 956 birača otkriveni su i, istovremeno upoređivanjem sa podacima drugih državnih službi, pre svega sa bazom podataka građana koje vodi Ministarstvo unutrašnjih poslova – MUP, otklonjeni različiti nedostaci. Ovdje se najčešće radi o nedostatku pojedinih informacija o osobama koje su upisane u birački spisak, poput imena roditelja, datuma ili mesta rođenja, ali i o podacima sa očiglednim greškama u unosu.

Drugi niz podataka koji je uočen odnosi se na broj birača kod kojih je prilikom provere primećen drugačiji algoritam jedinstvenog matičnog broja građanina (JMBG) u odnosu na očekivani. Ovaj algoritam predstavlja niz matematičkih operacija na osnovu kojih se za svakog građanina formira jedinstven matični broj. Međutim, proverom algoritma utvrđeno je da 682 664 birača nemaju odgovarajući algoritam JMBG-a. U komunikaciji sa predstavnicima MUP utvrđeno je da je problem nastao u promenama algoritma u određenim vremenskim periodima, te se stoga podaci koje imaju ova dva ministarstva u biti moraju razlikovati. Stoga je na osnovu podataka iz baze MUP potvrđeno i prihvaćeno 654 789 birača sa adekvatnim matičnim brojem, te se na taj način otklonio i ovaj tip nedostataka u biračkom spisku.

Najviše grešaka je vezano upravo za jedinstveni matični broj građana, pa tako pored značajnog broja birača sa netačnim matičnim brojem, nalazimo i jedan broj birača koji čak i nemaju upisan jedinstveni matični broj, kao i jedan broj birača kod kojih se na mestu JMBG-a nalaze upisi u vidu nula, slova ili drugih oznaka. U prvom slučaju radi se o 17 318 birača koji imaju nevalidni JMBG, onih koji uopšte nemaju JMBG je 12 795, dok je 2 667 birača kojima je JMBG u vidu nula, slova ili drugih oznaka. Kada su u pitanju nevalidni matični brojevi, kao i matični brojevi koji se pojavljuju u vidu nula, slova ili drugih oznaka neophodno je da nadležne službe utvrde validne informacije o tim biračima. U oba slučaja najverovatnije se radi o propustu nadležne administracije koja je ovu grešku napravila pri unosu podataka iz papirne u elektronsku verziju, ili pri prenosu iz jednog u drugi elektronski format. Ovi tipovi grešaka su se dešavali zavisno od trenutka kada su pojedine lokalne samouprave prešle sa pisanog na elektronski dokument kojim se utvrđuje birački spisak. Kada su u pitanju osobe koje nemaju matični broj, ovaj tip podatka ne mora automatski da znači i grešku u procesu formiranja biračkih spiskova, jer u Srbiji postoji deo stanovnika koji zaista nema ovaj jedinstveni identifikacioni broj. U svim ovim slučajevima neophodno je da se nesumnjivo utvrdi identitet birača i da se na osnovu toga izvrše neophodne korekcije u biračkom spisku.

Ključni dokaz loše vođenog biračkog spiska jeste i kategorija *višestruko upisanih birača* kojih je sa danom zaključivanja jedinstvenog biračkog spiska bilo čak 154 323 birača. Ovaj problem u biračkom spisku posledica je ranijeg načina na koji se on vodio. Imajući u vidu da su se birački spiskovi vodili po jedinicama lokalne samouprave, svaka od njih je koristila različit program u kome je obavljala ovaj posao, kao i posebnu metodologiju koja se zahtevala uz takav program. Stoga se finalni birački spisak, koji se formirao pred svake izbore, nikako nije mogao oformiti kao jedinstvena baza podataka, već se radilo o podacima iz svih jedinica lokalne samouprave koji su sadržani na jednom mestu. Komunikacija koja je postojala između organa koji vode biračke spiskove u jedinica lokalne samouprave, obavljala se preko administracije u Ministarstvu unutrašnjih poslova. Naime, ako bi se neki birač preselio iz jedne jedinice u drugu jedinicu lokalne samouprave, proces promene u njegovom „biračkom“ statusu je trebalo da prođe kroz sledeće procedure:

1) Odljava prebivališta u ispostavi Ministarstva unutrašnjih poslova u jedinici lokalne samouprave iz koje birač odlazi; 2) Prijava prebivališta u ispostavi Ministarstva unutrašnjih poslova u jedinici lokalne samouprave u kojoj birač prijavljuje novo prebivalište; 3) Ceo proces prijave i odljave mora da bude praćen koordinacijom između MUP-a i organa koji se bavi vođenjem biračkog

spiska kako bi birač bio izbrisan sa jednog i upisan u birački spisak nove opštine prebivališta. Međutim, u toj komunikaciji stvari nisu najbolje tekle. Naime, dešavalo se da se za jedan broj građana podaci ne proslede pravovremeno ili da nadležni organi ne unesu dostavljene podatke u birački spisak. Na taj način se pojavio značajni broj ljudi koji su dva ili više puta upisani u birački spisak, jer su u međuvremenu imali promenu mesta prebivališta.

Treba reći da pored neadekvatnog načina vođenja biračkog spiska, najveći broj višestrukih upisa dolazi kao posledica specifične situacije vezane za status birača koji su interno raseljena lica sa Kosova i Metohije. Naime, oni se vode na biračkim spiskovima koji potiču sa teritorije Kosova, a kao raseljena lica vode se i u biračkim spiskovima u jedinicama lokalne samouprave po drugim delovima Srbije. Komunikacija između administracije Ministarstva unutrašnjih poslova objektivno nije moguća, pa se zbog toga pojavio značajan broj onih koji su višestruko upisani, a dolaze sa teritorije Kosova i Metohije.

Ovaj proces definisanja birača koji imaju dvostruke ili višestruke upise u birački spisak zahtevao je komunikaciju različitih državnih službi. Naime, u novoformiranom centralnom biračkom spisku identifikovana je informacija da je neka osoba upisana u njega dva ili više puta. Međutim, proces definisanja statusa te osobe, odnosno određivanja mesta na kome ona živi, odnosno glasa, zahtevala je komunikaciju sa Ministarstvom za unutrašnje poslove. Od njega se zahtevalo da za takve osobe definiše poslednje prebivalište, prema informacijama iz registra građana. Na osnovu takve informacije nadležne službe su vršile korekcije u biračkom spisku, gde su brisale upise birača prema ranijim mestima prebivališta, a ostavljali samo poslednje prebivalište. Time se broj birača u biračkom spisku smanjio za preko pedeset hiljada duplih ili višestrukih upisa.

Svi ovi podaci koji su otkriveni formiranjem jedinstvenog biračkog spiska jesu slika i prilika načina na koji je birački spisak vođen do sada. Kao što se moglo videti, najveći deo ovih propusta je uočen i otklonjen ili je u procesu otklanjanja. Na ovaj način su postavljeni temelji da se na sledećim izborima ukinu korišćenje nevidljivog spreja, optičkog čitača, pa čak i procedura potpisivanja birača u birački spisak.

3. Pitanja u vezi sa biračkim spiskom koja su se pojavljivala u javnosti

Broj birača, njegova struktura, kao i procedure koje su sprovedene procesom formiranja jedinstvenog biračkog spiska, izazvali su niz dilema i pitanja u javnosti. Iako se najčešće radi o reakcijama neupućenih pojedinaca i grupa, svi ta pitanja su dobila veliki prostor u medijima i bila su aktuelna u izbornoj kampanji. Čini se da na setove pitanja koja su se tim povodom pojavila u javnosti treba dati adekvatne odgovore i tumačenja. Bez obzira što oni nemaju značaj sa stanovišta realnih problema, stvaraju negativnu u sliku o jednoj važnom elementu izbornog procesa, a samim tim dovode u pitanje legitimitet izbora.

Značajno pitanje koje se postavljalo u predizbornom procesu ticalo se ukupnog broja birača u jedinstvenom biračkom spisku. Naime, u trenutku kada je formiran jedinstven birački spisak broj birača u njemu je bio za skoro 300 000 birača veći nego je to bio slučaj sa agregatnim biračkim spiskovima koji su se formirali u ranijim izbornim procesima⁸⁶.

Ključna razlika se pojavila u broju birača sa Kosova i Metohije u jedinstvenom biračkom spisku i upravo su zvanični podaci sa teritorije KiM doveli do formiranja ove nemale razlike. Naime, nadležno Ministarstvo je od odeljenja u lokalnim samoupravama koje su vodile biračke spiskove zatražilo baze podataka o biračima da bi ih prebacili u novu formu. U jednom broju opština sa Kosova i Metohije ove baze nisu postojale. Iz poznatih razloga na Kosovu i Metohiji ne funkcionišu neke jedinice lokalne samouprave. One su izmeštene u centralnu Srbiju i

⁸⁶ U ranijim izbornim procesima ukupan broj birača je bio definisan na nivou do 6,7 miliona birača.

kod jednog broja njih ne postoje službe koje obavljaju ovaj posao. Da bi se prevazišao ovaj problem Ministarstvo je zatražilo i dobilo od Ministarstva unutrašnjih poslova podatke o svim punoletnim građanima koji žive na teritoriji tih opština. Na taj način su nedostajući podaci uvedeni u novi birački spisak i time se broj birača povećao za oko 271 000 u odnosu na sve prethodne izborne cikluse. Naravno, radi se o našim državljanima albanske nacionalnosti koji žive na Kosovu i koji su, što zbog ranijih evidencija vođenih u periodu do 1999. godine, što zbog njihovih potreba da kroz državljanstvo Srbije ostvare neka svoja prava pospud dobijanja pasoša, upis u registar korisnika besplatnih akcija i sl., bili u bazi evidencije građana koje ima Ministarstvo unutrašnjih poslova.

U ranijim izbornim procesima, zbog nemogućnosti organizovanja izbora na teritoriji jedinica lokalne samouprave na Kosovu i Metohiji, ovaj broj birača nije bio ni evidentiran u ukupnom broju birača kada se formirao zbirni birački spisak. Međutim, zbog promene načina vođenja biračkog spiska, i zbog poštovanja elementarnog prava svakog državljanina Srbije, bez obzira na nacionalnost i motiv upisa u birački spisak, da participira u izbornom procesu, ova razlika je tek sada izašla na videlo.

Istorijski izborni procesa u Srbiji svaku nelogičnost u biračkom spisku dodatno multiplikuje i postavlja se pitanje da li se na ovaj način ostavlja prostor da vlast u Srbiji zloupotrebi glasove građana i promeni njihovo izbornu opredeljenje. Naime, ukupan broj birača u biračkom spisku služio je kao osnova prema kojoj su štampani glasački listići i pripadajući izborni materijal. To nikako ne znači da je taj materijal bio raspoređen po teritoriji čitave Srbije. U samom izbornom procesu odlukom Republičke izborne komisije, zbog nemogućnosti da se izbori organizuju na teritoriji šest jedinica lokalne samouprave na Kosovu i Metohiji izborni materijal vezan za njih je zapečaćen i skladišten u prostorijama Službenog glasnika. Upravo tih 271 000 glasačkih listića nisu ni distribuirani do krajnjih korisnika – birača, pa tako svaka sumnja njihove zloupotrebe pada u vodu.

Druga tema koja je zaokupljala pažnju javnosti definisana je kroz pitanje koje glasi: kako je moguće da u Srbiji ima preko 7 miliona birača, kada je prema zvaničnim rezultatima popisa taj broj približno jednak broju građana Srbije? Shodno ovakvoj konstataciji sledi i pitanje: da li se onda prema kvalitetu biračkih spiskova može zaključiti da u Srbiji ima tek nešto više od sto hiljada građana koji su mlađi od 18 godina?

Najpre treba reći da oni koji su upućeni u ovu temu smatraju da ovakvi tipovi pitanja pokazuju, u najmanju ruku, neobaveštenost onih koji ih postavljaju. Međutim, veliki deo javnosti ne poznaje ovu oblast te stoga i ne treba zameriti na ovakvom tipu pitanja, sve do trenutka kada to neko čini sa ciljem političke diskreditacije političkih protivnika ili oponenata u javnim nastupima i dijalozima.

Podimo prvo od popisa kao jednog načina na koji se vrši evidentiranje naših građana. To je terenski način prikupljanja podataka, gde se preko mreže anketara prikupljaju podaci o svakom domaćinstvu i onima koji u njima žive na teritoriji Srbije. Uz sve ograde i nedostake vezane za kvalitet podataka koji ovakav tip prikupljanja može imati, radićemo sa dostupnim podacima. Prema popisanoj stanju u Srbiji živi oko 7,2 miliona građana. Od tog broja možemo izvesti okvirnu procenu, odnosno podelu na one građane koji imaju preko 18 godina i one koji imaju manje od 18 godina, odnosno maloletni su. Ovo je najvažniji kriterijum za razvrstavanje građana Srbije na birače i na one koji to pravo još uvek nisu stekli. Kao meru za određivanje broja maloletnih lica uzećemo dake koji upisuju peti razred osnovne škole. Svake godine se u peti razred osnovne škole upiše oko 90 000 daka. Pored njih treba računati i na jedan broj onih koji ne pohađaju školu. Uzeli smo ovaj uzrast kao referencu za sva godišta maloletnika u Srbiji. Okvirna procena je da imamo oko 95 000 maloletnika u svakoj od generacija. Ukoliko ovaj broj

pomnožimo sa 18, koliko imamo godišta u kategoriji maloletnih lica, dobijamo oko 1,7 miliona građana Srbije koji su maloletni. Pošto oni nemaju status birača, razlika između ukupnog broja građana i broja maloletnika će se uzeti kao procena prisutnih birača u Srbiji. Ukoliko iskoristimo navedenu procenu broja maloletnih lica u Srbiji i od ukupnog broja građana -7,2 miliona, oduzmemo procenjenih 1,7 miliona lica bez prava glasa, dobijamo da Srbija u ovom trenutku ima oko 5,5 miliona birača. Ove podatke treba uzeti sa izvesnim rezervama, jer se ipak radi o proceni, a ne o egzaktnom statističkom podatku.

Sa druge strane, broj birača u biračkom spisku ne predstavlja realnu, terenski proverenu, već pravnu formu. Birački spisak, na način na koji se biračko pravo u Srbiji ostvaruje, predviđa da se u njemu nalaze svi državljani koji su radno sposobni, imaju preko 18 godina starosti i imaju prebivalište u zemlji. To znači da se svi naši državljani koji su rođeni u ovoj zemlji, potom oni koji su rođeni u drugim zemljama, a dobili su naše državljanstvo, nalaze u biračkom spisku. Centralno pitanje, na osnovu koga možemo razrešiti nedoumicu oko podataka dobijenih popisom i onih koji se nalaze u biračkom spisku, jeste da li su sva lica koja su stekla pravo da budu upisana u birački spisak nastanjena na teritoriji Republike Srbije?

Za jedan veliki broj birača može se osnovano pretpostaviti da ne žive u našoj zemlji. Naime, veliki broj građana je svoj životni put potražio u nekim drugim zemljama (emigracija posle drugog svetskog rata, radna emigracija u zemlje zapadne Evrope 60-ih i 70-ih godina, emigracija za vreme ratnih dešavanja 90-ih). Svi ovi državljani Srbije se nalaze u biračkom spisku, ali je očigledno da ne pokazuju veliku zainteresovanost da ovo svoje pravo ostvare. Pored njih, u procesu stvaranja novih država na prostoru bivše Jugoslavije, veliki delovi, pre svega srpskog stanovništva u susjednim zemljama, su iskoristili mogućnost da uzmu naše državljanstvo. Oni se takođe nalaze u biračkim spiskovima, ali se i u njihovom slučaju ne pokazuje velika želja da budu učesnici izbornog procesa. Stoga i ne čudi da je broj birača koji imaju pravo glasa u Srbiji na poslednjim izborima bio oko 6,8 miliona. Preko milion birača koji se nalaze u biračkom spisku u ovom trenutku ne živi u Srbiji, niti pokazuju veliku zainteresovanost da učestvuju u političkim procesima u njoj⁸⁷.

Dakle, praviti poređenje između popisa i biračkih spiskova nema utemeljenja ni u prirodi samih procesa niti u informacijama koje pružaju ova dva tipa registra građana. Razlike koje se uočavaju ne samo da su prihvatljive, nego bi stvarni problem postojao da ove razlike ne postoje. Treći niz pitanja je postavljen u samom procesu sređivanja podataka u biračkim spiskovima. U samom izbornom procesu, usled formiranja jedinstvenog biračkog spiska, pojavile su se informacije da je jedan broj birača izbrisan iz biračkog spiska. Oko toga se odmah povelu polemika, a ovaj problem je bio viđen u većem broju lokalnih samouprava, a najizraženiji je bio u Novom Pazaru i Kosovskoj Mitrovici. Određeni broj birača je ukazao na to da su izbrisani iz biračkih spiskova u gradovima i opštinama gde su inače u predhodne dve decenije ostvarivali svoje biračko pravo. Postavlja se pitanje šta se desilo sa ovim ljudima i kako se ovo desilo?

Već smo ukazali da je jedan broj birača bio dvostruko upisan u birački spisak. To se pre svega odnosi na one građane koji su menjali prebivalište odlazeći ili dolazeći sa teritorije jedinica lokalne samouprave na Kosovu i Metohiji. Osnovni problem je nastao jer državne službe koje obavljaju poslove vezane za ažurnost biračkih spiskova, često nisu imale mogućnosti, da zbog poznate situacije u ovoj pokrajini, adekvatno obave svoj posao. Ipak, treba imati u vidu i drugu činjenicu, a to je da je ovu situaciju jedan deo građana pokušao da iskoristi u cilju sticanja određenih privilegija. Tako je jedan značajan broj naših sugrađana iz onih delova Srbije koji gravitiraju ka Kosovu i Metohiji, koristeći posebne okolnosti vezane za južne srpske pokrajine, menjao svoje prebivalište ustanovljavajući ga u nekoj opštini na Kosovu. To im je stvaralo

⁸⁷ Ovo možemo tvrditi na osnovu upisa birača u posebne biračke spiskove u diplomatsko konzularnim predstavništvima, gde je broj onih koji su se prijavili da glasaju u ranijim izborima iznosio nekoliko hiljada.

moгуćnost da registruju firme i vode poslove pod znatno povoljnijim uslovima od onih koji vaųe u drugim delovima Srbije⁸⁸, da kupe automobile i druga prevozna sredstva, registruju ih u nekoj od kosovskih opština, a da pri tome ne moraju da plate PDV, odnosno da ostvare pravo na povraćaj ove vrste poreza. Slična situacija je viđena i u slučaju jednog broja biraća koji trajno žive na teritoriji kosovskih opština, a prijavljivali su svoj status interno raseljenih lica u nekoj opštini u Srbiji. To im je omogućavalo da ostvare neke privilegije koje proistiću iz statusa interno raseljenih lica.

Trenutkom formiranja jedinstvenog biraćkog spiska ispostavilo se da su te osobe dva ili više puta upisane u biraćki spisak. Sluųbe koje vode biraćki spisak uputile su dopis Ministarstvu unutrašnjih poslova da im dostave podatke o tome gde su osobe ovog statusa prijavile poslednje prebivalište. Pošto je za znaćajan deo njih utvrđeno prebivalište prema poslednjim zvanićnim podacima koje ima MUP, oni su brisani iz biraćkih spiskova u mestima gde inaće stalno žive. Dakle, naćin na koji je deo građana izigrao propise u jednom delu, obio im se o glavu u drugom delu. Ranije nepostojanje uređenog sistema omogućavao im je da zbog takvog ponaćanja ne snose nijednu posledicu, dok je sada ćinjenica da su svojim postupcima ugrozili sopstveno biraćko pravo.

Stoga, svaka prića o masovnom brisanju, odnosno upisu biraća u biraćki spisak jeste pre slika odnosa naših građana prema obavezama koje im država propisuje. Moųe se osnovano postaviti i pitanje kako sprećiti ove tipove zloupotreba i uređiti sistem da prekršioći budu kaųnjeni, a sistem vođenja registra biraća unapređen.

4. Kako biraćki spisak i izborni proces ućiniti boljim?

Promene u vođenju biraćkog spiska u Srbiji koje su po prvi put primenjene u toku izbornog procesa 2012. godine nam ukazuju na nekoliko bitnih ćinjenica. Najpre, treba razumeti da uređenost biraćkog spiska ne zavisi iskljućivo od naćina na koji se vodi, već u većoj meri zavisi od kvaliteta informacija koje se slivaju u njega. Tehnićki gledano, biraćki spisak predstavlja jedinstvenu bazu podatka, koja se automatski aųzurira i svi tokovi podataka u njoj su uređeni na odgovarajući naćin. U tom smislu, biraćki spisak se ne moųe dalje unapređivati i poboljšavati.

Drugi vaųan aspekt biraćkog spiska, informacije koje se u njega slivaju, ćine oblast u kojoj se stvari mogu znaćajno unapređiti. Međutim, to u maloj meri zavisi od samog naćina vođenja biraćkog spiska i od ne/odgovornosti u radu sluųbenika zaduųenih za rad na ovim podacima. U sućtini, kvalitet podataka u biraćkom spisku predstavlja ogledalo rada ćitave državne administracije i tek znaćajne promene u toj oblasti mogu produktovati promene u kvalitetu informacija u biraćkom spisku.

Shodno potrebi da se neki od navedenih problema prevaziđu moųuće je ućiniti izvesne promene koje bi išle u tom smeru. Najpre, dok se ne urede svi ostali aspekti podataka o građanima u Srbiji, postojeći podaci se mogu ućiniti funkcionalnijim. Kljućni podaci o građanima su razmećteni između nekoliko državnih sluųbi i neophodno je njihovo spajanje na jednom mestu. U modalitetima koji se nude iz uporedne prakse⁸⁹ izdvaja se moųućnost formiranja civilnog registra.

⁸⁸ Na taj naćin porezi i doprinosi na plate zaposlenih su znatno niųe, izbegava se plaćanje PDV, postoje ozbiljne indicije da nema kontrole u procesu prometa roba i usluga između ta dva pravan reųima, onog koji postoji na Kosovu i onog koji postoji u centralnoj Srbiji.

⁸⁹ Tri su naćina na koje se mogu voditi biraćki spiskovi. Kao nestalni biraćki spiskovi, gde se za svake izbore biraćki prijavljuju u ovaj registar i time stiću pravo da budu biraćki. Kao stalni biraćki spiskovi, po metodologiji koja podrazumeva obavezu državnih organa da samostalno ovde registar biraća. To je model koji je kod nas u upotrebi. Kao treći model navodi se civilni registar, odnosno jedinstvena baza podataka o svim građanima, gde je status biraća samo jedan od sasatvanih elemenata takvog registra.

On predstavlja bazu podatka o svim građanima, odnosno o informacijama koje o njima skuplja država na jednom mestu. Ukoliko se pristupi ovakvom registru, poćetni troćkovi bi bili nešto veći, ali bi sam proces odrųavanja sistema i kvaliteta podataka u njemu bio znaćajno poboljšan, a dugoroćno gledano, ostvarile bi se velike ušteđe jer bi se znaćajno smanjili izdaci za buduće aktivnosti razlićitih sektora državne administracije. Biraćki spiskovi bi bili deo takvog registra i ne bi zahtevali posebnu administraciju za njihovo odrųavanje.

Ukoliko se Źeli ići u smeru obezbeđivanja realnih moųućnosti biraćcima da mogu da uųivaju svoje glasaćko pravo neophodno je uvesti nove modalitete glasanja. To se pre svega odnosi na moųućnost da, onaj deo biraća koji to Źeli, moųe da glasa van biraćkog mesta, bez prisustva ćlanova biraćkih odbora. Iz prakse drugih zemalja poznati su i prisutni metodi glasanja putem pošte ili elektronske pošte. Na taj naćin bi se jednom broju biraća omogućilo da konzumiraju ovo svoje pravo iako su fizićki udaljeni od mesta na kome mogu glasati (biraćki u dijaspori, trenutno odsutna lica, đaci i studenti).

Treći pravac koji se moųe otvoriti kao moųućnost u eventualnim promenama vezanim za registar biraća tiće se zakonskih promena u vezi sa statusom biraća. Ove promene bi mogle da budu definisane, recimo obaveznoćuć glasanja, ali i nešto oštrijim reųenjima u vezi sa aktivnim biraćkim pravom. Naime, nije nepoznata praksa jednog broja zemalja u kojima je duųi boravak njihovih građana u inostranstvu uzrok promene u njihovom biraćkom statusu. Tako državljani gube status biraća ili im se on stavlja u status mirovanja sve do povratka u zemlju. Imajući u vidu liberalna naćela oko dvojnog drųavljanstva i sticanja samog srpskog drųavljanstva, teško se moųe oćekivati da se u Srbiji primene slićni principi.

Donošenje novog biraćkog spiska predstavlja veliko unapređenje za izborni proces u Srbiji. Istini za volju, treba reći da smo poslednja zemlja u okruųenju koja je uradila ovaj posao. Imajući u vidu otpore i negodovanja u samom procesu donoćenja i implementaciji ovog registra, ćini se nerelanim, da se u ovom delu izbornog procesa u doglednom vremenskom periodu dogode znaćajnije promene. Neophodnost daljeg unapređenja ovog registra će, po svemu sudeći, saćekati neka bolja vremena.

U ovom tekstu bavićemo se karakteristikama i reperkusijama 12 izbornih modela na partijsku strukturu zemalja-modela koristeći rezultate sa poslednjih parlamentarnih izbora. Od analiziranih 12, čak 9 modela su deo istraživanja na terenu koje su Nacionalni demokratski institut (NDI) i Centar za slobodne izbore i demokratiju (CeSID) sproveli sa 12 parlamentarnih stranaka u Srbiji u periodu od novembra 2011. do aprila 2012, a po unapred pripremljenom upitniku. U zaključku teksta navode se i rezultati istraživanja kao polazna osnova za dalje razgovore o sprovođenju reformi u Srbiji. Priložićemo takode projekcije efekata svakog od analiziranih izbornih sistema ukoliko bi oni bili primenjeni u Srbiji uz pomoć podataka sa parlamentarnih izbora iz 2008.

1. Tipologija izbornih sistema

Postoji veliki broj definicija izbornog sistema kao i elemenata koje on obuhvata. U odnosu na te elemente, vrše se i različite klasifikacije izbornih sistema. Za potrebe ovog rada koristićemo definiciju koju daje Mirjana Kasapović⁹⁰. Ona pod izbornim sistemom podrazumeva institucionalni modus unutar kojeg birači izražavaju svoje preferencije u obliku glasova i unutar kojeg se glasovi pretvaraju u mandate. Dolazimo do problema klasifikacije po različitim autorima⁹¹ i kada se govori o strukturnim elementima izbornog sistema. Mi ćemo u elemente izbornog sistema ubrojati izborne jedinice, način kandidovanja, način glasanja, metodu pretvaranja glasova u mandate i cenzus.

Tipologija izbornih sistema materija je u kojoj se kao kriterijum uzima niz varijabli, ali je najzastupljenija ona koja deli izborne sisteme u odnosu na pravila odlučivanja o izbornom pobedniku na većinske i proporcionalne. Ova dihotomija ne uzima u obzir mešovite izborne sisteme kao posebnu kategoriju, jer su oni, sami po sebi, varijacija dva već postojeća modela⁹¹. Sajmon Hiks, Ron Džonston i Ian Meklin⁹² su, u svom istraživačkom izveštaju za Britansku akademiju, izborne sisteme podelili na sledeće tri kategorije: **izborni sistemi sa jednomandatnim izbornim jedinicama, sistemi sa višemandatnim izbornim jedinicama i sistemi sa mešovitim izbornim jedinicama**. Ipak, mi ćemo našu tipologiju zasnovati na podeli na većinski izborni sistem, proporcionalni izborni sistem i mešoviti sistem sa podvarijantama prikazanim na grafikonu 1⁹³.

Izborni sistemi ne egzistiraju kao nezavisni činioци u političkom sistemu, već snažno utiču na niz komponenti, a pre svega na partijski i politički sistem. Uzimajući to u obzir, mi ćemo analizirati uticaj svakog od navedenih sistema na partijsku strukturu zemlje-modela, koristeći pritom rezultate sa poslednjih parlamentarnih izbora. Oslanjaćemo se na teorijsko uporište M. Diveržea i njegove zakone o uticaju izbornog sistema na partijski sistem:

Prvi zakon glasi da proporcionalni izborni sistemi podstiču višestranačje, fragmentirani parlament, koalicione vlade i frakcionaštvo unutar stranaka.

Drugo pravilo kaže da dvokružni većinski sistem podstiče pluralizovanu parlamentarnu strukturu, tj. višestranački sistem. On se posebno očitava u drugom krugu izbora u kome dolazi do blokovskih koalicija čime se omogućava da veći broj partija ude u parlament.

Treće pravilo je da jednokružni većinski izbori podstiču stranački dualizam, tj. dvostranačje u parlamentu⁹⁴. Ova Diveržeova matrica je od svog objavljivanja 1951. godine do danas na

⁹⁰ Kasapović, Mirjana, *Izborni leksikon*, Politička kultura, Zagreb, 2003.

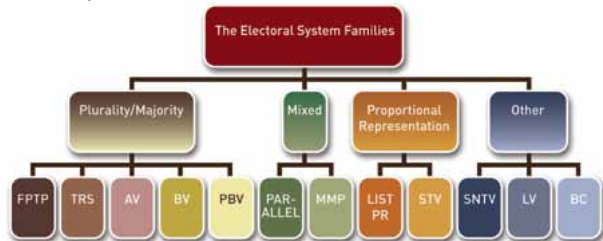
⁹¹ Nohlen, Dieter, 1978, 2000.

⁹² Simon Hix, Ron Johnston and Iain McLean, *Choosing an Electoral System*, THE BRITISH ACADEMY, 2010.

⁹³ <http://www.idea.int>

⁹⁴ Duverger, Maurice, *L'influence des systemes electoraux sur la vie politique*, 1950.

meti brojnih kritika. Posebno mu se zameralo to što je ukazivao na jednosmeran proces uticaja izbornih sistema na partijsku strukturu u parlamentu, a bez sagledavanja obrnutog procesa koji možda u današnjim konstelacijama odnosa ima presudnu ulogu, pogotovo kada se radi o redizajniranju izbornog sistema u okviru izborne reforme⁹⁵. Ova matrica takođe nije prošla empirijsku proveru jer se pokazao značajan broj odstupanja. To će se videti u dole navedenim primerima zemalja-modela.

(Grafikon 1)

1.1 Većinski izborni sistemi – podvarijante

U okviru većinskog izbornog sistema, postoje četiri podvarijante i to: sistem relativne većine (Fist-Past-the-Post, FPTP), dvokružni većinski sistem (Two Round System, TRS), sistem alternativnog glasanja (Alternative Vote, AV), blokovosko glasanje (Block Vote, BV) i partijsko blokovsko glasanje (Party-Block-Vote, PBV).

Svaki od navedenih sistema će biti predmet posebne analize.

1.1.2 Sistem relativne većine (Fist-Past-the-Post, FPTP) je najjednostavnija forma većinskog izbornog modela. Glasa se za jednog kandidata u jednomandatnoj izbornoj jedinici, a pobjednik je onaj koji dobije više glasova od drugih bez potrebe da osvoji apsolutnu većinu glasova. Koristi se u 49 zemalja širom sveta⁹⁶. Pozitivne strane sistema relativne većine su te da je ovaj sistem personalizovan, birači znaju za koga glasaju, a samim tim se povećava i odgovornost izabranih predstavnika prema građanima. On je jednostavan za birače, dovodi do visoke geografske reprezentacije (u svakoj izbornoj jedinici bira se po jedan kandidat), doprinosi stabilnom partijskom sistemu i jača vladu. Tip kampanje koju vode kandidati u ovom sistemu pre svega usmeren je na birače, a da pri tom nije prikriven zvučnim imenima lidera stranaka. Takođe, ovaj sistem znatno doprinosi unutarstranačkoj demokratizaciji jer partije kandiduju jake i ugledne kandidate, dok je u proces uključeno i šire članstvo stranke.⁹⁷ Mana ovog sistema je ta da on dovodi do natpredstavljenosti, tj. potpredstavljenosti, pojedinih stranaka jer iza izabranih poslanika obično ne stoji većina nego manjina, čime se dovodi u pitanje njihova legitimnost. Poslanici su često zarobljeni uskim / lokalnim interesima zajednice iz koje dolaze, te ne mogu da se posvete pitanjima od opšteg nacionalnog interesa. U ovom sistemu se može dogoditi da partija koja je osvojila najveći broj glasova na celokupnoj teritoriji države ne osvoji najveći broj mesta u parlamentu⁹⁸. Sistem relativne većine otežava predstavljanje

⁹⁵ Videti u Riker, W.H., *The two party system and Duverger's Law* i Rae, D.W. (1971) *The Political Consequences of Electoral Law*, 1982.

⁹⁶ <http://www.idea.int/esd/type.cfm?electoralSystem=FPTP>

⁹⁷ Jovanović N. Milan, *Izborni Sistemi*, Institut za političke studije, Beograd, 1997, str. 45.

⁹⁸ Ibidem str. 50

manjinskih zajednica i otežava parlamentarnu opoziciju. U ovom sistemu je nemoguće uspostaviti kvotu za manje zastupljen pol.

Primer Velike Britanije

Efekte koje dati sistem ima na stranačku strukturu parlamenta prikazaćemo na praktičnom primeru zemlje-modela Velike Britanije.

Na poslednjim parlamentarnim izborima 6. maja 2010, u kojima je zemlja bila podeljena na 650 izbornih jedinica, u Dom komuna (Donji dom) Velike Britanije ušlo je 10 partija, što opovrgava Diveržeovu tvrdnju o determinisanom dvopartizmu kao posledici jednokružnih većinskih izbora. Ipak, iako je broj mandata koje su ostale stranke osvojile neuporedivo manji od onog koji su osvojile tri najveće, laburisti, konzervativci i liberalne demokratke, može se reći da je stranački sistem u Velikoj Britaniji tropartijski nakon poslednjih izbora 2010. godine. U okviru izborne reforme i prelaska na sistem alternativnog glasanja, 5. maja 2011. godine održan je referendum na kome su građani Velike Britanije ostali dosledni sistemu relativne većine (odnos odgovora NE prema odgovoru DA bio je 67.90% naprema 32.10%).⁹⁹

VOTE FOR ONE CANDIDATE ONLY

1	<p>BEADLE Ronald Walter Alexander Leslie BEADLE Cambridge Road, 21 21 Beaufield Lane, Luton, Bedfordshire, LU1 3DT Liberal Democrats</p>
2	<p>HENDERSON Douglas James HENDERSON 1 Lily Terrace, Westhanger, Newcastle upon Tyne, NE1 5LP The Labour Party Candidate</p>
3	<p>HUDSON Neil HUDSON 14 Orpington Terrace, Westbury, Wiltshire, SN12 7PL The Conservative Party Candidate</p>
4	<p>WOOD Roland WOOD 16 Clayton Road, Farnham, NE4 5LP National Front Britain For The British</p>

Glasački listić sa izbora za Donji dom Parlamenta u UK, izbori 2010. godine

Primena na Srbiju

Od uspostavljanja višepartizma, većinski relativni sistem bio je primenljiv na lokalnom i pokrajinskom nivou, dok njegove primene nije bilo na republičkom nivou.

Nacionalni demokratski institut (NDI) i Centar za slobodne izbore i demokratiju (CeSID) ponudili su parlamentarnim političkim strankama matricu od 9 izbornih sistema u cilju dobijanja odgovora na pitanje koji od ponuđenih sistema bi najbolje odgovarao konsocijativnom tipu demokratije, kakva se trenutno razvija u Srbiji, a radi boljeg razumevanja efekata primene različitih izbornih sistema na izborne rezultate i formiranje partijske scene.

U tu svrhu, urađene su projekcije izbornih rezultata zasnovane na izbornim rezultatima sa poslednjih parlamentarnih izbora 2008. godine. Za modeliranje su uzete one liste koje su osvojile preko 5% glasova, a procenat osvojenih glasova računat je samo u toj skupini. Nije postojala mogućnost modeliranja prema konkretnim izbornim jedinicama, pa su one uzete idealtipski,

⁹⁹ <http://www.electoralcommission.org.uk/elections/results/referendums/uk>

odnosno čistom matematičkom podelom. Broj od sto poslanika koji se bira u predstavničko telo je najpovoljniji ako se ima u vidu mogućnost direktnog prevođenja u procenite osvojenih mandata za svaku od navedenih lista¹⁰⁰.

Projekcija efekata primene relativnog većinskog sistema na strukturu parlamenta u Srbiji:

Za izbor predstavničkog tela koje ima 100 mandata izbori se održavaju u 100 izbornih jedinica, gde se u svakoj od njih dodeljuje po 1 mandat. Za svako biračko mesto formira se poseban glasački listić, na kome se nalaze kandidati koji se biraju samo u toj izbornoj jedinici.

Pobednik u izbornoj jedinici je onaj kandidat koji je osvojio najveći broj glasova u svojoj izbornoj jedinici. Ukoliko pretpostavimo da su to bili stranački kandidati, za koje su u svim izbornim jedinicama glasali kao što je to slučaj na nacionalnom nivou onda su kandidati stranke broj 1 osvojili svih 100 mandata¹⁰¹.

1.1.3 Većinski dvokružni sistem (Two Round System, TRS) je podvarijanta većinskog sistema koja takođe podrazumeva glasanje za jednog kandidata u izbornoj jedinici. Razlika u odnosu na sistem relativne većine je ta da pobednik mora da osvoji nadpolovičnu većinu glasova izašlih birača (50% + 1). Kako to uglavnom nije slučaj, u drugi krug glasanja idu svi kandidati, što se retko događa, dva najbolje plasirana kandidata ili kandidati koji osvoje zakonom propisan broj glasova, kao što je slučaj u Francuskoj gde u drugi krug idu samo kandidati koji su osvojili 12,5% glasova izašlih birača¹⁰².

Pozitivni i negativni učinci ovog modela su uglavnom identični onima u sistemu relativne većine, s tim što je dodatna kritika ovog modela to da je skuplji po državni budžet zbog organizovanja drugog kruga.

Ovaj sistem dovodi do ulaska većeg broja partija u parlament jer se u periodu između prvog i drugog kruga formiraju blokovske koalicije. Time ostajemo u okvirima Diveržeovog pravila o uticaju dvokružnog većinskog sistema na partijsku strukturu parlamenta. Ukupno 19 zemalja primenjuje ovaj sistem¹⁰³.

Primer Francuske

Da pogledamo kako je to izgledalo u Francuskoj na parlamentarnim izborima 2007, s obzirom na to da rezultati sa nedavnih junskih izbora 2012. godine još uvek nisu konačni.

¹⁰⁰ Vuković, Đorđe, *Projekcije izbornih sistema*, CeSID, 2012.

¹⁰¹ Vuković, Đorđe, *Projekcije izbornih sistema*, CeSID, 2012.

¹⁰² Jovanović N. Milan, *Izborni Sistemi*, Institut za političke studije, Beograd, 1997, str. 39.

¹⁰³ www.idea.int

U Nacionalni parlament Francuske bira se 599 narodnih predstavnika u isto toliko izbornih jedinica gde se glasa za jednog kandidata. Na izborima 2007, ukupno 6 stranaka osvojilo je mandate u parlamentu, s tim što su najveći deo uzeli Unija za popularni pokret, tadašnjeg predsednika Sarkozyja, i Olandova Socijalistička partija. Uslovno govoreći, nije došlo do značajnije pluralizacije političkih partija u parlamentu kako je Diverže predviđao.

Primena na Srbiju

U Republici Srbiji, dvokružni većinski sistem primenjen je na prvim višestranačkim izborima 1990. godine na republičkom nivou, na lokalnim izborima primenjivan je više puta, dok je za polovinu poslanika u predstavničkom telu Vojvodine ovaj sistem još uvek na snazi.

Projekcija efekata primene većinskog apsolutnog sistema prema rezultatima izbora 2008. u Srbiji

Za izbor predstavničkog tela koje ima 100 mandata izbori se održavaju u 100 izbornih jedinica, gde se u svakoj od njih dodeljuje po 1 mandat. Ukoliko pretpostavimo da su to bili stranački kandidati, za koje su u svim izbornim jedinicama glasali kao što je to slučaj na nacionalnom nivou onda su u drugi izborni krug ušli kandidati stranke 1 i stranke 4. Stranka 1 nije uspeła da između dva izborna kruga nađe stranku koja bi podržala njene kandidate u drugom izbornom krugu, dok je stranka 4 uspeła da dobije podršku stranke broj 3 koja bi pozvala svoje birače da glasaju za kandidata stranke 4.

Kao i u prethodnom slučaju njegova najveća mana sastoji se u činjenici da bi kandidati stranke 4 uz podršku glasača stranke 3 zbirno osvojili 44,48% glasova, a osvojili bi 100% mesta u parlamentu¹⁰⁴.

1.1.4 Sistem alternativnog glasanja (Alternative Vote, AV) je oblik većinskog sistema u kome birači rangiraju kandidate po preferencijama od 1 do onog broja koliko ima kandidata. Glasa se u jednomandatnim izbornim jedinicama. Pobednik je onaj kandidat koji ima apsolutnu većinu rangiranja na prvom mestu u odnosu na broj glasova izašlih birača. Ukoliko niko od kandidata ne osvoji apsolutnu većinu glasova, onaj kandidat koji je osvojio najmanje glasova se eliminiše iz izborne trke i njegovi glasovi se redistribuiraju preostalim kandidatima, tako što ti kandidati dobijaju još onoliko glasova koliko su puta bili drugi izbor na listićima odbačenog kandidata. Ovaj sistem pokazuje slične prednosti i mane sa relativnim i apsolutnim većinskim, s tim što je bliži apsolutnom većinskom sistemu jer redistribucija glasova eliminisanog kandidata u stvari predstavlja svojevrsni drugi krug. Ovim sistemom se pokušavaju ublažiti karakteristike sistema proste većine koji dovodi do natpredstavljenosti, tj. potpredstavljenosti političkih stranaka. Koristi se na australijskom kontinentu i bivšim australijskim kolonijama Fidžiju i Papui Novoj Gvineji¹⁰⁵.

¹⁰⁴ Vuković, Đorđe, *Projekcije izbornih sistema*, CeSID, 2012.

¹⁰⁵ <http://www.idea.int/esd/type.cfm?electoralSystem=AV>

Primer Australije

Za izbor 150 poslanika u donjem domu australijskog parlamenta (Predstavnički dom) glasa se u 150 jednomandatnih izbornih jedinica sistemom alternativnog glasa. Na poslednjim parlamentarnim izborima, aprila 2010, mesta u parlamentu osvojilo je 6 partija¹⁰⁶, od kojih su 3 (Australijska radnička partija, Liberalna i Liberalno-nacionalna partija) osvojile zajedno 137 od 150 poslaničkih mesta i to: Australijska radnička partija - 72, Liberalna - 44 i Liberalno-nacionalna partija - 21¹⁰⁷. Možemo konstatovati da ovaj izborni model proizvodi sistem sa dominantnom partijom u partijskom sistemu Australije.

FIGURE 1431: TASMANIAN ALTERNATIVE VOTE BALLOT

Form F
(To be inserted on back by Presiding Officer before issue)

BALLOT PAPER
COMMONWEALTH OF AUSTRALIA
STATE OF TASMANIA
Electoral Division of DENISON
Election of One Member of the House of Representatives

Directions.—Mark your vote on this ballot paper by placing the numbers 1, 2, 3 and 4 in the squares respectively opposite the names of the candidates so as to indicate the order of your preference for them.

CANDIDATES

☐	COATES, John
☐	HAY, John Charles
☐	HODGGMAN, Michael
☐	STANTON, Cuthbert Marie

Glasački listić u Australiji

1.1.5 Blokovo glasjanje (Block Vote, BV) je oblik izbora relativnom većinom u višemandatnim izbornim jedinicama, pri čemu birači imaju onoliko glasova koliko se kandidata bira. Pobjednici su oni kandidati koji osvoje najveći broj glasova izaslih birača.

Stranke ističu svoje kandidate u višemandatnim izbornim jedinicama i birači se u 90% slučajeva određuju prema stranci, a ne prema ličnosti kandidata. To dovodi do depersonalizacije izbora. Uopšteno se smatra najnesrazmernijim obrascem glasanja¹⁰⁸. Koristi se u 15 zemalja na svetu¹⁰⁹. Na primeru Mauricijusa, pokazaćemo kako se sistem blokovskog glasanja odražava na parlamentarnu strukturu, ne potežući pri tom pitanje o demokraciji političkog sistema ove afričke zemlje. Nacionalna skupština Mauricijusa broji 70 narodnih predstavnika od kojih se 62 biraju sistemom blokovskog glasanja u 20 tromeandatnih izbornih jedinica. Preostalih 8 mesta dodeljuje nadzorna izborna komisija kako bi se ublažili efekti koje proizvodi sistem blokovskog glasanja. Na poslednjim izborima za parlament, 2010. godine, 8 partija je ušlo u parlament, a od toga 2 blokovske koalicije od po 3 stranke koje su uzele 65 od 70 mandata¹¹⁰.

¹⁰⁶ <http://results.aec.gov.au/15508/Website/HouseDownloadsMenu-15508-csv.htm>

¹⁰⁷ <http://results.aec.gov.au/15508/Website/HouseDownloadsMenu-15508-csv.htm>

¹⁰⁸ Kasapović, Mirjana, *Izborni leksikon*, Politička kultura, Zagreb, 2003, str. 46.

¹⁰⁹ <http://www.idea.int/esd/type.cfm?electoralSystem=BV>

¹¹⁰ http://www.ipu.org/parline-e/reports/2209_E.htm

1.1.6 Partijsko blokovo glasjanje (Party Block Vote, PBV) je podvarijanta sistema blokovskog glasanja koja podrazumeva većinske izbore sa listama u višemandatnim izbornim jedinicama, u kome svaki birač ima jedan glas i daje ga jednoj izbornoj listi. Pobjednička lista je ona koja dobije većinu glasova i njoj pripadaju svi mandati iz te izborne jedinice. U ovom sistemu pobjednik odnosi sve (*winner-take-all*) i uopšteno se smatra najnepravednijim. Koristi se u Čadu, Džibutiju i Singapuru¹¹¹ kao i na izborima za elektore u SAD.

Na izborima za elektore u SAD, članovi elektorskog kolegijuma (electoral college) se biraju na osnovu načela „pobjednik odnosi sve“. Partijska lista koja osvoji najviše glasova u svakoj američkoj saveznoj državi osvaja sve glasove te zemlje u elektorskom kolegijumu. Broj glasova pojedinačne zemlje u kolegijumu srazmeran je broju mesta te države u Kongresu. Npr. ako republikanska lista dobije za 1 000 glasova više od demokratske liste u Kaliforniji, kandidat za predsednika iz te države dobija sva 54 glasa koje Kalifornija ima u elektorskom kolegijumu¹¹². Uopšteno se smatra najnesrazmernijim obrascem glasanja¹¹³.

2. Proporcionalni izborni sistemi – vrste

Proporcionalni izborni sistem nastao je kao kritika većinskog i u svojoj osnovi sadrži opšte načelo ravnopravnog reprezentovanja i ravnopravnog transponovanja glasa u mandate. Po Lajphartu, on u osnovi obuhvata dve varijante: **sistem lista** i **sistem jedinstvenog prenosivog glasa**¹¹⁴. U upotrebi je preko 200 varijanti proporcionalnog izbornog sistema¹¹⁵, a mi ćemo se u ovom radu osvrnuti samo na najzastupljenije.

2.1 Proporcionalni sistem glasanja za liste

Sistem glasanja za liste je varijanta proporcionalnog sistema u kome birači glasaju za liste stranaka u višemandatnim izbornim jedinicama, a raspodela mandata se vrši prema metodu izbornog količnika ili metodu zajedničkog delitelja¹¹⁶. Glavnu distinkciju među mnogobrojnim varijantama proporcionalnog sistema treba napraviti prema karakteru izbornih lista. Kod sistema sa otvorenim listama, birači mogu glasati direktno za kandidate ili uticati na rangiranje kandidata na listi. Kod zatvorenih ili tzv. blokiranih lista, birači nemaju uticaj na rangiranje kandidata i glasaju za listu u celini. U okviru oba modela prisutne su brojne varijacije koje u korelaciji sa drugim elementima izbornog sistema, osobito veličinom i brojem izbornih jedinica, metodom pretvaranja glasova u mandate i korektivnim cenzusom, daju strukturno različite rezultate po partijski i politički sistem zemlje. Proporcionalni sistemi našli su praktičnu upotrebu u zemljama konsocijalne demokratije koje karakteriše etnička, verska, socijalna i dr. podeljenost. Koristi se u 74 zemlje¹¹⁷.

U prednosti proporcionalnog izbornog sistema treba ubrojati i to da ovaj sistem biračima daje širu mogućnost izbora. Kandidati mogu otvorenije da promovišu program stranke, a ne sebe. Metode proporcionalne raspodele mandata daju šansu svim strankama da uđu u parlament, obezbeđujući tako zastupljenost nacionalnih i verskih manjinskih zajednica. One takođe

¹¹¹ <http://www.idea.int/esd/type.cfm?electoralSystem=PBV>

¹¹² Kasapović, Mirjana, *Izborni leksikon*, Politička kultura, Zagreb, 2003, str. 46.

¹¹³ Kasapović, Mirjana, *Izborni leksikon*, Politička kultura, Zagreb, 2003, str. 46.

¹¹⁴ Lajphard Arendt, (1994), *Electoral Systems and Party Systems*, A study of twenty-seven democracies, 1945-1990, Oxford University Press, (Edition, Comparative Europina Policy).

¹¹⁵ Jovanović N. Milan, *Izborni Sistemi*, Institut za političke studije, Beograd, 1997, str. 57.

¹¹⁶ Jovanović N. Milan, *Izborni Sistemi*, Institut za političke studije, Beograd, 1997, str. 57.

¹¹⁷ <http://www.idea.int/esd/type.cfm?electoralSystem=List%20PR>

omogućavaju mere pozitivne diskriminacije za manje zastupljen pol i osiguravaju široku legitimnost vlasti.

Nedostaci i kritike ovog sistema se uglavnom kreću linijom Diveržeovog pravila da ovakvi sistemi proizvode visokopluralizovan i fragmentiran parlament, široke, koalicione i obično nestabilne vlade, veto igrače koji usporavaju donošenje odluka i sprovođenje politika. Ovi sistemi su u svojoj podvarijanti sa zatvorenim listama depersonalizovani i birači faktički ne znaju za koga glasaju, čime se minimalizuje njihova odgovornost.

S obzirom na veliki broj primera i konstelacija pojedinačnih proporcionalnih izbornih sistema, mi ćemo se u ovom radu ograničiti na nekoliko primera fokusirajući se na veličinu i broj izbornih jedinica i karakter lista (otvorene, zatvorene) gde ćemo navesti primere efekata koje dati modeli imaju na partijsku strukturu, a prema rezultatima poslednjih izbora i karakter lista (otvorene, zatvorene). U narednim redovima osvrnućemo se na primere zemalja koje koriste proporcionalni izborni sistem sa velikim izbornim jedinicama, sistem sa izbornim jedinicama srednje veličine i sistem sa malim izbornim jedinicama kao i na personalizovani proporcionalni izborni sistem.

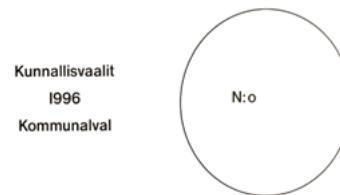
2.1.1 Proporcionalni izborni sistem sa velikim izbornim jedinicama u kojima se bira 20 i više kandidata predstavljemo kroz izborni sistem i uticaj na parlamentarnu strukturu nakon poslednjih izbora u Finskoj.

Primer Finske

Republika Finska ima unikameralni parlament u kome se bira 200 predstavnika na četvorogodišnji period. 199 poslanika/ca se bira proporcionalnim izbornim sistemom sa otvorenim listom u 14 velikih izbornih jedinica, a jedan poslanik/ca se bira po većinskom sistemu u jednomandatnoj izornoj jedinici Oland (Aland). Izborne jedinice su različite veličine te se u njima bira između 6 i 33 kandidata¹¹⁸. Lista je otvorena i birači glasaju tako što upisuju broj kandidata za koga žele da glasaju. Mandati se raspodeljuju Dontovom metodom, tj. metodom najvećeg izbornog količnika, u kome se broj važećih glasova deli od 1 pa do broja biranih predstavnika. Partije koje osvoje najveće količnike, osvajaju mesta u parlamentu. Na poslednjim izborima aprila 2011. u Parlament je ušlo 8 partija, a raspored snaga je bio sledeći: Finska partija centra (KESK) – 51 mandat, Partija nacionalne koalicije (KOK) - 50 mandata, Socijaldemokratska partija Finske – 45 mandata, Leva alijansa – 17 mandata, Zelena liga – 15 mandata, Demohrišćani Finske – 7 mandata, Švedska narodna partija u Finskoj – 9, i Pravi Finci – 5 mandata¹¹⁹. Očigledno je da sistem otvorenih lista produkuje pluralizovan parlament, i po zapadnim standardima finski parlament jedan je od visoko pluralizovanih u Evropi.

¹¹⁸ <http://www.electionguide.org/country.php?ID=74>

¹¹⁹ <http://www.electionguide.org/election.php?ID=1537>

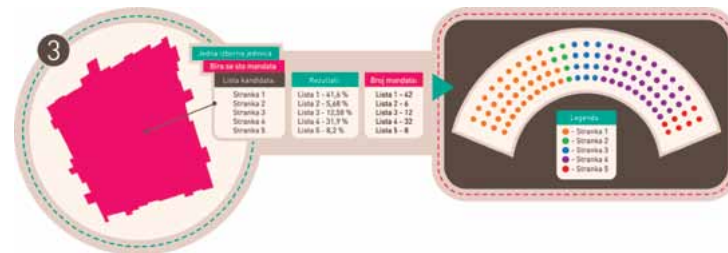

Glasački listić u Finskoj

Proporcionalni izborni sistem sa velikim izbornim jedinicama primenivan je u Srbiji od 2000. godine, s tim što je cela zemlja jedna izborna jedinica.

Primena na Srbiju

Da je bio primenjen na parlamentarnim izborima 2008. godine u Srbiji ovaj sistem bi imao sledeće efekte:

Izbor svih 100 predstavnika vrši se u jednoj izornoj jedinici. Birači dobijaju samo jedan glasački listić na kome se nalaze stranačke liste koje učestvuju na izborima. Stranačke liste prijavljuju spisak svih 100 kandidata koji predstavljaju tu izbornu listu. Stranačke liste osvajaju određeni procenat glasova, a procenat mandata koji osvoje je istovetan procentu osvojenih glasova u parlamentu. Kandidati sa liste ulaze u parlament po redosledu, sve do broja mandata koliko je određena stranačka lista mandata osvojila¹²⁰.

2.1.2 Proporcionalni izborni sistem sa srednjim izbornim jedinicama prikazaćemo na primeru **Kraljevine Danske**. Izbori za danski parlament održavaju se svake četvrte godine. Bira se 179 delegata od čega se 135 bira u 10 višemandatnih izbornih jedinica sistemom personalnog glasanja za kandidata u okviru liste ili listu u celini. Mandati se raspodeljuju po modifikovanom Sen Lagijevom metodu, po kom se ukupan broj glasova koje je partija osvojila u izornoj jedinici deli sa neparnim brojevima 1, 3, 5, 7 itd. do broja mandata koji se deli u toj izornoj jedinici. Ovom metodom se osigurava da i manje partije uđu u parlament. Preostalih

¹²⁰ Vuković, Đorđe, Projekcije izbornih sistema, CeSID, 2012.

40 kompenzacijskih mesta deli se strankama koje su pobedile u bar jednoj izbornoj jedinici, partijama koje su u dva izborna regiona osvojile dovoljan broj glasova za jedan mandat, ili su prešle cenzus od 2% na nivou cele zemlje.

Na poslednjim izborima septembra 2011. godine, u danski Folketing ušlo je 8 partija, a raspodela mandata je sledeća: Liberalna partija - 47, Socijaldemokratska partija - 44, Danska narodna partija - 22, Socijalno liberalna partija - 17, Socijalistička narodna partija - 17, Jedinствена lista - 12, Liberalna alijansa - 9, Konzervativna narodna partija - 8.

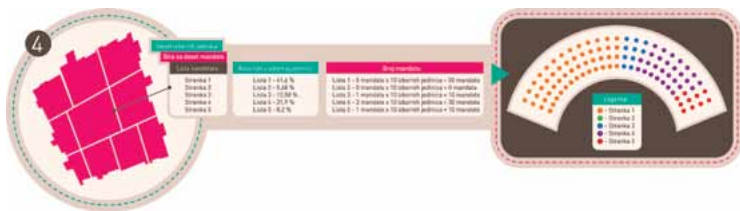
Politička Partija	Total	Broj mandata	Kompenzacijski mandat
Liberalna partija	47	41	6
Socijaldemokratska partija	44	28	5
Danska narodna partija	22	17	5
Socijalno liberalna partija	17	12	5
Socijalistička narodna partija	16	11	5
Jedinствена lista	12	7	5
Liberalna alijansa	9	5	4
Konzervativna narodna partija	8	3	5

Folketingvalget 2011	
A. Socialdemokratiet	44
B. Det Radikale Venstre	22
C. Det Konservative Folkeparti	17
D. Dansk Folkeparti	16
E. Socialistisk Folkeparti	12
F. Enhedslisten - De Røde Grønne	9
G. Liberal Alliance	8

Glasački listić sa izbora za danski parlament, 2011.

Primer na Srbiju

Ovakav sistem je bio u primeni na republičkim izborima 1997. godine. Ukoliko bi ponovo bio primenivan projekcije efekata su na grafikonu ispod.

Izbor svih 100 predstavnika vrši se u 10 izbornih jedinica, gde se u svakoj od njih bira po 10 mandata. Birači u okviru svake izborne jedinice dobijaju glasački listić na kome se nalaze stranačke liste sa imenima kandidata koji ih predstavljaju. Stranačke liste, za svaku od izbornih jedinica prijavljuju spisak svojih 10 kandidata koji predstavljaju tu izbornu listu. U svakoj izbornoj jedinici vrši se proces prevođenja glasova u mandate. Visoka proporcija u ovom procesu se gubi jer je broj mandata koji se deli u jednoj izbornoj jedinici deset puta manji nego u odnosu na prethodni izborni sistem. Iz procesa podele mandata ispada stranka broj 2, dok bi lista 1 osvojila 5 mandata, lista 3 - 1 mandat, lista 4 - 3 mandata i lista 5 - 1 mandat. Kandidati sa liste ulaze u parlament po redosledu, sve do broja mandata koliko je osvojila određena stranačka lista.

Ukoliko bi se na ovaj način ponašali birači u svih 10 izbornih jedinica, onda bi podela mandata u jednoj izbornoj jedinici bila množena sa 10. Stoga bi u konačnom broju stranka 1 osvojila 50 mandata, stranka 3 - 10 mandata, stranka 4 - 30 mandata, a stranka 5 - 10 mandata.

2.1.3 Proporcionalni izborni sistem sa malim izbornim jedinicama u kojima se bira od 2 do 5 kandidata prikazaćemo na primeru Republike Irske. Ovu zemlju-modela koristimo ujedno i u prikazivanju metode jedinstvenog prenosivog glasa (Single Transferable Vote, STV). Za donji (predstavnički) dom irskog parlamenta bira se 166 predstavnika u 43 male višemandatne izborne jedinice magnitude od 3 do 5 poslanika. Narodni poslanici se biraju metodom jedinstvenog prenosivog glasa (Single Transferable Vote, STV). Metoda jedinstvenog prenosivog glasa je forma preferencijalnog glasanja u višemandatnim izbornim jedinicama u kome kandidatu za pobjedu nije potreban najveći broj glasova, već postizanje određene kvote, tj. broja glasova srazmerno broju birača ili broju mandata koji se dodeljuju. Svaki birač ima jedan glas koji dodeljuje kandidatu koji je njegov prvi izbor, ali koji može biti transponovan i drugoplasiranom kandidatu po preferenciji samog birača ukoliko se dogodi da je izvesno da kandidat koji je označen kao prva preferencija neće moći da dostigne kvotu i uđe u parlament ili je već istu kvotu dostigao, pa mu prekobrojni glasovi nisu potrebni. Ova metoda omogućava rasipanje glasova, stavlja svu moć u ruke birača, omogućava osvajanje mandata kandidatima manje zastupljenog pola i etničkim i verskim manjinama. Ovim sistemom se preslikava šarolikost pogleda i ideoloških utemeljenja celokupnog biračkog tela i kampanja se vodi na teritoriji cele zemlje jer nema osiguranih ili fiksnih mesta. Veza između birača i izabranih predstavnika je direktna, a samim tim veći je i legitimitet i odgovornost vlasti. Loša strana ovog modela jeste njegova kompleksnost kako za birače tako i za izbornu administraciju, tako da je nemoguće iste noći imati rezultate izbora. Takođe, vrlo je indikativno da birači često „rangiraju“ kandidate po redosledu kojim se oni pojavljuju na izbornoj listi, te se ova pojava naziva „donkey voting“. Ovaj sistem se osim u Irskoj, koristi još i u Malti.

Na poslednjim parlamentarnim izborima u Irskoj, 2011. godine u parlament je ušlo 4 partije, a odnos snaga bio je sledeći: Vojnici sudbine Republikanska Partija - 20 mandata, Familija Iraca - 76, Radnička partija - 37, Partija nas samih (Sinn Féin) - 14¹²¹. Sistem jedinstvenog prenosivog glasa u Republici Irskoj vodi stabilnoj partijskoj i parlamentarnoj strukturi sa jednom dominantnom partijom - Familjom Iraca.

Glasački listić u Republici Irskoj

¹²² <http://www.electionguide.org/election.php?ID=1918>

Primena na Srbiju

Simulacija efekata proporcionalnog izbornog sistema sa malim izbornim jedinicama u kojima se u proseku bira 4 poslanika prikazana je sledećim grafikonom. Ovaj izborni sistem je u našoj političkoj istoriji primenjivan na nivou bivše savezne države Jugoslavije.

Izbor svih 100 predstavnika vrši se u 25 izbornih jedinica, gde se u svakoj od njih bira po 4 mandata. Birači u okviru svake izborne jedinice dobijaju glasački listić na kome se nalaze stranačke liste sa imenima kandidata koji predstavljaju te izborne jedinice. Stranačke liste prijavljuju po četiri kandidata po svakoj od 25 izbornih jedinica.

U svakoj od tih izbornih jedinica vrši se proces prevođenja glasova u mandate. Imajući u vidu broj mandata koji se sada deli u svakoj izornoj jedinici proporcija između broja osvojenih glasova i broja osvojenih mandata vrlo je niska. Tako su u okviru izborne jedinice stranke 2 i 4 osvojile po 2 mandata, dok tri preostale liste ne bi uzele ni jedan mandat. Kandidati sa liste ulaze u parlament po redosledu, sve do broja mandata koliko je osvojila određena stranačka lista.

Opet, idealno-tipski vršimo projekciju u kojoj su se birači ponašali jednako u svih 25 izbornih jedinica. Onda se broj osvojenih mandata za svaku od stranaka množi sa 25 i obe navedene stranke dobijaju po polovinu mandata¹²².

2.1.4 Proporcionalni izborni sistem sa preferencijalnim glasanjem je podvrsta proporcionalnog sistema u kome birači glasaју u višemandatnim izbornim jedinicama za listu u celini, ali i individualno za kandidate sa liste.

Primer Švedske

Kraljevina Švedska koristi proporcionalni sistem sa preferencijalnim glasanjem u kome se u Nacionalni parlament (Riksdag) bira 349 poslanika u 29 višemandih jedinica magnitude od 2 do 39, u zavisnosti od populacije, a 39 mesta se dodeljuju po proporcionalnom sistemu listama koje su osvojile više od 4% na nacionalnom nivou i u zavisnosti od procentualnog udela u ukupnom broju glasova. Birači mogu glasati za listu u celini, ali i za kandidata u okviru liste. Da bi pojedinačni kandidat bio izabran, mora osvojiti najmanje 8% glasova od ukupnog broja glasova za partiju u toj izornoj jedinici. Cenzus za partije na nacionalnom nivou je 4%, a na nivou izborne jedinice 12% glasova izašlih birača. Dodatnih 39 mandata raspodeljuje se onim listama kod kojih postoji diskrepancija u ukupnom broju glasova i dodeljenih mandata. Dodatni mandati se ne raspodeljuju listama koje su osvojile mandate tako što su osvojile 12% u okviru izborne jedinice.

¹²² Vuković, Đorđe, Projekcije izbornih sistema, CeSID, 2012.

Na poslednjim parlamentarnim izborima u Švedskoj, juna 2010. u Nacionalni parlament (Riksdag) je ušlo 7 partija, a u udeo u mandatima je sledeći: Švedska socijaldemokratska partija - 144, Partija umerenih - 55, Partija centra - 22, Liberalno-narodna partija - 48, Demohrišćanska partija - 33, Partija levice - 30, Zeleni - 17¹²³.

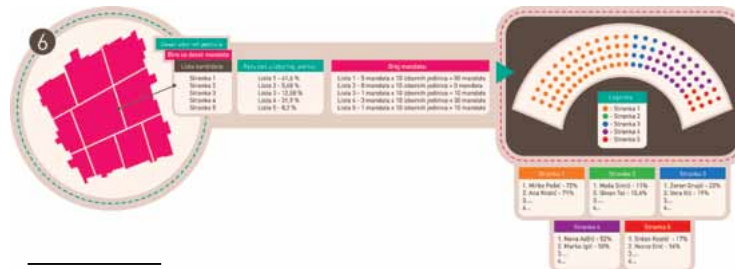

Glasački listić u Kraljevini Švedskoj

Primena na Srbiju

Za razliku od prethodnih proporcionalnih izbornih sistema, ovim izbornim sistemom omogućava se biračima da utiču i na redosled kandidata, odnosno na činjenicu da li će ući u parlament. Može se sprovesti u bilo kom od navedenih tipova proporcionalnog izbornog sistema, a mi ćemo ga predstaviti u okviru jedne izborne jedinice.

Birači dobijaju glasački listić na kome se nalaze stranačke liste, ali i imena konkretnih kandidata. Svaki birač ima pravo na dva glasa. Prvim glasom određuje političku stranku za koju će glasati, dok drugim određuje kandidata te stranke kome poklanja svoje poverenje. Stranačke liste osvajaju određeni procenat glasova, a procenat mandata koji osvoje je istovetan procentu osvojenih glasova u parlamentu. Međutim, kandidati sa te stranačke liste ne zavise od pozicije na kojoj su se našli, već od broja glasova koji su osvojili unutar svoje stranačke liste¹²⁴.

¹²⁴ <http://electionguide.org/election.php?ID=1501>

¹²³ Vuković, Đorđe, Projekcije izbornih sistema, CeSID, 2012.

3. Mešoviti izborni sistemi - vrste

Mešoviti izborni sistemi su nastali kombinovanjem elemenata većinskog i proporcionalnog sistema u nastojanju da se izbegnu nedostaci koje oba modela nose. Mešoviti izborni sistemi se javljaju u dve podvarijante, i to kao rovovski sistem (paralelni sistem) i kompenzatorski (Mixed Member Proportional) ili personalizovani proporcionalni sistem koji takođe kombinuje neke od elemenata većinskog modela, kao što su direktno glasanje za kandidata, jednomandatne izborne jedinice, ali i zadržava sistem raspodele mandata za liste.

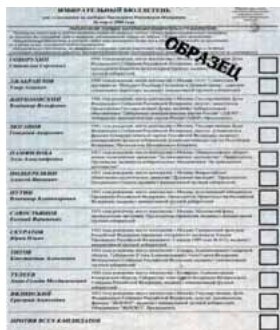
3.1 Rovovski ili paralelni sistem je prosta kombinacija elemenata većinskog i proporcionalnog sistema u kome se eventualne disproporcije i deformiteti ne kompenzuju na način na koji se to čini u MMP sistemu, niti na bilo koji drugi način. Koristi se u 22 zemlje¹²⁵. Kod nas se koristi u AP Vojvodini.

Primer Ruske Federacije

Ovaj sistem primenjan je u Rusiji do 2009. godine, kad je na predlog predsednika Vladimira Putina došlo do reforme kojom se uvodi proporcionalni sistem u kome je cela zemlja jedna izborna jedinica.

U rusku državnu dumu bira se 450 kandidata od kojih se tačno polovina dakle, 225 bira po sistemu glasanja za listu, a druga polovina se bira po sistemu relativne većine FPTP (First-Past-The-Post). Kad se radi o proporcionalnim izborima, cela zemlja je jedna izborna jedinica, a lista je zatvorena. Cenzus za ulazak u nacionalni parlament je 7%, a mandati se raspodeljuju sistemom najvećeg ostatka, tj. Hareovom kvotom. Teoretski, tendencija je da ovakav sistem pogoduje malim i manjim partijama, ali takvi efekti su izostali u Rusiji.

Na poslednjim parlamentarnim izborima u Rusiji 2011. godine mandate u državnoj dumi osvojile su sledeće partije: blok Ujedinjena Rusija - 238 mandata, Komunistička partija Ruske Federacije - 92, Liberalno demokratska partija Rusije - 56, Pravredna Rusija - 64. Ovakav izborni model rezultira time što je u ruskoj dumi ubedljivo dominantna partija Ujedinjena Rusija, tako da ovaj model ipak nije omogućio manjim strankama da osvoje mandate.

Glasački listić u Rusiji, izbori 2000. godine

¹²⁶ <http://aceproject.org/ace-en/topics/es/esd/esd03/esd03b>

Primena na Srbiju

Od ukupno 100 mandata koji čine saziv predstavničkog tela jedna polovina se bira po većinskom izbornom sistemu, dok se druga polovina bira po proporcionalnom izbornom sistemu. U istom trenutku birači imaju dva glasa. Jedan mogu da povere kandidatu i u okviru izborne jedinice u kojoj glasaju, dok drugi mogu poveriti stranačkoj listi na teritoriji čitave zemlje.

Za izbor 50 predstavnika koristi se većinski relativni sistem. U tom cilju formira se 50 jednomandatnih izbornih jedinica, gde birači biraju između kandidata, a onaj kandidat koji osvoji najveći broj glasova osvaja i mandat. Ukoliko pretpostavimo da su birači svuda glasali isto, onda rezultate možemo multiplicirati u svih pedeset izbornih jedinica. To bi značilo da je stranka 1 osvojila svih 50 mandata na većinskim izborima.

Istovremeno se održavaju i proporcionalni izbori sa jednom izbornom jedinicom, gde se birači opredeljuju za ponudene stranačke liste. Sada stranke dobijaju procentualno istovetan broj glasova i broj mandata.

Konačan broj mandata koje stranke osvoje kada je u pitanju upotreba ovog izbornog sistema jednak je zbiru rezultata sa većinskih i proporcionalnih izbora. Tako je stranka 1 osvojila 50 mandata po većinskom izbornom sistemu plus 21 mandat koji je osvojila na proporcionalnim izborima, što zbirno čini 71 mandat. Stranka 2 osvojila je 3 mandata, stranka 3 - 6 mandata, stranka 4 - 16 mandata i stranka 5 - 4 mandata¹²⁶.

3.2 Kompenzatorski izborni sistem (Mixed Member Proportional, MMP)

Kompenzatorski izborni sistem (Mixed Member Proportional System) ili po nekim autorima personalizovani proporcionalni sistem kombinuje personalni glas za kandidata u jednomandatnim izbornim jedinicama sa principom proporcionalnosti. U ovom sistemu birači poseduju dva glasa. Jedan, kojim glasaju za kandidata u jednomandatnim jedinicama i drugi, kojim glasaju za listu u višemandatnim izbornim jedinicama. Ovaj sistem se osim u Nemačkoj koristi i na Novom Zelandu.

Primer Nemačke Federacije

Nemački parlament (Bundestag) trenutno broji 656 poslaničkih mesta, ali važno je napomenuti da ovaj broj varira kao posledica MMP kompenzatorskog sistema koji je u primeni od usvajanja osnovnog zakona 1949. godine, sa neznatnim izmenama. Svaki birač ima dva glasa. Prvi glas (Erststimme) je personalni glas direktno za kandidata u jednoj od 328 jednomandatnih izbornih jedinica. Drugi glas (Zweitstimme) je glas za partiju, tj. za listu na federalnom nivou u 16 višemandatnih jedinica koje se poklapaju sa brojem federalnih jedinica (Landesliste). Kandidatima je dozvoljeno da se takmiče i na personalnim i na partijskim listama. Oni kandidati koji osvoje većinu u jednomandatnim izbornim jedinicama, osvajaju madat (Direktmandate). Međutim, drugi glas odlučuje koliko će kandidata svake partije biti u Bundestagu.

Na nacionalnom nivou, svi drugi glasovi za partiju se sabiraju. Samo partije koje su osvojile iznad 5% glasova ili one koje imaju 3 direktno izabrana kandidata ulaze u raspodelu mandata po proporcionalnom sistemu. Raspodela mandata vrši se Hareovom kvotom, tj. metodom najvećeg ostatka. Mesta se nakon toga raspodeljuju u okviru 16 federalnih država. Broj mesta koje su partijski kandidati osvojili na direktnim izborima se zatim oduzima od ukupnog broja mandata

¹²⁷ Vuković, Đorđe, Projekcije izbornih sistema, CeSID, 2012.

koje je lista osvojila po proporcionalnom sistemu. Preostala mesta se raspodeljuju po sistemu zatvorene liste. Ukoliko se dogodi da je neka partija, tj. da su njeni kandidati osvojili više direktnih mandata (Direktmandate) od broja mesta koja su im pripala po osnovu drugog glasa, onda ova kompenzatorska mesta partije i zadržavaju. Iz tog razloga, broj mesta u Bundestagu povremeno varira.

Iako smo ovaj sistem svrstali u mešovite, mnogobrojni autori ga svrstavaju u proporcionalni sistem jer se raspodela mandata vrši po proporcionalnoj metodi. Cenzus od 5% na nacionalnom nivou otežava osvajanje mandata mnogim malim partijama, ali svakako omogućava zastupljenost i artikulisanje različitih političkih i socijalnih stavova u parlamentu. Ovaj sistem jača vezu građana i njihovih predstavnika time što prvim glasom birači glasaju direktno za kandidata. On pomaže biračima da strateški razdvoje glasave za koalicije. Tako npr. birači manjih partija prvi glas daju predstavniku partije koja je veći partner u koaliciji, dok, recimo, birači velikih partija, daju svoj drugi glas manjoj partiji da bi im osigurali prelazak cenzusa¹²⁷. Ovaj sistem rezultira većinskim koalicionim vladama koje su po pravilu stabilne. Jedna od kritika koja se upućuje ovom sistemu je ta da on proizvodi previše dodatnih mesta bez mogućnosti za kompenzaciju kod loše pozicioniranih partija. Ovaj sistem je od 1949. godine pokazao svoju institucionalnu legitimnost i nije značajno menjan.

Na poslednjim parlamentarnim izborima septembra 2009, mandate, uključujući i kompenzacijska mesta osvojili su Socijaldemokratska partija Nemačke (SPD) - 146, Demohrišćanska unija Nemačke (CDU) - 194, Liberalna partija Nemačke (FDP) - 93, Partija levice - 76 , Alijansa – 90, Zeleni - 68, Demohrišćanska unija Bavarije (CSU) - 45¹²⁸. Ovakav sistem dovodi do stabilne parlamentarne strukture, u kome vladajuća većina i opozicija deluju na kooperativnim osnovama pre nego na neprijateljskoj i suprotstavljenoj ravni.

Glasački listić u Nemačkoj

¹²⁸ Krennerich, Michael, GERMANY: The Original Mixed Member Proportional System on <http://www.idea.int/esd/upload/germany.pdf>

¹²⁹ http://www.bundestag.de/htdocs_e/bundestag/elections/results/index.html

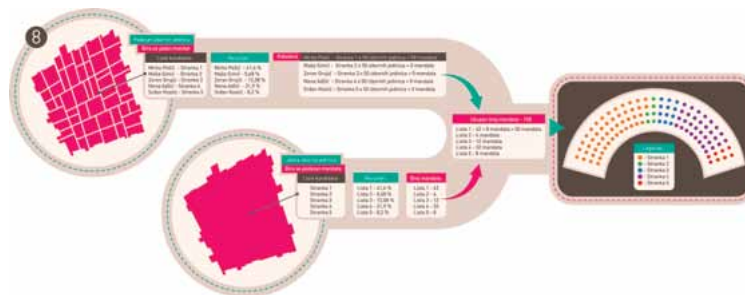
Primena na Srbiju

Kao i kod rovovskog izbornog sistema kompenzatorski izborni sistem čini kombinacija dva ista izborna sistema: većinski sa relativnom većinom i proporcionalni sa jednom izbornom jedinicom. Birači istovremeno imaju dva glasa. Jedan mogu da povere kandidatu u okviru izborne jedinice u kojoj glasaju, dok drugi mogu poveriti stranačkoj listi na teritoriji čitave zemlje. Način na koji se oni sada kombinuju je drugačiji.

Za izbor 50 predstavnika koristi se većinski relativni sistem i stranka 1, kao i kod rovovskog izbornog sistema, osvaja 50 mandata.

Istovremeno se održavaju proporcionalni izbori sa jednom izbornom jedinicom, gde se birači opredeljuju za ponuđene stranačke liste. Za razliku od rovovskog izbornog sistema gde se u proporcionalnom sistemu deli 50 mandata, ovde je u podeli svih 100 mandata. Tako stranka 1 osvaja 42 mandata, stranka 2 - 6 mandata, stranka 3 - 12 mandata, stranka 4 - 32 mandata i stranka 5 - 4 mandata.

Konačan broj mandata kao kombinacija oba izborna sistema dobija se na sledeći način: od broja mandata koje su osvojile na proporcionalnim izborima strankama se oduzimaju mandati koje su osvojile na većinskim izborima. Kako je samo stranka 1 osvaja mandate njoj se isti i oduzimaju (42 minus 50 mandata). Međutim, pošto je stranka osvojila više mandata na većinskim nego na proporcionalnim izborima, svi oni koji su pobedili na većinskim izborima automatski ulaze u predstavničko telo, te se ukupan broj mandata koje ono ima povećava za osam mandata. Finalni rezultat je da je stranka 1 osvojila 50 mandata, stranka 2 - 6 mandata, stranka 3 - 12 mandata, stranka 4 - 32 mandata i stranka 5 - 4 mandata¹²⁹.

¹³⁰ Vuković, Đorđe, Projekcije izbornih sistema, CeSID, 2012.

3.2.1 Personalizovani proporcionalni sistem

Personalizovani proporcionalni sistem se može definisati kao kombinacija elemenata većinskog i proporcionalnog sistema. U okviru ovog modela birači glasuju direktno za kandidata koga predlaže politička partija u jednomandatnim izbornim jedinicama, ali se distribucija mandata obavlja po proporcionalnom sistemu. Glasovi koje pojedinačni kandidati stranaka osvoje u svim izbornim jedinicama se zbrajaju i raspodela se vrši po proporcionalnom sistemu sa jednom izbornom jedinicom. Procentualan iznos glasova svih stranaka koje su prošle cenzus se prevodi u mandate, a ti mandati se raspodeljuju onim kandidatima koji su u okviru svoje stranke ili liste koja ih je predložila bili najuspešniji. Ovim sistemom se zahteva čista proporcija, ali se omogućava direktna veza između kandidata i izabranih predstavnika. Time se povećava i unutarstranačka demokratija, jer rukovodstvo stranke diskreciono ne odlučuje ko će dobiti mandat.

Ovaj sistem je podjednako dobar i za male i velike stranke. Negativne strane bile bi nemogućnost obezbeđivanja kvote za manje zastupljen pol, jer se glasa direktno, kao i činjenica da se može dogoditi da kandidat koji pobeđi u svojoj izbornoj jedinici, ipak ne osvoji mandat jer se na stranačkoj listi uspešnosti ne kotira dovoljno dobro.

Obično se u literaturi nemački model naziva i personalizovanim proporcionalnim, s tom razlikom da nemački model podrazumeva da birači imaju dva glasa i da je broj poslanika u parlamentu nestalan. I danski model bi se mogao okarakterisati kao jedna od podvarijanti personalizovanog proporcionalnog sistema, ali takođe sa varijacijama kada su kompenzacijska mesta u pitanju.

Oba modela su prikazana u ranijim primerima.

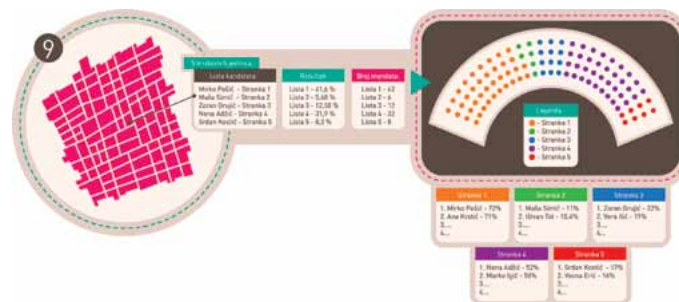
Primena na Srbiju

U okviru ovog modela birači raspolažu samo jednim glasom koji poveravaju jednom kandidatu iz svoje izborne jedinice.

Ukupan broj glasova koji osvoji jedna politička stranka jednak je zbiru glasova koji osvoje svi njeni kandidati u svih 100 izbornih jedinica. Sada se raspodela mandata vrši kao u slučaju proporcionalnog izbornog sistema sa jednom izbornom jedinicom, te stranke dobijaju u procentima onoliko mandata koliko su osvojile i glasova, odnosno koliko su svi njihovi kandidati zbirno osvojili u 100 izbornih jedinica. Tako je lista jedan osvojila 42 mandata, lista 2 - 6 mandata, lista 3 - 12 mandata, lista 4 - 32 mandata i lista 5 - 8 mandata.

Sada se za svaku pojedinačnu listu pravi lista uspešnosti svih njenih kandidata, prema broju glasova koji su oni osvojili u okviru svojih izbornih jedinica. Tako da od ukupno 100 kandidata liste broj 1 u parlament ulazi 42 kandidata koji su imali najbolje rezultate u svojim izbornim jedinicama, dok lista broj 2 daje svojih 6 kandidata sa najboljim rezultatima³⁰.

³⁰ Vuković, Đorđe, *Projekcije izbornih sistema*, CeSID, 2012.

4. Istraživanje Nacionalnog demokratskog instituta (NDI) i Centra za slobodne izbore i demokratiju (CeSID) o stavovima političkih partija po pitanju izbornog sistema Republike Srbije 2011/2012.

Nacionalni demokratski institut (NDI) i Centar za slobodne izbore i demokratiju (CeSID) su u periodu od novembra 2011. godine do aprila 2012. godine sproveli istraživanje o stavovima parlamentarnih političkih stranaka u Srbiji o izbornom sistemu koji bi Srbija trebalo da primenjuje. Strankama je u dve serije sastanaka bilo ponuđeno 9 izbornih modela (većinski relativni, većinski apsolutni, proporcionalni sa malim, srednjim i velikim izbornim jedinicama, proporcionalni sa preferencijalnim glasanjem, kompenzatorski, rovovski i personalizovani proporcionalni sistem) zajedno sa njihovim karakteristikama i projekcijama efekata koje oni imaju na partijski i parlamentarni sistem. Partije su odgovorile na upitnike, a o odgovorima i stavovima se diskutovalo za okruglim stolom aprila 2012. Na okruglom stolu su predstavljene i rezultati istraživanja koji pokazuju tendenciju stranaka u Srbiji ka personalizaciji postojećeg izbornog sistema. Od ukupno 12 parlamentarnih stranaka koje su učestvovala u istraživanju i dostavile svoje odgovore na upitnik, 6 stranaka je optimalo za personalizovani proporcionalni sistem (Demokratska stranka, Ujedinjeni regioni Srbije, Srpska napredna stranka, Socijalistička partija Srbije, Socijaldemokratska partija Srbije i Nova Srbija). Za proporcionalni sistem sa preferencijalnim glasanjem optimalo je Liberalno-demokratska stranka, dok su za postojeći, proporcionalni sistem sa jednom izbornom jedinicom glasale Demokratska stranka Srbije i Jedinствена Srbija. Za proporcionalni sistem sa 10 izbornih jedinica zalaze se Srpski pokret obnove.

U toku diskusije za okruglim stolom predstavnici Socijalističke partije Srbije izneli su predlog o korekciji personalizovanog proporcionalnog modela time što bi stranka zadržala pravo da određuje 30% kandidata na listi, pri čemu bi cela zemlja bila jedna izborna jedinica, lista bi bila zatvorena kao i do sada. Ovakav predlog naišao je i na odobravanje ostalih prisutnih predstavnika stranaka koje su optimalo za personalizaciju izbora u Srbiji.

Ovo istraživanje je radeno u susret parlamentarnim izborima održanim u maju 2012. koji su sprovedeni po proporcionalnom sistemu sa jednom izbornom jedinicom i zatvorenom listom, pri čemu se mandati dodeljuju po redosledu kandidata na listi. Ovakav sistem doveo je do visoko pluralizovane parlamentarne strukture sa preko 40 stranaka. Rezultati dobijeni ovim istraživanjem služiće dalje kao polazna osnova u širokom dijalogu o reformi izbornog zakonodavstva u Srbiji između predstavnika političkih partija, nevladinog sektora, akademske javnosti i građana.

5. Zaključak

Odabir izbornog sistema je jedna od suštinski primarnih kategorija u demokratskim konstelacijama, s obzirom na reperkusije koje on ima na strukturu vlade, partijski i parlamentarni sistem jedne zemlje. Model izbornog sistema takode indirektno utiče i na unutarstranačke odnose, vezu građana sa izabranim predstavnicima, legitimnost i odgovornost vlasti. U svoj novijoj istoriji, od uvođenja višepartizma Republika Srbija je više puta menjala izborni sistem koristeći prvo većinski, a od 1992. godine različite modele proporcionalnog sistema (sa 9,29 ili 1 izbornom jedinicom). Dugo kritikovana praksa „blanko ostavki“, koja je institucionalizovani imperativni mandat, ukinuta je poslednjim izmenama 2011. godine. U tom korpusu izmena usvojena je i kvota za manje zastupljen pol prilikom kandidovanja i fiksirani redosled na listi koji se mora poštovati prilikom dodele mandata. Te izmene su korak napred u reformisanju izbornog zakonodavstva u Srbiji. Međutim, postojeći sistem sa zatvorenim listama i celom zemljom kao izbornom jedinicom dovodi opet do nepredstavljenosti mnogih opština i okruga, i potpune depersonalizacije narodnih predstavnika. Građani Srbije ne znaju za koga glasaju jer glasaju za listu u celini. Ovakvim sistemom dolazi do alienacije poslanika od građana, i rezultuje njihovim primarnim posvećivanjem partiji.

Uporedna analiza izbornih sistema sa njihovim uticajem na partijsku strukturu zemalja-modela se čini kao korisna u momentu razgovora i deliberacija o potencijalnim reformskim rešenjima za Republiku Srbiju. Ona nastoji da osvetli različite strane i efekte svakog od analiziranih sistema-modela. Simulativni grafici sa primenom za Republiku Srbiju koji su izrađeni po nacrtu i instrukcijama Đorđa Vukovića iz CeSID-a imali su za cilj da konkretnim vizuelnim predstavama prikažu delovanje svakog od izbornih sistema, da je eventualno bio primenjen na parlamentarnim izborima u Srbiji 2008. godine. Ovaj tekst još jedan je u nizu napora da rasvetle i analiziraju nedostatke postojećeg izbornog sistema i posledično izbornog zakonodavstva u Srbiji. U uporednoj analizi izbornih sistema u etabliranim demokratskim društvima akcenat je stavljen na njihove elemente koji bi mogli biti usvojeni i primenjeni za konsocijani tip demokratije, kakva se u Srbiji danas razvija.

Literatura:

- Kasapović, Mirjana, *Izborni leksikon*, Politička kultura, Zagreb, 2003.
- Simon Hix, Ron Johnston and Iain McLean, *Choosing an Electoral System*, THE BRITISH ACADEMY, 2010
- Duverger, Maurice, *L'influence des systemes electoraux sur la vie politique*, 1950
- Riker.W.H, *The two party system and Duverger's Law* i Rae.D.W (1971) *The political Consequences of Electoral Law*, 1982
- Jovanović N. Milan, *Izborni Sistemi*, Institut za političke studije, Beograd, 1997.
- Vuković, Đorđe, *Projekcije izbornih sistema*, CeSID, 2012.
- Lajphard Arendt, (1994.), *Electoral Systems and Party Systems, A study of twenty-seven democracies, 1945-1990*, Oxford University Press, (Edition, Comparative Europina Policy)
- Krennerich, Michael, GERMANY: The Original Mixed Member Proportional System on <http://www.idea.int/esd/upload/germany.pdf>

Elektronski izvori:

- <http://www.idea.int>
- http://www.bundestag.de/htdocs_e/bundestag/elections/results/index.html
- <http://aceproject.org>
- <http://electionguide.org>
- <http://www.ipu.org>
- <http://results.aec.gov.au>
- <http://www.electoralcommission.org.uk>